

ISSN 1896-8333
e-ISSN 2449-9013

ZESZYTY NAUKOWE
Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej
im. Witelona w Legnicy

SCIENTIFIC PAPERS
of The Witelon State University
of Applied Sciences in Legnica

25 (4)/2017

Wydawnictwo Państwowej Wyższej
Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy

ZESZYTY NAUKOWE

Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy

Nr 25(4)/2017

SCIENTIFIC PAPERS

of The Witelon State University of Applied Sciences in Legnica

No. 25(4)/2017

Rada Naukowa:

dr Metin Aksoy – Selcuk University (Konya, Turcja),
prof. Antonea Hristova – European Univeristy Politechnical (Pernik, Bułgaria),
prof. dr Gabi Meissner – Hochschule für Verwaltung und Finanzen (Ludwigsburg, Niemcy),
prof. dr hab. inż. Jerzy J. Pietkiewicz – PWSZ im. Witelona w Legnicy (Polska),
prof. dr hab. inż. Ryszard K. Pisarski – PWSZ im. Witelona w Legnicy (Polska),
dr Silvia Rucinska – Uniwersytet w Koszycach (Słowacja),
prof. dr hab. Nadiya Skotna – Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. Iwana Franko
w Drohobyczu (Ukraina),
prof. US, dr hab. Jolanta Witek – Uniwersytet Szczeciński (Polska),
prof. Kaisong Wu – South-Central University for Nationalities (Wuhan, Chiny),
prof. dr Stefan Zahradnik – Hochschule Nordhausen (Niemcy)

Komitet Redakcyjny:

dr Jan Wojtaś (przewodniczący), dr Wioletta Drzystek, dr inż. Renata Gnitecka
dr n. med. Jarosław Goldman, dr Paweł Kobes, mgr Przemysław Kulon,
dr Bogumiła Wątopek

Redaktorzy tematyczni:

prof. dr hab. Natalia Pobirchenko, dr Luba Jakubowska

Redaktor statystyczny:

dr Karol Selwat

Rada Wydawnicza:

prof. dr hab. inż. Jerzy Jan Pietkiewicz (przewodniczący), dr Wioletta Drzystek (redaktor
naczelny Wydawnictwa), dr Izabela Bernatek-Zagała, dr Jan Budka, dr Zbigniew Cesarz,
dr n. med. Jarosław Goldman, dr Anna Kowal-Orczykowska, mgr Przemysław Kulon,
dr Renata Myrna-Bekas, mgr Mirosław Szczypiorski, dr Małgorzata Szudrowicz-Garstka,
dr Jan Wojtaś, dr hab. inż. Bogumiła Wnukowska, prof. dr hab. inż. Wojciech Zamojski

Informacje o naborze artykułów i zasadach recenzowania znajdują się
na stronie internetowej Wydawnictwa
www.wydawnictwo.pwsz.legnica.edu.pl/zeszyty_naukowe

ISSN 1896-8333

e-ISSN 2449-9013

ZESZYTY NAUKOWE

**Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy
Nr 25(4)/2017**

SCIENTIFIC PAPERS

**of The Witelon State University of Applied Sciences in Legnica
No. 25(4)/2017**

Wydawnictwo
Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy

Legnica 2017

Redaktorzy językowi:
mgr Krystyna Gajaszek, mgr Waldemar Gajaszek (j. polski),
mgr Sylwia Zajchowska (j. niemiecki),
mgr Izabela Selera (j. angielski), dr hab. Łucja Skotnicka (j. rosyjski)

Projekt okładki:
Adam Chamera

Wydawca:
Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy
ul. Sejmowa 5 A, 59-220 Legnica, tel. 76 723 22 80 do 83
pwsz@pwsz.legnica.edu.pl, www.pwsz.legnica.edu.pl
www.wydawnictwo.pwsz.legnica.edu.pl

Czasopismo recenzowane według standardów
Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego.

W wykazie czasopism naukowych MNiSW z 2016 r.
Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy
zostały umieszczone w części B w poz. 2121 i za publikację w tych Zeszytach
uzyskuje się 7 punktów.

Czasopismo jest indeksowane w bazach:
CEJSH (The Central European Journal of Social Science and Humanities), BazEkon,
Index Copernicus (ICV w 2013 r. = 4,51 pkt; ICV w 2014 r. = 49,86 (5,48 pkt);
ICV w 2015 r. = 59,72, ICV w 2016 r. = 71,81) oraz

INDEX COPERNICUS
I N T E R N A T I O N A L

Publikacje są dostępne na stronach internetowych:
Dolnośląskiej Biblioteki Cyfrowej: www.dbc.wroc.pl
oraz Wydawnictwa PWSZ im. Witelona w Legnicy:
www.wydawnictwo.pwsz.legnica.edu.pl/zeszyty_naukowe

Redakcja techniczna, skład i diapozytywy:
Waldemar Gajaszek, Halina Kawa
Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej
im. Witelona w Legnicy „Wspólnota Akademicka”
ul. Sejmowa 5 A, 59-220 Legnica, tel. 76 723 21 20, tel./fax 76 723 29 04,
www.wa.legnica.edu.pl

Wersja pierwotna: publikacja drukowana

© Copyright by Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy

Wszystkie prawa zastrzeżone. Żadna część tej publikacji nie może być powielana ani rozpowszechniana za pomocą urządzeń elektronicznych, mechanicznych, kopiujących, nagrywających i innych bez uprzedniego wyrażenia zgody przez wydawcę.

Wykaz recenzentów z 2017 roku

prof. dr hab. Zdzisław Cutter, prof. dr hab. Jan Draus, prof. zw,
prof. dr hab. Ryszard Jakubczak, prof. dr hab. Eugeniusz Józefowski,
prof. dr hab. Anna Matuchniak-Krasucka, prof. dr hab. Katarzyna Krasoń,
prof. dr hab. Piotr Petrykowski, prof. dr hab. Janusz Solski,
prof. dr hab. Grzegorz Strauchold, prof. dr hab. n. med. Irena Wrońska,
dr hab. inż. Krzysztof Pytel, prof. UP, dr hab. Waldemar Kaczmarek,
prof. zw., prof. zw. dr hab. inż. Roman Magda,
gen. dyw. dr hab. Krzysztof Załęski, prof. nadzw., dr hab. inż. Piotr Kułyk, prof. UZ,
dr hab. Marian Marcinkowski, prof. WSOWL, dr hab. Marzanna Morozewicz, prof. UwB,
prof. UG, dr hab. Beata Marta Parysiewicz, prof. KUL,
dr hab. Mieczysław Połoński, prof. SGGW, dr hab. Rafał Poręba, prof. nadzw.,
dr hab. Krystyna Skurjat, prof. WSOWL, dr hab. Robert Socha, prof. SGSP,
dr hab. Ewa Szczęsna, prof. UW, ks. dr hab. Marian Zdzisław Stepulak, prof. WSEI,
dr hab. Ryszard Szarfenberg, prof. UW, dr hab. Wojciech Szczerba, prof. EWST,
s. dr hab. Wiesława Maria Tomaszewska, prof. UKSW
dr hab. inż. Radosław Jaromir Wolniak, prof. nadzw. PŚ,
dr hab. n. o zdr. Mariusz Wysokiński, dr hab. Dorota Zyśko, prof. nadzw.,
płk dr hab. inż. Mirosław Adamski, prof. dr hab. Sławomir Cudak,
prof. dr hab. Olena Kowalczyk, prof. dr hab. Jerzy Leszek,
prof. dr hab. Henryk Noga, prof. dr hab. Eugeniusza Ryczko-Kogaj,
prof. dr hab. Romuald Turkowski, prof. dr hab. Oksana Zabolotna,
prof. dr hab. Waldemar Zubrzycki, prof. dr hab. Waldemar Zubrzycki,
dr hab. inż. Barbara Kaczmarczyk, dr hab. inż. Joanna Szymańska, prof. UE,
dr hab. Alina Budniak, dr hab. Marcin Czerwiński, dr hab. inż. Ewa Gondek,
dr hab. Ewa Humeniuk, dr hab. Beata Jankowska-Polańska, dr hab. Tadeusz Kamiński,
dr hab. Urszula Kurczewska, dr hab. Petro Kurmaiev, dr hab. Jerzy Mazurek,
dr hab. Magdalena Pilch, dr hab. Teresa Zbyrad, płk rez. dr inż. Janusz Falecki
płk dr Krzysztof Meszyński, płk dr Cezary Sochala, kpt. dr Barbara Mróz,
dr inż. Ewa Walaszczyk, dr inż. Justyna Woźniak, dr inż. Grzegorz Karoń,
dr n. med. Marzena Zarzeczna-Baran, dr Kazimierz Bandarzewski,
dr Bogusława Bodzioch-Bryła, dr Aleksandra Dziak, dr Anna Glińska-Lachowicz,
dr Brygida Gwiazda-Rzepecka, dr Szymon Godawa, dr Andrzej Gołębiowski,
dr Łukasz Goździaszek, dr Jacek Gulanowski, dr Aleksander Kobylarek,
dr Artur Kokoszkiewicz, dr Magdalena Kornak, dr Bartłomiej Kotowski,
dr Daria Kostecka-Jurczyk, dr Agnieszka Latoś, dr Dagmara Łupicka-Szczeńnik,
dr Anna Ostrowska, dr Marcin Marcinko, dr Mateusz Pszczyński, dr Piotr Siuda,
dr Anna Steliga, dr Rafał Wawer, dr Dorota Wiśniewska-Jóźwiak
dr Tomasz Woś, dr Wojciech Wyrzykowski

Spis treści

Contents.....	9
Andrzej Ładyżyński „Gdy macie babcię – to się nie trapić”, czyli o roli dziadków w rodzinie	11
Grażyna Maciak Współpraca środowisk wychowawczych – szkoła i rodzina	23
Kornelia Hübscher Rodzina „we wsparciu psychologicznym” – między koniecznością a potrzebą	37
Jolanta Bielawska Zaburzenia psychiczne u osób z niepełnosprawnością intelektualną. Wybrane zagadnienia komunikacyjne w opiece medycznej nad pacjentem	47
Jolanta Bielawska Pacjent z niepełnosprawnością intelektualną w wieku starszym. Problemy komunikacji	57
Małgorzata Wieczorek, Joanna Żółtańska, Małgorzata Lesińska-Sawicka Opieka pielęgniarska nad pacjentem dializowanym z powodu cukrzycowej choroby nerek – studium przypadku	67
Kamila Sawka Cyfrowa prezentacja dziedzictwa kulturowego Kresowian (przykład wicynian)	77
Karina Sikora-Wojtarowicz, Blandyna Janko W cyfrowej rzeczywistości edukacyjnej	89
Małgorzata Pacer-Kaznowska Wybrane aspekty ochrony zewnętrznej granicy Unii Europejskiej realizowanej przez funkcjonariuszy Straży Granicznej w zakresie kontroli bezpieczeństwa w placówkach lotniczych	111
Jan Targoński Wybrane aspekty udziału Żandarmerii Wojskowej w systemie bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej	123
Tomasz Chłopecki The legal position of the notary in the Second Republic – reform projects. The period between 1918 and 1923	133

Larysa Gajewska (Лариса Гаєвська), Natalia Szulga (Наталія Шульга)	
Państwowa polityka edukacyjna Niemiec – cechy szczególne i kierunki wdrażania	145
Tetyana Pantyuk (Тетяна Ігорівна Пантюк)	
Навчально-виховна робота з дітьми, які постраждали від новітніх міграційних процесів в Україні (Dydaktyczno-wychowawcza praca z dziećmi, które ucierpiały wskutek nowoczesnych procesów migracyjnych w Ukrainie)	155
Tatiana Sawina (Татьяна Савина)	
Введение системы управления качеством здравоохранения Украины как составляющей государственной кадровой политики (Wprowadzenie systemu zarządzania jakością ochrony zdrowia Ukrainy jako jednego z elementów państwowej polityki kadrowej)	163
Marcin Hibner	
Recenzja książki: Witold Kania (red.), <i>Carbo et terra, laudamus Dominum. Nie tylko o węglu mowa</i> , Główny Instytut Górnictwa, Katowice 2016, s. 142	173
Zasady zamieszczania artykułów w Zeszytach Naukowych PWSZ im. Witelona w Legnicy	177

Contents

Andrzej Ładyżyński 'As long as you have grandmothers – do not panic', or on the role of grandparents in the family	11
Grażyna Maciak Cooperation between educational environments – the family and school	23
Kornelia Hübscher The role of the family in 'psychological support' – between the necessity and the need	37
Jolanta Bielawska Mental disorders in people with intellectual disability. Selected communication issues arising during medical care of such patients	47
Jolanta Bielawska Elderly patients with intellectual disability. Communication problems	57
Malgorzata Wieczorek, Joanna Żółtańska, Malgorzata Lesińska-Sawicka Nursing care of patients dialysed due to diabetic kidney disease – case study	67
Kamila Sawka The digital presentation of Borderlanders' cultural legacy (the Wicynian example) ...	77
Karina Sikora-Wojtarowicz, Blandyna Janko Digital educational reality	89
Malgorzata Pacer-Kaznowska Selected aspects of protection of the external border of the European Union provided by the officers of the Border Guard in the area of security checks at airports	111
Jan Targoński Selected aspects of the Military Police participation in the national security system of the Republic of Poland	123
Tomasz Chłopecki The legal position of the notary in the Second Republic – reform projects. The period between 1918 and 1923 (Pozycja prawna notariusza w II RP – projekty re- form. Okres 1918–1923)	133

Larysa Gajewska (Лариса Гаєвська), Natalia Szulga (Наталія Шульга)	
State Educational Policy in Germany: special features and implementation trends	145
Tetyana Pantyuk (Тетяна Ігорівна Пантюк)	
Education of children who have suffered as a result of recent migration processes in Ukraine	155
Tatiana Sawina (Татьяна Савина)	
Implementation of the quality management system in healthcare as a complex state personnel policy in Ukraine	163
Marcin Hibner	
Book review: Witold Kania (ed.), <i>Carbo et terra, laudamus Dominum. A few words not only about coal</i> , Główny Instytut Górnictwa, Katowice 2016, s. 142	173
Article submission guidelines in the Scientific Papers of The Witelon State University of Applied Sciences in Legnica.....	177

Andrzej Ładyżyński

Uniwersytet Wrocławski,

Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych, Instytut Pedagogiki

e-mail: andrzej.ladyzynski@uwr.edu.pl

„Gdy macie babcię – to się nie trapię”, czyli o roli dziadków w rodzinie

STRESZCZENIE

Dziadkowie to przedstawiciele najstarszego rodzinnego pokolenia, swoisty pomost pomiędzy przeszłością a przyszłością. Dla młodszych generacji stanowią często wsparcie: ekonomiczne, opiekuńcze oraz wychowawcze. Służą nieocenioną pomocą w sytuacjach kryzysowych. Szczególną więź łączy ich z pokoleniem wnuków. Widzą w nich przedłużenie własnego życia i budują z nimi wyjątkowe relacje emocjonalne. Pełnienie funkcji aktywnych dziadków daje im możliwość czerpania satysfakcji, odmłodzenia, poczucia bycia ważnymi oraz potrzebnymi. Rola dziadków wymaga również doskonalenia się, swoistej edukacji. Bez stosownej refleksji można bowiem, będąc babcią i dziadkiem, popełniać szereg błędów.

Słowa kluczowe: dziadkowie, wnuki, rola społeczna, znaczenie, więź.

Wstęp

W tytule przywołałem w nieco zmienionej formie fragment wiersza Wandy Chotomskiej pt. *U babci jest słodko*. Zestawiłem babcię, a zatem kobiety z nieco męskocentrycznie brzmiącymi dziadkami, oznaczającymi w istocie parę damsko-męską. Instytucja dziadków bowiem to diada – babcia i dziadek.

W myśleniu potocznym o dziadkach można przyjąć jedną z dwóch perspektyw. W pierwszej spośród nich dziadkowie są postrzegani jako osoby starsze i charakteryzowane, jeśli nawet nie jako niedołążne, to na ogół posiadające ograniczenia wynikające z tytułu wieku. I prawdą jest, że w okresie późnej dojrzałości słabną niektóre funkcje organizmu, dają o sobie znać schorzenia i przeróżne dolegliwości, większa jest skłonność do przyjmowania postaw konserwatywnych i zachowawczych czy ograniczenia kontaktów społecznych. W drugiej perspektywie współcześni dziadkowie to osoby o wielu możliwościach. Występują różne kategorie dziadków. Można ich opisać na kontinuum od niemocy do dużej siły i aktywności¹.

¹ L. Dyczewski, *Rodzice jako dziadkowie* [w:] *Miłość, małżeństwo, rodzina*, red. F. Adamski, WAM, Kraków 1982, s. 512–513.

Nie ma jednego sposobu pełnienia roli dziadków. Stanowią oni bardzo zróżnicowaną grupę, reprezentującą wiele typów i sposobów funkcjonowania. Na ogół przedstawiciele najstarszego pokolenia są dla swych dzieci oraz wnuków obecni w życiu w stopniu optymalnym, czyli pożądanym, nie przytłaczającym, ale i nie ignorującym bliskich. Dziadkowie wnoszą do rodziny swoje największe zasoby, polegające na mądrości łączenia przeszłości z teraźniejszością².

Źródła inspiracji do myślenia o roli dziadków

Życiu seniorów w różnych aspektach poświęca się współcześnie sporo uwagi. I odnosi się to zarówno do badań empirycznych, jak i naukowej oraz popularnej literatury. Z kolei o problematyce związanej z rolą dziadków nie można powiedzieć, że należy do w pełni (wy)eksplorowanej. Na przestrzeni lat poświęcono jej zaledwie kilka monografii: zagadnienie wpływu dziadków na wypoczynek dzieci badała Anna Zawadzka³, z kolei rolom społecznym poświęciła swą pracę badawczą Anna Przygoda⁴.

Od wielu lat miałem okazję przebywać wśród studentów Uniwersytetu Trzeciego Wieku (UTW) przy Uniwersytecie Wrocławskim. Na początku myślałem według pewnego dość uproszczonego schematu: ja – człowiek młody, a tu starsi państwo zapraszają mnie, zatem odmówić nie wypada, trzeba coś powiedzieć do tych osób w „wieku mocno dojrzałym”. I przez jakiś czas szczególnie istotna wydawała mi się myśl: oni starsi – a ja sam człowiek jeszcze młody. Podczas spotkania w roku akademickim 2015/16 przyznałem się moim słuchaczom z wrocławskiego Uniwersytetu Trzeciego Wieku do mojej próżności i takiego wewnętrznego chępcenia się młodością. Bo sam uświadomiłem sobie, że ukończyłem 55 lat i jestem już według rozumienia kategorii wieku w drugim jego etapie, na jego krańcu. Towarzyszyła mi również refleksja, że za dość krótki w skali życia, pięcioletni okres będę mógł z powodzeniem aspirować do uczestnictwa w zajęciach UTW, już po drugiej „słuchaczowej stronie” zgromadzenia, w którym z przyjemnością od lat partycypuję. „Młodość nie wieczność” – głosi wszak stare polskie porzekadło.

Innym źródłem inspiracji stało się doświadczenie autobiograficzne. Sam stałem się dziadkiem. Posiadam dwoje wnucząt, buduję z nimi relacje, próbuję uczyć się pełnić w sposób dojrzały tę ważną – jak sądzę – społecznie i rodzinnie funkcję, wspierając rodziców i równocześnie czerpiąc sporą satysfakcję z kontaktów z najmłodszym pokoleniem. Uczę się, popełniając błędy, ale wyciągam wnioski i dokonuję korekty własnych zachowań. Pełnienie bowiem roli dziadka (jak również babci) stanowi nowe wyzwanie i wymaga odkrywania swoich możliwości i ograniczeń, tak by we właściwy sposób zbudować więź z wnukami i ich rodzicami.

Babcia oraz dziadek to osoby istotne dla rodziny, zarówno dla wnucząt, jak i dla dorosłych dzieci. Dziadkowie to przedstawiciele najstarszego pokolenia. To ważne w życiu rodziny osoby z generacji strzegącej tradycji, stanowiące pomost pomiędzy przeszłością

² Ibidem, s. 533.

³ A. Zawadzka, *Oddziaływanie dziadków na wypoczynek dzieci*, Prace Pedagogiczne Uniwersytetu Wrocławskiego 1999, CXXXI.

⁴ A. Przygoda, *Społeczne role dziadków w procesie socjalizacji wnuków*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2015.

a terazniejszością. Dzięki pojawieniu się w rodzinie dziecka rodzina staje się wspólną, którą można określić mianem poszerzonej.

Przedstawiony Czytelnikowi tekst posiada charakter teoretyczny. Przytaczane w tekście egzemplifikacje odnoszące się do praktyki, nieopatrzone przypisami źródłowymi, pochodzą z moich rozmów i doświadczeń pracy terapeutycznej z rodzinami realizowanej w Centrum Psychiatrii Dzieci i Młodzieży „Neuromed” we Wrocławiu.

Dziadkowie – kim są?

Według *Słownika małżeństwa i rodziny* „dziadek i babcia to rodzice dzieci, które zawiązały nową wspólnotę prokreacyjną, z której narodzone dzieci są ich wnukami”⁵. W potocznym rozumieniu dziadkowie to ludzie starsi w jednej z trzech kategorii⁶:

- młodsza starość (60–74), zwana też wiekiem podeszłym,
- późna starość (75–89) określana mianem starości właściwej,
- długowieczność odnosząca się do osób w wieku 90+.

Dziadkowie to jedna z ról społecznych realizowanych przez seniorów. Mogą oni być równocześnie teściami i przyjaciółmi⁷. Ale można spojrzeć na role pełnione przez seniorów jeszcze szerzej, jako tych, którzy funkcjonują⁸ w rodzinie, w zawodzie, w grupie towarzyskiej, we wspólnocie lokalnej, jako obywatele, członkowie wspólnoty religijnej, jako realizatorzy czasu wolnego.

Współcześni dziadkowie to przedstawiciele różnych grup wiekowych. Nie do rzadkości należą dziadkowie młodzi – 40- i 50-letni, w pełni sił i wielorakich życiowych zaangażowań. Ale są i dziadkowie dojrzałsi, którzy mają niekiedy nawet kilkadziesiąt lat więcej. Pełnienie roli babci i dziadka może być bardzo rozłożone w czasie. Zależy to od własnych wcześniej realizowanych planów związanych z dzietnością, liczby urodzonych oraz wychowanych dzieci, realizowanych przez nie form życia (rodzinnego lub nierodzinnego), postaw prokreacyjnych dorosłych dzieci (chęci posiadania potomstwa lub też nie). Dziadkami można być wobec jednej/go wnuczki/a i wobec wielu wnucząt. Tu wiele zależy od wymienionych powyżej czynników.

Specyfika roli dziadków, w przeciwieństwie do małżonków i rodziców, polega na tym, że przyjmuje się ją niezależnie od decyzji oraz wyborów osobistych. W przeciwieństwie do małżeństwa i rodzicielstwa, gdzie podmioty wybierają swój model życia, dziadkowie nie mają takich możliwości. Stają się najstarszym pokoleniem na skutek decyzji swoich dzieci⁹.

W powszechnej, dość stereotypowej opinii okres, gdy pełni się role dziadków, kojarzony jest w wysokim poziomie przeżywanej satysfakcji. „Radości zostania babcią lub dziadkiem

⁵ *Słownik małżeństwa i rodziny*, red. E. Ozorowski, Wydawnictwo ATK, Warszawa–Łomianki 1999, s. 102.

⁶ K. Lubryczyńska, *Uniwersytety trzeciego wieku w Warszawie*, Akademickie Towarzystwo Andragogiczne, Wydawnictwo Instytutu Technologii Eksploatacji, Warszawa–Radom 2005, s. 7 i nast.

⁷ M. Braun-Gałkowska, *Nowe role społeczne ludzi starych [w:] Starzenie się a satysfakcja z życia*, red. S. Steuden, M. Marczuk, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Instytut Psychologii, Towarzystwo Wolnej Wszechnicy Polskiej, Lubelski Uniwersytet Trzeciego Wieku, Lublin 2006, s. 183–195.

⁸ B. Szatur-Jaworska, *Ludzie starzy i starość w polityce społecznej*, Instytut Polityki Społecznej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2002, s. 33.

⁹ M. Tysza, *Społeczne role babć i dziadków w rodzinie*, Problemy Rodziny 1991, nr 1, s.1 1.

nie da się raczej porównać z oszałamiającym szczęściem, przeżywanym przy narodzinach dziecka, ale nie dlatego, że jest ona odczuwana mniej entuzjastycznie lub ma mniejsze znaczenie. Dziadkiem lub babcią zostaje się w innym okresie życia i w starszym wieku. Dziadkowie są zasadniczo bardziej wyważeni i spokojni, nie reagują niepewnością i niepokojem na poczynania wnucząt. Nic dziwnego, wiele bowiem już przeżyli – narodziny własnych dzieci, ich choroby, problemy w szkole i wieku dojrzewania. Krótko mówiąc: mają już właściwie wszystko za sobą, wychowali swoje potomstwo i wiedzą, jak to się robi. Wypełnili swoją życiową misję¹⁰. Zrealizowali ją jednak w innych rolach, a z przyjęciem funkcji babci i dziadka otwiera się przez nimi nowa perspektywa.

Ale można scharakteryzować dziadków również w inny sposób. Babcia i dziadek to osoby w szczególnej fazie rozwojowej, innej niż dotychczasowe. Jako seniorzy w większym stopniu wiedzą, co w życiu jest ważne. Są pełni refleksji i działają nieco wolniej niż osoby w sile wieku. Nie mają na ogół aż tyle energii, ile jej posiadają osoby we wczesnej młodości i w średnim wieku (choć niekiedy są jeszcze w tej fazie życia), ale mają swoją energię i własną witalność. Nieraz jest to ogromny potencjał. Wiemy to z biografii osób starszych, ale bardzo aktywnych. Niech za przykład posłuży życiorys podróżnika Aleksandra Doby, który w wieku dojrzałym dokonał niezwykłych osiągnięć, m.in. przepłynął samotnie kajakiem Ocean Atlantycki od Senegalu do Brazylii, korzystając wyłącznie z siły własnych mięśni¹¹.

Jeden z moich powinowatych, krewki osiemdziesięciolatek, pełniący rolę aktywnego dziadka, był zaangażowany na tak wielu polach: ogród, sad, szklarnia, stawy z własną hodowlą ryb, że gdy nagle zmarł, rodzina, jak to w okolicznościach śmierci zwykle bywa, przeżyła szok, ale towarzyszyło jej członkom również wielkie niedowierzanie i zdziwienie, że tak aktywny człowiek mógł tak „wcześniej” odejść.

Dziadkowie i ich dorosłe dzieci, czyli o sztuce pomocy i współpracy

Współcześni seniorzy są aktywni w wielu obszarach życia: kulturowym, zawodowym, społecznym, edukacyjnym, religijnym, rekreacyjnym i oczywiście domowo-rodzinnym¹². Ostatni z wymienionych rodzajów aktywności jest uznawany za tradycyjną formę działań przedstawicieli najstarszego pokolenia. Tu seniorzy wykonują czynności związane z prowadzeniem gospodarstwa domowego, opieką na wnukami, wspomaganiem finansowym członków rodziny¹³.

Osoby dorosłe, po okresie wychowania własnych dzieci, zwłaszcza w sytuacji wycofania się z aktywnego życia zawodowego, w dalszym ciągu chcą posiadać rodzinę, która stanowiłaby dla nich oparcie duchowe. A w związku z ograniczeniem szerszych kontaktów społecznych na znaczeniu zyskują więzi z dziećmi, rodzeństwem i wnukami¹⁴. „Dziadkowie pełnią znaczącą rolę nie tylko w życiu wnuków, ale także swoich dzieci – rodziców wnuków. Ich pomoc w wychowaniu i opiece przez udział w pracach gospodarstwa domowego

¹⁰ R. Leuthner, *Pomocy, będziemy dziadkami*, GWP, Sopot 2013, s. 11.

¹¹ A. Doba, *Olo na Atlantyku. Kajakiem przez ocean*, Wydawnictwo Bezdroża, Kraków 2012.

¹² G. Orzechowska, *Spoleczna aktywność osób starszych i jej główne uwarunkowania* [w:] *Starzenie się a satysfakcja z życia*, red. S. Steuden, M. Marczyk, KUL, Lublin 2006.

¹³ J.K. Wawrzyniak, *Starość człowieka – szanse i zagrożenia. Implikacje pedagogiczne*, CeDeWu, Warszawa 2017, s. 15.

¹⁴ L. Dyczewski, op. cit., s. 515.

niejednokrotnie umożliwia podjęcie albo kontynuowanie pracy zawodowej¹⁵. W takich sytuacjach dziadkowie stanowią bardzo często najważniejsze źródło wsparcia wychowawczego oraz opiekuńczego. W sytuacjach kryzysowych stają się wprost zastępczymi rodzicami. Pokoleniu wieku średniego służą radą. Oczywiście najkorzystniejszą dla rodziny jest wówczas, gdy o tę radę są proszeni, a nie stosują swojego poradnictwa życiowego wbrew oczekiwaniom dorosłych dzieci. I co pozornie paradoksalne, rady młodszy przedstawiciele rodzin oczekują od seniorów szczególnie wówczas, gdy nie są oni zbyt nachalni w doradzaniu.

Relacje między pokoleniami rodziców oraz dziadków nie zawsze są łatwe. Niekiedy są oni nieakceptowani. Dzieje się tak zwłaszcza w przypadku, gdy¹⁶:

- posiadają własny styl życia i dużą odrębność indywidualną,
- utrzymują dystans do dorosłych dzieci,
- przylączają się do nieakceptowanej grupy społecznej, np. zmieniają wyznanie,
- występują zbyt jaskrawe różnice statusu społecznego i poziomu intelektualnego pomiędzy pokoleniem dziadków i rodziców,
- pomiędzy pokoleniem starszym a średnim panują konfliktowe stosunki.

Dziadkowie wobec wnuków, czyli realizacja wielkiej życiowej miłości

Pojawienie się dziecka we wspólnocie rodzinnej posiada znaczenie dla każdego pokolenia. Zwłaszcza pierwsze dziecko w rodzinie staje się źródłem rewolucyjnych niemal zmian. Wszyscy członkowie rodziny przechodzą wówczas o jeden szczebel rozwojowy wyżej: kobieta staje się matką, mężczyzna ojcem, siostra matki ciotką a brat ojca wujem. To rodzi nowe zadania społeczne. Para małżeńska ma okazję realizacji siebie w roli rodzicielskiej, rozwoju osobowości oraz scementowania związku. Dziadkowie z kolei odczuwają zadowolenie, dumę z biologicznej i duchowej kontynuacji życia¹⁷. Mają szansę odegrania ważnej roli wobec swoich wnuków. Odnosi się to do następujących obszarów¹⁸:

- przekazywania wartości materialnych i kulturowych,
- kształtowania postaw, zwyczajów, sposobów zachowania,
- ułatwiania najmłodszemu pokoleniu umieszczenia się w przeszłości, w miejscu pochodzenia, historii rodzinnej i narodowej, w szerszym środowisku społecznym.

Alicja Żywczok, analizując role społeczne dziadków, wylicza prawie dwadzieścia ich szczegółowych zadań, m.in.¹⁹:

- łączenie żyjących członków rodziny z przyszłością,
- przekazywanie własnego doświadczenia społecznego,
- umacnianie więzi rodzinnych,
- integrowanie pokoleń,
- przekazywanie części genetycznego dziedzictwa biologicznego,

¹⁵ A. Przygoda, op. cit., s. 99.

¹⁶ M. Tyska, op. cit., s. 17.

¹⁷ L. Dyczewski, op. cit., s. 524.

¹⁸ *Słownik małżeństwa i rodziny...*, s. 102.

¹⁹ A. Żywczok, *Miłość dziadków do młodego pokolenia* [w:] *Miłość – akt preferencji duchowej człowieka. Studium bliskości uczuciowej*, red. A. Żywczok, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2013, s. 199–200.

- stanowienie wzoru osobowego dla następnych pokoleń,
- poświęcanie czasu i uwagi wnukom,
- przekazywanie wiedzy przyrodniczej,
- wprowadzanie w kulturę symboliczną,
- uczenie pracowitości i uczciwości,
- zachęcanie do patriotyzmu,
- pomaganie w opanowaniu umiejętności praktycznych,
- nakłanianie do większej refleksji nad życiem,
- dbanie o moralność i etyczne postępowanie,
- przypominanie o regularnym odżywianiu,
- przestrzeganie przed konfliktami i rozbiciem rodziny,
- pomoc finansowa,
- uczenie współodczuwania z innymi,
- podejmowanie działań charytatywnych.

Dziadkowie pragną mieć swój udział w wychowywaniu wnuków. Dość powszechny jest pogląd, że instytucja dziadków nie straciła nic ze swej aktualności. Oznacza ona w praktyce postawę gotowości i otwartości dziadków na pomoc młodszemu pokoleniu i niekiedy mocnego zaangażowania w życie dzieci i wnuków. W narracji współczesności można powiedzieć, że instytucja dziadków się nie przeżyła²⁰. Udział dziadków w życiu wnuków jest wciąż znaczny, choć model funkcjonowania rodziny trójpokoleniowej stopniowo zanika. Dziadkowie są aktywni w życiu młodszych generacji pomimo prowadzenia niezależnych gospodarstw rodzinnych. Partycypują w wychowaniu wnuków, wspierają finansowo. W ten sposób utrzymują pozycję i prestiż zarówno w rodzinie, jak i w społeczeństwie²¹. Dość powszechne jest partycypowanie babć w bezpośredniej opiece nad wnukami. Wnuki poznają najpierw babcie jako opiekunkę, potem najpóźniej około drugiego roku życia zaczynają swoją przygodę z dziadkiem.

Na czym polega specyfika tego, czego wnuczeta doświadczają w relacji z dziadkami? Mówi o tym jeden z dorosłych wnuków, wskazujących na tę różnicę pomiędzy postawą rodziców a dziadków: „Na wsi u babci i dziadka nie było prawie żadnych zasad i poleceń, ciągłych upomnień i zakazów, które obowiązywały w mieście i domu rodzinnym. To wzmocniło pewność siebie, stanowiło źródło ogromnej wiary we własne siły i wartościową spuściznę na resztę życia”²².

Seniorzy rozpoczynający pełnienie roli dziadków są na ogół świadomi odpowiedzialności wynikającej z wkraczania w nowe przestrzenie relacyjne. „Dziadkowie nie traktują jednak odpowiedzialności za wnuczeta jak zadania, któremu muszą sprostać, lecz jak prezent. Przede wszystkim dlatego, że to rodzice, a nie oni ponoszą odpowiedzialność za dzieci [...]. To właśnie sprawia, że dziadkowie są bardziej swobodni i otwarci, niż będą kiedykolwiek rodzice, co w oczach dzieci jest niesłychanie ważne”²³.

Dziadkowie przewyższają innych zewnętrznych opiekunów po pewnych względach. An gażują się emocjonalnie. Opieka nad wnukami stanowi dla nich radość i źródło satysfakcji. Zdarzają się również przypadki, gdy pomoc dzieciom w opiece i wychowaniu nadmiernie ich

²⁰ L. Dyczewski, op. cit., s. 524.

²¹ M. Chodkowska, *Realizacja ról dziadków w rodzinach polskich tradycyjnych i współczesnych*, http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Białogłowa1/pdf_doc/34pdf, dostęp dnia: 6.09.2017 r.

²² R. Leuthner, op. cit., s. 29.

²³ Ibidem, s. 12.

obciąża i utrudnia samorealizację i zaspokajanie potrzeb własnych²⁴. Dziadkowie częściej niż rodzice dysponują większą pulą czasu. Dla nich czas to wartość. Posiadają go znacznie więcej z tytułu przejścia w okres emerytalny, ale nawet gdy są jeszcze zaangażowani w pracę zawodową, inaczej myślą o czasie i w inny sposób go zagospodarowują. W pracy na ogół osiągnęli już wszystko, co do zdobycia było możliwe, więc nie muszą się starać brać udział w pełnej rywalizacji, charakteryzującej w większym stopniu młodych. Nie starają się uprzedzić konkurentów, raczej korzystają z dorobku życia. I posiadając wnuki, czas ten potrafią im ofiarować.

Dziadkowie często podejmują działania niespieszne, potrafią czytać długo, spacerować bez większych ograniczeń czasowych (o ile tylko kondycja na to pozwala), napawać się radością wspólnego przebywania, które nie jest ich codziennością, ponieważ współcześnie na ogół nie mieszkają wspólnie z dziećmi. Gdy mieszkają razem, mogą korzystać z uroków stałego towarzyszenia i obserwowania najmłodszego pokolenia. Wtedy też ujawnia się więcej trudów związanych ze wspólnym życiem pod jednym dachem. Dziadkowie uruchamiają swoją wyobraźnię i aktywność. Jeden z nich relacjonuje: „Dzieci nie mają czasu na rowery. My z żoną bierzemy dwuletnią wnuczkę na siodełko rowerowe i ruszamy”. Przedstawiciele pokolenia dziadków odwołują się do tradycji i podejmują chętnie działania, na które większość rodziców nie ma już czasu. Babcie szyją, robią na drutach i szydełku, dziadkowie zapraszają do majsterkowania. Tworzą z wnukami i dla wnuków. Przedstawiciele pokolenia dziadków można byłoby nazwać „modernistami”. Są skłonni naprawiać co zepsute, znacznie częściej niż pokolenie ojców, przyzwyczajone do nabywania rzeczy nowych zamiast dokonywania reperacji. Dziadek, wprowadzając wnuki do piwnicy, tłumaczy się z nadmiaru rzeczy, które określa mianem rupieci. Wnuczka, mając doświadczenie każdorazowego odkrywania w piwnicy czegoś ciekawego: starej zabawki, książeczki, mówi łaskawie do dziadka: „Nie w każdej piwnicy są takie cudowne rupiecie”.

Dziadkowie jako diada interesowna

Dziadkowie nie są w pełnieniu swych ról całkiem bezinteresowni. Można myśleć o wielu mniejszych i większych korzyściach pokolenia seniorów wynikających z tytułu towarzyszenia średniemu oraz – w sposób szczególny – najmłodszemu pokoleniu. Bez rodziny życie niektórym dziadkom wydaje się uciążliwe, niedopełnione, nudne, jałowe, pozbawione sensu²⁵. Z tej perspektywy już sam fakt posiadania rodziny i możliwości funkcjonowania w jej ramach stanowi dla dziadków źródło równowagi psychicznej oraz czynnik dalszego rozwoju osobowości oraz twórczego życia. Dziadkowie są potrzebni do socjalizacji i pomocy w wychowaniu. To sprawia, że mają poczucie prowadzenia własnego życia jako intensywnego i wartościowego²⁶.

Bycie dziadkiem i babcią stwarza okazje obserwowania cudu życia. Najmłodsze pokolenie sprawia radość samym swoim widokiem. Dziadek, widząc pierwszy raz swojego nowo narodzonego wnuka, ze wzruszeniem i ze łzami w oczach woła: „O Matko Boska, jakie

²⁴ K. Sygulska, *Osoba starsza w rodzinie – wybrane zagadnienia* [w:] *Starość. Poznać, przeżyć, zrozumieć*, red. M. Halicka, J. Halicki, E. Kramkowska, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2016, s. 402–403.

²⁵ L. Dyczewski, op. cit., s. 517.

²⁶ *Ibidem*, s. 517.

to małeństwo”. Jakby ujrzał jakiś obraz nadprzyrodzony. Miał przecież własne dzieci. Teraz dopiero jednak widok małego, bezbronno noworodka doprowadza go do znaczącego poruszenia emocjonalnego. Młoda matka relacjonuje, że widząc swoją matkę, jest zadziwiona twórczymi pomysłami na zabawę ze swoją wnuczką, których kobieta nie pamięta ze swojego wychowania. Inna kobieta w trakcie terapii rodzinnej opowiadała o swoim bardzo dojrzałym pod względem wieku dziadku, codziennie przychodzącym pod dom prawnuka – niemowlęcia i czekającym na ich wspólny spacer. Kilkudziesięciolatek wychodził z dzieckiem o tej samej porze i w tym samym rytmie. Wszyscy się do tego przyzwyczaili. To stało się obyczajem codziennym dojrzałego mężczyzny, jego prawnuka i ich rodziny. Senior ten czerpał ze spacerów dużą radość i miał poczucie pełnienia ważnego zadania. Pozornie był już w wieku i w kondycji uniemożliwiającej podejmowanie wiele działań. Ale ten spacer urósł do roli czegoś rodzinnie bardzo istotnego. Mama dziecka miała chwilę na odpoczynek, swobodny oddech, czasowe oddanie odpowiedzialności, zajęcie się domem. Wspólne wyjścia stały się zwyczajem dla dziecka, które szybko zrozumiało, że jest ktoś specjalny do spacerowania. I spacerowały się wspólnym przeżyciem, radością dwóch członków rodziny, rodzinnym rytuałem. „Przebywanie z młodszymi członkami rodziny daje seniorom wsparcie psychiczne w postaci akceptacji, poczucia przynależności i przydatności, a także umożliwia zrozumienie zachodzących zmian w świadomości osób młodych”²⁷.

Pełnienie roli dziadków odmładza. Najstarsi przedstawiciele rodziny utyskujący na swe zdrowie, gdy pojawiają się na horyzoncie ich życia przedstawiciele najmłodszego pokolenia, często w pełniejszy sposób realizują swój czas. Wnuczęta mobilizują i nie znając ograniczeń związanych z wiekiem babci/dziadka, skłaniają do większego wysiłku oraz aktywności. Ta aktywizacja służy starszemu pokoleniu. Dziadkowie muszą się zmobilizować, a ta aktywność służy zdrowiu. W trakcie zajęć z wnukami trzeba zapomnieć o własnych, prawdziwych na ogół dolegliwościach albo myślenie o nich przesunąć nieco na dalszy plan. Interesujący przykład stanowi para dorosłych pięćdziesięciolatek snująca narrację o swojej starości. I gdy w ich życiu pojawia się pierwsza z wnuczek, małżonkowie rezygnują z narzekania na wiek i własną kondycję, ale zaczynają z zaangażowaniem w twórczy sposób spędzać czas z przedstawicielką najmłodszego pokolenia.

Pełnienie roli babci i dziadka pozwala seniorom w nowy sposób przeżywać siebie. Obecność w ich życiu wnuków i obcowanie z nimi traktują jako kontynuację egzystencji, możliwość przekazywania dorobku życia i tworzenia nowych więzi uczuciowych²⁸. „Czas spędzony z wnuczętami należy zdaniem wielu babć i dziadków do najpiękniejszych chwil w ich życiu. Jest to dla nich źródło młodości, z którego można czerpać pełnymi garściami. Wnuczęta uświadamiają dziadkom, że życie jeszcze się nie kończy, wręcz przeciwnie, dla maluchów dopiero się zaczyna. Dziadkowie mają szczególną rolę, bo mogą w nim uczestniczyć i czerpać z niego radość. Możliwość przebywania z wnuczętami odmładza i utrzymuje w dobrej kondycji. Poza tym narodziny wnucząt są niezbitym dowodem na istnienie cyklu życia i jego ciągłe odnawianie. Po dzieciach pojawiają się wnuki, potem prawnuki [...]. Myśl o następstwie pokoleń ma w sobie coś filozoficzno-egzystencjalnego. Dla osób wierzących symbolizuje dzieło stworzenia”²⁹. Cytat ten egzemplifikuje myśl o wielkiej wartości uczestnictwa

²⁷ M. Kosior, *Konflikty międzypokoleniowe a postrzeganie seniorów przez ludzi młodych* [w:] *Życie w starości*, red. B. Bugajska, ZAPOL, Szczecin 2007, s. 249.

²⁸ *Słownik małżeństwa i rodziny...*, s. 102.

²⁹ R. Leuthner, op. cit., s. 179.

pokolenia seniorów w życiu swych wnucząt. Mówi o nadziei kontynuacji życia, nie w formie jego osobistego przedłużenia, ale o ciągłości możliwej do zaobserwowania w egzystencji kolejnego, najmłodszego pokolenia.

Alicja Żywczok wskazuje na jeszcze jeden aspekt wzmacniania się aktywności i re-witalizacji najstarszego pokolenia. Otóż dziadkowie pod wpływem wnuków w większym stopniu opanowują nowoczesne media, pobudzają zainteresowania językami obcymi, ożywają zamiłowanie do podróży, poznają język młodzieżowy, rozpoznają nowe trendy w muzyce, modzie, literaturze online, interesują się nowinkami technicznymi (elektronicznymi i motoryzacyjnymi)³⁰.

Dziadkowie i ich błędy

Autor hasła „dziadkowie” w *Słowniku małżeństwa i rodziny* wskazuje na szerokie pola możliwości oddziaływania dziadków, które może zostać uznane za błędne. Zalicza do nich następujące postawy³¹:

- zachłanną i bezkrytyczną miłość „kupującą sobie” wnuki,
- postawę przesadnej opieki,
- pozostawianie nadmiernej swobody,
- obsługiwanie i wyręczanie wnucząt w różnych czynnościach,
- roztaczanie nadmiernej kontroli,
- faworyzowanie wnuków.

Maria Chodkowska, wskazując błędy popełniane przez dziadków, zalicza do nich³²:

- brak umiejętności słuchania,
- oburzanie się,
- krytykowanie,
- niechęć do terażniejszości,
- tendencje do pouczania.

Za błędami popełnianymi przez osoby z pokolenia seniorów realizujące się w rolach dziadków może stać postawa rywalizacji z rodzicami, którą można określić jako chęć odegrania roli „lepszych rodziców”. Polega ona na pozyskiwaniu nadmiernej sympatii ze strony wnucząt, niejako emocjonalnym „przeciąganiu ich na swoją stronę”, wchodzenie z nimi w swoistą koalicję przeciwko rodzicom. Terapeuci rodzinni zjawisko to określają mianem triangulacji. Dzieje się tak może, gdy dziadkowie spędzają z wnukami więcej czasu niż rodzice i wówczas dzieci wiążą się emocjonalnie bardziej z seniorami rodów. Jeżeli dzieckiem w sposób trwały zajmują się jedna czy nawet dwie babcie, to wówczas ojcu jest trudno włączyć się w proces opieki i wychowania³³.

Dziadkowie bywają hojnymi dawcami. „Nowocześni dziadkowie powinni być bardziej powściągliwi, jeżeli chodzi o liczbę i wybór prezentów dla wnucząt. Mniej często oznacza lepiej, a najdroższy prezent nie zawsze jest najlepszy”³⁴. Czteroletnia wnuczka obsypana

³⁰ A. Żywczok, op. cit., s. 211–212.

³¹ *Słownik małżeństwa i rodziny...*, s. 102–103.

³² M. Chodkowska, op. cit.

³³ L. Dyczewski, op. cit., s. 527.

³⁴ R. Leuthner, op. cit., s. 33.

podarkami przez swoją prababcie po kilku dniach konstatuje w rozmowie z dziadkiem: „Ale ta babcia (prabacia) musi mnie kochać, skoro mi tyle rzeczy kupuje”.

Dziadkowie mają też szerokie pole do popełniania błędów, np. kulinarnych – przekarmiania lub serwowania potraw typu „fast food”. Nie są wolni od błędów relacyjnych, wynikających często z przekonania, że wiedzą lepiej/najlepiej, co wynikać ma z ich dotychczasowego doświadczenia. Niezbyt dobrym dziadkowym pomysłem jest również porównywanie: „Kiedy ja byłem ojcem, to...”, wartościujące ocenianie działań opiekuńczych i wychowawczych własnych dzieci.

Mogą zdarzać się tym doświadczonym seniorom i inne błędy wychowawcze: stawianie zbyt wysokich wymagań: „Ja w twoim wieku...”, faworyzowanie jednego z dzieci spośród wnucząt ze względu na wiek, płeć, konstelację w rodzeństwie, sytuację w rodzinie czy nie do końca wyjaśnione źródła szczególnych sentymentów. Dostyc często w rodzinach mają miejsce sytuacje, gdy dziadkowie tracą równowagę w postrzeganiu poszczególnych wnucząt i poczucie sprawiedliwości, które z kolei zawsze towarzyszy dzieciom jakby wychulonym na takie postawy. Innym błędem może być postawa krytyczna³⁵.

Zakończenie

Dziadkowie pełnią ważne role rodzinne. Realizują je, wspierając pokolenie swoich dzieci, ale adresują swoje wysiłki głównie wobec wnucząt. Pokolenia dziadków oraz wnuków łączy wiele – szczególne więzi oraz pewien poziom poczucia niezrozumienia przez dorosłych z generacji rodziców. Dziadkowie, pełniąc swoje role, mogą popełniać błędy w dobrej wierze, z pragnienia kompensowania, skorygowania niekiedy niezbyt udanego rodzicielstwa własnego, niezrozumienia istoty swojej roli czy z niewiedzy. Zatem pełnienie ról babci i dziadka wymaga podjęcia zadań, ale i refleksji. Realizowanie ich stanowić może ogromne źródło radości oraz satysfakcji w tej fazie życia seniorów.

Bibliografia

- Braun-Gałkowska M., *Nowe role społeczne ludzi starych* [w:] *Starzenie się a satysfakcja z życia*, red. S. Steuden, M. Marczuk, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Instytut Psychologii, Towarzystwo Wolnej Wszechnicy Polskiej, Lubelski Uniwersytet Trzeciego Wieku, Lublin 2006.
- Chodkowska M., *Realizacja ról dziadków w rodzinach polskich tradycyjnych i współczesnych*, http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Białogłowa1/pdf_doc/34pdf, dostęp dnia 6.09.2017 r.
- Doba A., *Olo na Atlantyku. Kajakiem przez ocean*, Wydawnictwo Bezdroża, Kraków 2012.
- Dyczewski L., *Rodzice jako dziadkowie* [w:] *Miłość, małżeństwo, rodzina*, red. F. Adamski, WAM, Kraków 1982.
- Kosior M., *Konflikty międzypokoleniowe a postrzeganie seniorów, przez ludzi młodych* [w:] *Życie w starości*, red. B. Bugajska, ZAPOL, Szczecin 2007.
- Leuthner R., *Pomocy, będziemy dziadkami*, GWP, Sopot 2013.

³⁵ Ibidem, s. 12.

- Lubryczyńska K., *Uniwersytety trzeciego wieku w Warszawie*, Akademickie Towarzystwo Andragogiczne, Wydawnictwo Instytutu Technologii Eksploatacji, Warszawa–Radom 2005.
- Orzechowska G., *Spoleczna aktywność osób starszych i jej główne uwarunkowania* [w:] *Starzenie się a satysfakcja z życia*, red. S. Steuden, M. Marczyk, KUL, Lublin 2006.
- Przygoda A., *Spoleczne role dziadków w procesie socjalizacji wnuków*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2015.
- Słownik małżeństwa i rodziny*, red. E. Ozorowski, Wydawnictwo ATK, Warszawa–Łomianki 1999.
- Sygulska K., *Osoba starsza w rodzinie – wybrane zagadnienia* [w:] *Starość. Poznać, przeżyć, zrozumieć*, red. M. Halicka, J. Halicki, E. Kramkowska, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2016.
- Szatur-Jaworska B., *Ludzie starzy i starość w polityce społecznej*, Instytut Polityki Społecznej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2002.
- Tyszką M., *Spoleczne role babć i dziadków w rodzinie*, Problemy Rodziny 1991, nr 1.
- Wawrzyniak J.K., *Starość człowieka – szanse i zagrożenia. Implikacje pedagogiczne*, CeDeWu, Warszawa 2017.
- Zawadzka A., *Oddziaływanie dziadków na wypoczynek dzieci*, Prace Pedagogiczne Uniwersytetu Wrocławskiego 1999, CXXXI.
- Żywczok A., *Miłość dziadków do młodego pokolenia* [w:] *Miłość – akt preferencji duchowej człowieka. Studium bliskości uczuciowej*, red. A. Żywczok, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2013.

SUMMARY

Andrzej Ładyżyński

‘As long as you have grandmothers – do not panic’, or on the role of grandparents in the family

Grandparents are the representatives of the eldest generation in the family, constituting a sort of bridge between the past and the future. They frequently provide financial, protective and educational support to the youngest generation. They also provide invaluable help in critical situations. There exists an extraordinary bond between them and their grandchildren. Grandparents view them as a continuation of their own lives and establish exceptional emotional relationships with them. Their performance of the role of active grandparents boosts their satisfaction, makes them feel younger, important and needed. The role of grandparents also requires constant self-improvement as well as special education. Without relevant reflection, though, grandparents may commit one mistake after another.

Key words: grandparents, grandchildren, social role, bond.

Data wpływu artykułu: 14.03.2017 r.

Data akceptacji artykułu: 20.07.2017 r.

Grażyna Maciak

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy,
Wydział Nauk Społecznych i Humanistycznych
e-mail: mediaagata@wp.pl

Współpraca środowisk wychowawczych – szkoła i rodzina

*Troska o dziecko jest pierwszym i podstawowym sprawdzianem
stosunku człowieka do człowieka*

św. Jan Paweł II

STRESZCZENIE

Za wszechstronny rozwój dziecka, jego życie i funkcjonowanie społeczne odpowiedzialne są w dużej mierze dwie istotne instytucje – rodzina i szkoła.

Oddziaływanie środowiska rodzinnego to głównie wpływ wychowawczy w celu socjalizacji dziecka, przekazanie mu wiedzy o otaczającym świecie oraz wzorów zachowań. Rodzice zapewniają dziecku zaspokojenie podstawowych potrzeb i umożliwiają zdobywanie różnorodnych doświadczeń, które postępują na dalszych etapach rozwoju i życia młodego człowieka.

W procesie usamodzielniania się jednostki rodzinę wspomaga szkoła. Stanowi centralną instytucję, której zadaniem jest wszechstronny rozwój osobowości ucznia przez realizację procesu wychowania i kształcenia. Stymuluje przygotowanie młodego człowieka do współdziałania w grupach koleżeńskich, nawiązywania przyjaźni, zdrowego komunikowania się. W szkole kształtują się moralnie i społecznie pożądane postawy, nawyki, normy i wartości.

Zaznaczające się współczesne przeobrażenia w obszarze oświaty sprzyjają rozwojowi współpracy rodziców i nauczycieli w procesie nauczania dzieci i młodzieży. Oznacza to, iż funkcjonujący dotychczas nie najlepszy model relacji pomiędzy domem rodzinnym ucznia a szkołą, w których zakres oddziaływań rodziców na działalność szkoły był raczej niezadowalający, ulega stopniowej poprawie. Trwający przez lata niedostatek kreatywnego współdziałania pomiędzy domem rodzinnym a szkołą, zaznaczający się pasywną rolą rodziców we współdziałaniu, utrwalił stereotyp odnoszący się do powinności rodziców w stosunku do instytucji oświatowych, w tym szkoły. Obecna koncentracja uwagi na współuczestnictwie, pomocy, wzajemnym wsparciu tych dwóch istotnych środowisk wychowawczych zapewnił ma optymalną realizację celów z zakresu oddziaływań wychowawczych, opiekuńczych i dydaktycznych. Prawidłowo zaprojektowana i przebiegająca współpraca rodziców i nauczycieli stanowi element pożądanych efektów dydaktyczno-wychowawczych.

Słowa kluczowe: szkoła, rodzina, współpraca, wychowanie, W. Strykowski, J. Strykowska, J. Pielachowski, J. Juul.

Szkola i jej znaczenie w środowisku

Dynamicznie przeobrażający się układ społeczny wyznacza systemowi edukacji nowe zadania, funkcje, cele i metody dydaktyczno-wychowawcze oraz wpływa na zmianę doktryn pedagogicznych. Mając na uwadze powyższe, można stwierdzić, że edukacja stanowi triadę na osi czasu (przyszłość, terażniejszość, przeszłość), gdyż zawiera w swojej istocie uwarunkowania historyczne i myśli współczesnego czasu, nowatorskie elementy oraz planowe rozwiązania perspektywiczne¹.

Konieczność realizacji reformy systemu edukacji – w tym oświaty – wynika z nienadążania jego podstawowych instytucji za szybko zmieniającymi się warunkami życia, które są czynnikiem wpływającym na osłabienie instytucji rodziny i społeczności, co z kolei stanowi główne źródło zagrożeń opiekuńczo-wychowawczych dzieci i młodzieży. Problem ten został zaakcentowany już w latach siedemdziesiątych².

W wyniku ostrej krytyki szkoły, jaka miała miejsce w XX wieku, ukształtowały się trzy główne strategie dalszego rozwoju zinstytucjonalizowanego kształcenia:

- strategia descholaryzacji społeczeństwa,
- strategia szkoły alternatywnej,
- strategia szkoły ustawicznie doskonalonej.

Dwie pierwsze strategie nie wytrzymały próby czasu i zostały odrzucone, natomiast przyjęto koncepcję szkoły ustawicznie doskonalonej przez reformy oświatowe oraz wzrastające kompetencje i rzetelne działania nauczycielskie w codziennej pracy³.

Szczególną rolę w kierowaniu zmianami w edukacji i w jej reformowaniu odegrały raporty oświatowe, szczególnie te o randze międzynarodowej. One wyznaczyły rozwój szkolnictwa nie tylko do końca minionego stulecia, ale również w XXI wieku⁴.

W jednym z raportów, sporządzonym dla UNESCO przez Międzynarodową Komisję do spraw Edukacji dla XXI wieku, zaakcentowano, iż podstawową ideą współczesnej edukacji powinno być kształcenie ustawiczne. Najważniejsze tezy tego raportu stanowią strategiczne cele edukacji XXI wieku, nazywane przez autorów filarami nauczania i wychowania bieżącego stulecia – brzmią one następująco:

1. Uczyć się, aby wiedzieć (wiedza).
2. Uczyć się, aby działać (umiejętności).
3. Uczyć się, aby być wspólnie z innymi (system wartości i postaw).
4. Uczyć się, aby żyć wspólnie z innymi (pokojowe współdziałanie całej ludzkości)⁵.

W dalszym ciągu utrzymujące się poglądy o słabych stronach aktualnego modelu szkoły powodują, że intelektualiści, pedagodzy, eksperci formułują nowe paradygmaty edukacji i wizje szkoły XXI wieku. Postuluje się, aby szkoła współczesna stanowiła własność: nauczycieli, uczniów i rodziców, a wszystkie funkcjonujące w niej podmioty uznawały te same zasady postępowania i wspierały się w dążeniu do obranych wspólnie celów, zorientowanych

¹ S. Wołoszyn, *Historyczne dziedzictwo oświatowo-wychowawcze: powszechne i polskie* [w:] *Encyklopedia pedagogiczna*, Fundacja „Innowacja”, Warszawa 1993, s. 231.

² M. Pelcowa, *Opiekuńcza funkcja szkoły*, *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze* 1973, nr 1, s. 12.

³ W. Strykowski, J. Strykowska, J. Pielachowski, *Kompetencje nauczyciela szkoły współczesnej*, Poznań 2003, s. 7.

⁴ *Ibidem*, s. 9.

⁵ W. Strykowski, J. Strykowska, J. Pielachowski, *op. cit.*, s. 15.

na wszechstronny rozwój uczniów w sferze intelektualnej, emocjonalno-motywacyjnej, działaniowej. Pomimo wiodącej roli szkoły jako instytucji edukacyjnej we współczesnym społeczeństwie, nauczyciele powinni uwzględniać i wykorzystywać potencjał, z którym uczniowie przychodzą do tej placówki. Powinni też nawiązywać współpracę z instytucjami kształcenia równoległego⁶.

Podstawą organizacji i rozwoju szkoły są kompetencje nauczyciela-pedagoga. Współczesny nauczyciel staje się więc kluczem do właściwego funkcjonowania całego systemu edukacyjnego. Jego kwalifikacje, motywacje i cechy osobowościowe wpływają w dużym stopniu na efekty kształcenia i wychowania⁷.

Współczesną szkołę polską w szczególności sposób modeluje założenie programowe dotyczące trzech obszarów:

- wiedzy – jakie treści uczeń powinien opanować,
- umiejętności – co uczeń potrafi, czyli opis tzw. kompetencji uczniowskich,
- systemu wartości – czym uczeń powinien się kierować w życiu osobistym, rodzinnym i społecznym.

Jednocześnie wskazuje się na priorytety, którymi są:

- wszechstronny rozwój ucznia osiągniany przez harmonijne łączenie wiedzy, umiejętności, wartości i rozwoju fizycznego,
- integrowanie w osobowości ucznia wiedzy o świecie faktów i wartości, a także umiejętności ich oceny i wykorzystywania we własnym życiu i w życiu społecznym⁸.

Praktyka szkolna dowodzi, że podłożem dla doboru, tworzenia i skutecznej realizacji programów wychowawczych i dydaktycznych w reformowanej szkole powinny być:

1. Troska o zagwarantowanie wysokiej jakości rezultatów działania szkoły. Jakość ta może być wypracowana jedynie przy dogłębnej znajomości standardów i wymagań jakościowych przez wszystkie podmioty procesów szkolnych, warunkiem niezbędnym jest też opanowanie procedur, metod uzyskiwania tej jakości, wreszcie dysponowania dobrymi narzędziami i wskazaniem pomiaru jakościowego, który z kolei pozwoli wyciągnąć cenne wnioski rozwojowe i naprawcze.

2. Zasada partnerstwa i porozumienia wobec wszystkich współorganizatorów procesu wychowawczego – klimat wzajemnego szacunku nauczycieli, uczniów i rodziców, prawidłowe i życzliwe rozwiązywanie konfliktów, sprawiedliwa i merytorycznie uzasadniona ocena, zespołowość w podejmowaniu decyzji, respektowanie samorządności uczniowskiej.

3. Zasada optymalnych warunków organizacyjnych działania uczniów i nauczycieli – zapewnienie dostępu do informacji, wyposażenie warsztatowe dla nauczycieli i uczniów, troska o wybór najlepszych podręczników, zapewnienie uczniom szans na osiągnięcie indywidualnych sukcesów w wielu różnych obszarach aktywności.

4. Opiekuńczość i działania profilaktyczne jako wartość uznawana przez każdego nauczyciela.

5. Troska o dostrzeżenie problemów jednostek – wyrównywanie szans edukacyjnych między uczniami szkoły, indywidualizacja podejścia nauczyciela do ucznia.

⁶ Ibidem, s. 20.

⁷ Ibidem, s. 7.

⁸ Ibidem, s. 114.

6. Osobowość samego nauczyciela – umiejętności, podejście życiowe, profesjonalizm jako przykład do naśladowania⁹.

Generalnie można stwierdzić, że szkoła zmienia się wraz z całym kontekstem swojego funkcjonowania. Kierunek zmian trzeba wyznaczyć zgodnie z poszukiwaniem takiego jej modelu, który sprzyja zarówno rozwojowi jednostki, jak i społeczeństwa. Kluczem do efektywnych działań w obszarze rozwoju dzieci i młodzieży są kompetencje w budowaniu relacji z dzieckiem, zawierające następujące kwestie: poprawę dialogu z dzieckiem, poprawę dialogu w ramach grupy, klasy, wzmocnienie autorytetu nauczyciela, wzmocnienie współpracy z rodzicami¹⁰.

Stałym, bardzo ważnym obowiązkiem dla szkoły staje się współpraca z domem rodzinnym ucznia oraz z nim samym w celu tworzenia korzystnej dla jego rozwoju atmosfery. Działania te związane są z wypełnianiem przez szkołę – obok funkcji dydaktycznej – funkcji dodatkowych: opiekuńczej i wychowawczej, szczególnie ważnych w dobie ewolucji współczesnej rodziny.

Większość form pomocy dziecku powinno koncentrować się na jego rodzinie. Do istotnych czynników wyznaczających możliwości współpracy szkoły z rodzicami, do których także należy umiejętne zróżnicowanie formy i metody działania, można zaliczyć następujące relacje:

1. Tkwiące w rodzinie – więź między dzieckiem a rodzicem, postawy rodziców wobec placówki, postawy rodzeństwa wobec placówki, związek uczuciowy dziecka z rodzeństwem, związek dziecka z rodziną dalszą, poziom moralny i intelektualny rodziców, struktura rodziny i jej warunki materialne, wiek i płeć członków rodziny, styl wychowawczy, czas spędzony z dzieckiem.

2. Tkwiące w dziecku – wiek i płeć dziecka, temperament, poziom niepokoju, aktualny stan zaspokojenia potrzeb dziecka, stopień samodzielności dziecka, postawa dziecka wobec rodziny i placówki.

3. Tkwiące w środowisku lokalnym – stan infrastruktury materialnej i społecznej środowiska lokalnego, odległość od miejsca zamieszkania, rodzaj środowiska, integracja środowiska lokalnego, identyfikacja lokalna.

4. Tkwiące w placówce wspierającej rodzinę – warunki i możliwości placówki, wizerunek placówki w środowisku, zaangażowanie w pracę opiekuńczo-wychowawczą, kompetencje pedagogiczne, współpraca z innymi specjalistami, porozumiewanie się grona pedagogicznego.

5. Tkwiące w wychowawcy – postawa wychowawcy wobec placówki i wykonywanego zawodu, postawa wobec wychowanków i rodziców, umiejętności współpracy (aspekt poznawczy, emocjonalny, działaniowy), formy i metody pracy z dziećmi i rodzinami, poznanie i komunikacja wychowawcy z dziećmi i rodzicami, umiejętności współdziałania z innymi specjalistami, pozytywny obraz siebie, stan zaspokojenia potrzeb¹¹.

Warto pamiętać, że szkoła jest potencjalnym źródłem pozytywnej siły pedagogicznej, Trzeba ją jednak umieć umiejętnie wykorzystać do realizacji funkcji: dydaktycznych, opiekuńczych i wychowawczych – to wymaga natomiast czasu, zaangażowania i chęci¹².

⁹ W. Strykowski, op. cit., s. 111.

¹⁰ J. Juul, *Kryzys szkoły. Co można zrobić dla uczniów, nauczycieli, rodziców?*, Podkowa Leśna 2014, s. 147–148.

¹¹ G. Gajewska, *Pedagogika opiekuńcza i jej metodyka*, Zielona Góra 2009, s. 86–87.

¹² *Ibidem*, s. 82.

Rodzina – najważniejszy realizator wychowania

Rodzina jest przedmiotem badań wielu nauk: socjologii, pedagogiki, psychiatrii, filozofii. Już Arystoteles podkreślał, że rodzina jest podstawowym czynnikiem bogatego rozwoju uczuciowego człowieka, czynnikiem wzbogacającym jego działalność. August Comte określił rodzinę jako pomost między jednostką a gatunkiem, ponieważ w rodzinie dokonuje się wchodzenie jednostki do stanu społecznego¹³.

Rodzina stanowi najmniejszą komórkę społeczną, środowisko socjalizacji, wychowania. Tworzy mikrokulturę, świat spójnych wartości. Ważnym zadaniem rodziców jest zaspokojenie podstawowych potrzeb psychicznych dziecka. W toku zaspokojenia potrzeb powstaje więź emocjonalna warunkująca prawidłowy rozwój młodego człowieka¹⁴. Formowanie się człowieka w rodzinie poprzez oddziaływanie rodziców na postawy życiowe dziecka uwarunkowane jest specyfiką roli środowiska rodzinnego w wychowaniu. Rodzice są:

- pierwszymi i najważniejszymi wzorami do naśladowania,
- twórcami i realizatorami założeń wychowawczych,
- wyznaczającymi normy dla akceptowanych zachowań,
- organizatorami warunków życia dziecka,
- animatorami sytuacji życiowych,
- bazą życiowych doświadczeń.

Działalność rodzicielska, jaką jest wychowanie, musi posiadać określony cel, do realizacji którego dąży rodzina w każdym swym działaniu. Realizacja zadań wychowawczych, osiągnięcie określonych skutków następuje w konsekwencji wykonywania różnorodnych czynności życiowych. Styl oddziaływań wychowawczych rodziców następuje w wyniku pewnych przyzwyczajzeń, tradycji czy określonych sytuacji losowych, ma istotne znaczenie w procesie uspołecznienia dziecka. Wpływ rodziny na dziecko jest wielostronny, uwzględnia jego zachowania, stosunek do innych osób, wzory postępowania i wartości. Wpływ ten jest zamierzony – za pośrednictwem celowych zabiegów wychowawczych rodziców skierowanych na dziecko lub niezamierzony – spontaniczny, nieplanowany¹⁵.

Rodzina może w różny sposób oddziaływać na swoje dzieci. Prezentowane przez środowisko rodzinne wzory postępowania stają się przedmiotem naśladowania i inspiracji zwłaszcza dla dzieci w młodszym wieku. Niezależnie od gatunku normy czy zasady każda stanowi istotną wartość w ludzkim życiu. Staje się wskaźnikiem i drogowskazem postępowania jednostki w przyszłości¹⁶.

Charakter i forma wzajemnych relacji rodziców i dzieci ma znaczenie w prawidłowości przebiegu procesów wychowawczych. Procesy te obejmują system czynności rodziców umożliwiających dzieciom zmianę w określonym kierunku – kształtowanie wiedzy o świecie, przekształcanie jej, kształtowanie przekonań i postaw społecznych, moralnych, etycznych, kształtowanie woli i charakteru oraz wszechstronny rozwój osobowości¹⁷.

¹³ S. Kawula, J. Bągiel, A.W. Janke, *Pedagogika rodziny*, Toruń 1998, s. 14.

¹⁴ T. Dyrda, *Życie rodzinne: wybrane konteksty*, Wyższa Szkoła Biznesu i Przedsiębiorczości w Ostrowcu Świętokrzyskim, Ostrowiec Świętokrzyski 2006, s. 324–325.

¹⁵ *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, Tom V, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2006, s. 314.

¹⁶ *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku*, op. cit., s. 55.

¹⁷ W. Okoń, *Słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1992, s. 165.

Rodzinny dom dziecka jest znaczącym ośrodkiem jego sfery emocjonalnej. Wprowadza dziecko w świat wartości kulturowych i obywatelskich. Odpowiedzialność rodziców względem własnych dzieci stanowi źródło egzystencji każdego człowieka. W wychowaniu w rodzinie istotne staje się pozostawanie wszystkich jej członków w miłości, życzliwości, których spełnienie odbywa się w trakcie codziennego życia. Zaspokojenie potrzeb doraźnych nie stanowi jedynej treści wychowania. Niezbędna jest obecność – nie tylko fizyczna, ale otwartość dzielenia się radościami i smutkami, bycia ze sobą, wzajemne wspieranie się, obecność i dialog. „Cudowność domu polega nie tylko na tym, że zapewnia schronienie, ogrzewa, daje poczucie własności, ale i na tym, że pozwala gromadzić w nas zasoby słodyczy. Najważniejsze jest, by gdzieś istniało to, czym się żyje: i zwyczaj, i święta rodzinne, i dom pełen wspomnień. Najważniejsze jest, by żyć dla powrotu...”¹⁸.

Funkcje wychowawcze spełniane przez rodzinę są realizowane dzięki określonemu stylowi wychowania, który decyduje o jakości oddziaływań na psychikę dziecka. Jest on charakterystyczny dla całej rodziny, stanowi wypadkową metod i sposobów oddziaływania na dziecko wszystkich członków danej rodziny. Na styl wychowania wpływają poglądy rodziców oraz ich własne doświadczenia. Funkcjonowanie rodziny, jej status, byt, uczestnictwo w procesie wychowania, jest zależne od jej członków. Zadania wychowawcze środowiska rodzinnego są wspierane przez szkołę. Dzięki oddziaływaniom rodziny i szkoły proces wychowania dzieci i młodzieży staje się efektywny, staje się gwarantem skuteczności działania edukacyjnego.

Szkoła i rodzina – płaszczyzny współpracy

W obszarze stosunków rodziny i szkoły współpraca staje się ważną płaszczyzną stosunków pedagogicznych – wychowawczych, opiekuńczych, edukacyjnych. Skuteczna realizacja zadań wychowawczych możliwa jest przy wzajemnym zaangażowaniu się obu stron. W świadomości społecznej obecnie wzrasta znaczenie partnerskiego współistnienia rodziny i szkoły. Współpraca zakłada wzajemne relacje rodziców i nauczycieli, kształtujące się wraz z doskonaleniem więzi ewentualnych jej współuczestników. Częstotliwość wzajemnych relacji pomiędzy nauczycielami i rodzicami wpływa na leprze poznanie się i zrozumienie stron. Zmiana w ich kontaktach wpływa na wzrost wzajemnego zaangażowania i staje się podstawą kreatywnego działania na rzecz wszechstronnego rozwoju dziecka. Zasady współpracy określa się mianem dyrektyw. Są to:

- zasada pozytywnej motywacji – bycie świadomym celowości współpracy oraz szczerze i dobrowolne w nią zaangażowanie,
- zasada partnerstwa – poczucie bycia równorzędnymi partnerami współdziałania,
- zasada wielostronnego przepływu informacji – związana jest z uruchomieniem różnorodnych kanałów porozumienia się,
- zasada jedności oddziaływań – realizowanie zgodnych ze sobą celów wychowania,
- zasada aktywnej i systematycznej współpracy – czynne i systematyczne zaangażowanie się nauczycieli i rodziców we wzajemne współdziałanie,

¹⁸ D. Nakonieczna, *Wychowanie – jako zadanie. Wspomaganie młodych w wychowaniu*, Warszawa 1993, s. 167.

- zasada elastycznej i twórczej postawy partnerów współpracy,
- zasada taktu i dyskrecji¹⁹.

Wyżej wskazane zasady nie stanowią układu zamkniętego. Literatura przedmiotu prezentuje odmienne, równie istotne zasady. Dopuszcza ich formowanie z uwzględnieniem relacji zachodzących między rodzicami i nauczycielami. Analizując współczesne przemiany, w procesie edukacji można uwzględnić zasady jak niżej:

- zasada integracji społecznej – czyli scalenie różnorodnych działań opiekuńczo-wychowawczych w pewną całość, zapewniającą realizację celów wychowawczych,
- zasada pluralizmu społecznego – oznacza możliwość poznawania i uwzględniania nowych idei pedagogicznych, tworzenia w ramach rzeczywistości pedagogicznej wielu szczegółowych rozwiązań programowych,
- zasada kompromisu społecznego – odnosi się do ugody w relacjach rodzica i nauczyciela osiągananej w drodze wzajemnych ustępstw,
- zasada dialogu społecznego – wskazuje na istotę w relacjach rodzica i nauczyciela zaufania, cierpliwości, co wiąże się z szacunkiem i zrozumieniem dla reprezentowanych poglądów²⁰.

Współpraca nauczycieli i rodziców obecnie nabiera przyjaznego i aktywnego charakteru, może przybierać różne formy. Wśród nich wyróżnia się m.in.:

1. Spotkania robocze – mają one na celu sprecyzowanie przez rodziców ich oczekiwań wobec nauczyciela i szkoły, wspólne rozwiązywanie problemów wychowawczych, informowanie rodziców o osiągnięciach szkolnych uczniów, zapoznanie rodziców z treściami programu nauczania i wychowania oraz metodami realizacji, informowanie o sprawach wychowawczych.

2. Spotkania w ramach współpracy w radzie szkoły lub klasy – mają na celu projektowanie zadań szkoły i klasy, służą radą i pomocą w sytuacjach wymagających bezstronnego rozstrzygnięcia trudnej lub konfliktowej sprawy, ustalenia zasad podziału majątku pieniężnego klasy lub szkoły, pomocy w określonych sytuacjach trudności materialnych niektórych rodzin oraz proponowania innego wsparcia, pomoc w organizacji uroczystości szkolnych, pomoc w organizacji i pełnieniu opieki w czasie wycieczek, pomoc w organizowaniu wycieczek do zakładów pracy²¹.

3. Lekcje otwarte – umożliwiają rodzicom obserwację swojego dziecka w czasie zabaw i zajęć w gronie rówieśników, a nauczycielowi na pokazanie metod pracy z uczniem.

4. Spotkania okolicznościowe – dają możliwość na aktywny udział rodziców we wszystkich imprezach, które organizuje szkoła, także tych, które nie wiążą się bezpośrednio z samą nauką. Podczas wspólnych wycieczek, ognisk, uroczystości nawiązuje się więź między rodzicem, nauczycielem i uczniem. Takie spotkania integrują dzieci, wszystkie ogniwa procesu wychowawczego dają możliwość przyjemnego spędzenia czasu, obejrzenia efektów pracy i współpracy.

5. Kontakty indywidualne – dają możliwość rzetelnego przedstawienia osiągnięć i trudności ucznia, ustalenia sposobu pracy z dzieckiem w domu oraz poruszania konkretnych spraw dotyczących wychowanka. Są więc doraźną pomocą w sytuacjach powstania wątpliwości wychowawczych u rodziców i w sytuacjach trudnych wychowawczo dla nauczycieli.

¹⁹ *Pedagogika rodziny na progu XXI wieku. Rozwój, przedmiot, obszary refleksji i badań*, red. A. Janke, Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”, Toruń 2004, s. 325.

²⁰ *Ibidem*, s. 326–329.

²¹ M. Nycz-Drag, M. Głazewska, *Współprzezwrozenie edukacji*, Kraków 2004, s. 97–98.

7. Pedagogizacja rodziców – spotkania w celu podwyższenia świadomości pedagogicznej rodziców, organizowane przez wychowawcę lub innego nauczyciela w oparciu o fachową literaturę. Mogą być prowadzone przez zaproszonego specjalistę, np. pedagoga, psychologa, policjanta itp., w formie prelekcji lub referatu.

8. Zapraszanie na spotkania tzw. rodziców-ekspertów. Są to osoby, które na zasadzie dobrowolności dzielą się swoją wiedzą, doświadczeniem i umiejętnościami ze szkołą. Zadaniem owych ekspertów jest pomoc szkole, np. w naprawie sprzętu szkolnego, profesjonalnym filmowaniu uroczystości szkolnych²².

Współpraca szkoły i domu rodzinnego może przybierać również takie formy jak:

- uzgadnianie wspólnego postępowania, współdecydowanie z nauczycielem o planach wobec dziecka,
- wspólne określanie zdolności dziecka,
- pomoc w realizacji zamierzeń edukacyjnych nauczyciela,
- opieka nad dziećmi podczas wyjść do kina, teatru, muzeum itp.,
- udzielanie szkole wsparcia finansowego.

Charakter oraz rodzaj współdziałania szkoły z rodzicami powinien być określony przez statut szkolny. Ramowy statut szkoły stanowi, że rodzice i nauczyciele współpracują ze sobą w sprawach wychowania oraz kształcenia dzieci, a statut konkretnej szkoły powinien określić formę tego współdziałania, uwzględniając prawa rodziców m.in. do: znajomości zadań oraz zamierzeń dydaktyczno-wychowawczych w danej klasie oraz szkole, a także innych przepisów²³.

Formy oraz zakres i stopień udziału, aktywizacji rodziców w pracy szkoły zależą od stopnia spełnienia przez środowisko szkolne następujących warunków:

- szkoła powinna organizować systematycznie różnorodne formy pracy w wielu dziedzinach życia szkolnego, tak aby każdy rodzic mógł dostrzec własną przydatność do ich realizacji,
- szkoła powinna proponować rodzicom konkretny udział w realizacji wyznaczonych zadań,
- szkoła powinna dawać rodzicom satysfakcję z udziału w jej pracy,
- szkoła powinna umożliwiać sprawny przepływ informacji pomiędzy rodzicami i nauczycielami²⁴.

Formy współpracy szkoły ze środowiskiem rodzinnym wymagają ciągłego doskonalenia. Atrakcyjność tychże form podwyższa motywację rodziców do uwzględniania systematycznych kontaktów ze szkołą – bez lęku i stresu. Istotnym elementem współpracy środowisk wychowawczych jest zbudowanie więzi opartej na obopólnym zaufaniu sprzyjającym procesowi współdziałania. W tak ukształtowanych relacjach nauczyciele mogą liczyć na pełne zaangażowanie rodziców, z kolei sami nie czują się skrępowani, co w rezultacie skutkuje prawidłowym i dobrym współdziałaniem²⁵. Ważnym aspektem wspólnej pracy szkoły z rodzicami jest autentyczność nauczyciela. Rodzice powinni mieć świadomość, że są partnerami do rozmów oraz wszelkich innych działań.

²² I. Nowosad, M. J. Szymański, *Nauczyciele i rodzice*, Zielona Góra–Kraków 2004, s. 179–180.

²³ M. Nycz-Drąg, M. Głazewski, op. cit., s. 97–98.

²⁴ M. Łobocki, *W trosce o wychowanie w szkole*, Kraków 2007, s. 187.

²⁵ G. Kapica, *Edukacja do współżycia i współdziałania*, Racibórz 2010, s. 66–67.

W poszukiwaniu efektywnych form współpracy szkoły z rodzicami

Poszukiwanie nowatorskich form współpracy staje się priorytetem szkoły. Warto wskazać działania, które przynoszą znaczące efekty w pracy wychowawczej, ale przede wszystkim budują między ogniwami procesu wychowawczego empatię, więź opartą na zaufaniu i szacunku. W tym miejscu dość znaczące będą doświadczenia i obserwacje czerpane ze środowiska legnickich szkół, które wyszły z propozycją niekonwencjonalnych form współpracy szkoły i rodziców, m.in. takich jak:

- koncert noworoczny dla rodziców;
- piknik rodzinny;
- wieczór poezji;
- gala talentów;
- dziennik elektroniczny²⁶.

Zespół Szkół Technicznych i Ogólnokształcących, im Henryka Pobożnego, mieszczący się w Legnicy przy ul. Złotoryjskiej 144, reprezentujący edukację ponadgimnazjalną, zainicjował dość ciekawą formę współpracy szkoły z rodzicami – Koncert Noworoczny dla Rodziców. Od kilku lat młodzież pod opieką nauczycieli prezentuje swoje umiejętności, pasje, zainteresowania, podczas zaaranżowanego przez siebie spotkania. Koncert odbywa się zawsze w styczniu. Stanowi spotkanie wszystkich ogniw procesu wychowawczego – rodziców, uczniów i nauczycieli. Młodzież na spotkanie pisze własne teksty, tworzy własną oprawę muzyczną, dekoracje. Pokazuje siebie poza nauką, budując empatię – atmosferę przyjazną dla rozwoju i bezpieczeństwa. Koncert młodzieży dla rodziców jest ciekawą propozycją współdziałania – godną powielania. Wprowadza do rzeczywistości szkolnej pozytywne emocje, kształtując zrozumienie i więź. Mimo że szkoła w swoim funkcjonowaniu skupia dość liczną grupę młodzieży różnych specjalności (ok. 600 osób), klimat i atmosfera nauki są przyjazne, sprzyjają wszechstronnemu rozwojowi jednostki.

Sąsiadujący z ZSTiO Zespół Szkół Ogólnokształcących nr 4 im. Bohdana Ihora Antonicza w Legnicy, mieszczący się przy ul. Tarasa Szewczenki, w swojej strukturze skupiający IV Liceum Ogólnokształcące oraz Gimnazjum nr 10, kształci młodzież przede wszystkim mniejszości narodowej ukraińskiej. W szkole zrodził się pomysł imprezy integracyjnej w formie pikniku rodzinnego. Przedsięwzięciu sprzyja charakter organizacyjny zespołu – mała liczba uczniów. Mając na uwadze, że placówka stanowi możliwość edukacji dla dzieci mniejszości ukraińskiej, w jej murach kształci się ok. 100 osób, co w rezultacie jest źródłem wzajemnego rozpoznawania się wszystkich. Żaden uczeń, rodzic czy nauczyciel nie są anonimowi. Wszyscy znają się, a współpraca oparta jest na wzajemnej życzliwości i zrozumieniu. W pikniku rodzinnym uczestniczą wszyscy nauczyciele, rodzice i uczniowie. Wspólna, inicjowana we wrześniu zabawa łączy ogniwa procesu wychowawczego, budując nierozdzielalną więź. Stanowi jednocześnie krok integracyjny dla uczniów i rodziców klas pierwszych. Integrację środowisk wychowawczych szkoły dopełnia wieczór szewczenkowski. Jest on pokazem kultury i tradycji ukraińskiej. Wskazuje możliwości spędzania czasu wolnego przez wspólne – nauczycieli, uczniów, rodziców – odbieranie poezji wieszcza narodowego. Wieczór poezji stanowi integrację środowiska szkolnego i rodzinnego, pokazuje siłę i potęgę

²⁶ Doświadczenia autorki oparte na podstawie obserwacji, analizy dokumentów, własnej aktywności, przy realizacji zadań pedagoga szkolnego oraz rodzica w wyżej prezentowanych placówkach.

wartości, w tym tożsamości narodowej. Pokaz umiejętności uczniowskich – śpiewu, tańca, muzyki – odbywa się w marcu, w drugim semestrze, i jest doskonałym elementem podtrzymywania współpracy nauczycieli, rodziców i uczniów.

Przy ul. Wierzyńskiego 1 w Legnicy, w obszernym budynku Zespołu Szkół Integracyjnych im. Piastów Śląskich funkcjonują uczniowie pełnosprawni z niepełnosprawnymi. Szkoła skupia wszystkie etapy kształcenia dzieci – od edukacji wczesnoszkolnej, szkołę podstawową, gimnazjum oraz liceum ogólnokształcące. Mimo dużej liczby dzieci w zespole zrodził się pomysł Gali Talentów. W każdym roku szkolnym ok. 80 uczniów wraz ze swoimi rodzicami odbiera nagrody wręczane podczas gali szkolnej. Wśród laureatów znajdują się uczniowie mający bardzo dobre wyniki w nauce, osiągnięcia sportowe, plastyczne oraz ci, którzy pracują społecznie na rzecz klasy, szkoły i w wolontariacie. Wskazywani jako chluba szkoły otrzymują nagrody (również pieniężne), natomiast rodzice listy gratulacyjne. Uroczystość jest wspólnym dziełem rodziców, nauczycieli, uczniów. Pomysł wręczenia nagród narodził się w 2014 roku z inicjatywy Rady Rodziców i powoli wrasta w tradycję szkoły – z pewnością w niej pozostanie. Rodzice zdecydowali honorować uczniów mających zdolności i szczególne umiejętności. Nagradzają również postawy uczniów.

Warto wspomnieć, że to nie jedyna inicjatywa Rady Rodziców. Dość ciekawym, nowatorskim podejściem do współpracy szkoły z rodzicami jest uruchomienie dziennika elektronicznego. Popyt na dzienniki elektroniczne od roku 2011/2012 wzrósł znacząco. Dziennik elektroniczny jest traktowany jako element zwiększający atrakcyjność szkoły i współpracę z rodzicami. Ma oczywiście również negatywne aspekty – jednak zdecydowanie więcej zalet. Korzystanie z dzienników elektronicznych pozwala na:

- poprawienie komunikacji z rodzicami i uczniami,
- spełnienie wymagań prawnych dotyczących ochrony danych osobowych,
- współpracę środowiska szkolnego z rodzicami,
- skuteczne i szybkie przeciwdziałanie problemom wychowawczym,
- wysyłanie wiadomości dla nauczyciela czy wychowawcy klasy,
- łatwy dostęp do systemu za pośrednictwem przeglądarki internetowej, a zatem bez potrzeby wychodzenia z domu,
- możliwość kontroli bieżących postępów dziecka w nauce,
- monitorowanie frekwencji dziecka na zajęciach,
- wgląd w plan lekcji, zapowiedziane klasówki czy kartkówki,
- otrzymywanie wiadomości od nauczycieli, śledzenie aktualności, otrzymywanie przypomnień²⁷.

Dziennik elektroniczny podwyższa jakość kształcenia. Posiada zalety ułatwiające pracę każdego nauczyciela, wspomaga wychowawcę zespołu klasowego, ułatwia rodzicom monitoring postępów w nauce własnego dziecka, daje pełną informację o własnych osiągnięciach w szkole również uczniom. Ułatwia, poprawia bieżącą pracę szkoły oraz jej wizerunek. Należy jednak pamiętać, że dziennik elektroniczny nie może i nie powinien w pełni zastąpić osobistych kontaktów interpersonalnych.

²⁷ <http://dreamtec.pl/uploads/news/c1e294a6f1425642df4e9241541ecdfc.pdf>, dostęp dnia 18.01.2017 r.

Zakończenie

Na czas trwania zajęć instytucja szkoły ma obowiązek zastąpić rodziców, zapewnić opiekę wszystkim uczniom, realizować ich potrzeby, stwarzać odpowiednie warunki do nauki i wypoczynku, dbać o ich bezpieczeństwo i dobre samopoczucie. Szkoła powinna umieć uzbroić obywateli w rozum i odporność, pozwalając tym samym na partnerskie funkcjonowanie w wielonarodowej wspólnocie. Ważnym zadaniem szkoły jest rozszerzenie współpracy z rodzicami oraz przygotowanie rodziców i dzieci do funkcji rodzicielskich, wychowawczych i kształcących, funkcji tworzenia nowej rzeczywistości, przyjaznego szkole otoczenia. Powinna sama uwierzyć i przekonać innych, że w jej murach i za jej sprawą rodzi się przyszłość²⁸.

Wypełnienie opieki i wychowania w szkole jest zadaniem wszystkich nauczycieli, wychowawców-pedagogów. Oni są bezpośrednimi realizatorami założeń współczesnej oświaty w tym zakresie, od nich zależeć będzie, czy obrane przez określoną placówkę cele w zakresie opieki i wychowania, poprzez prawidłowy dobór form i metod pracy, mają szansę na powodzenie. Wychowanie człowieka przez człowieka jest najpiękniejszym aktem społeczno-moralnym, a moralność praktyczną umiejętnością odróżnienia dobra od zła. Uczniowie oczekują od nauczycieli, pedagogów wzorów do naśladowania²⁹. Dość ważnym elementem efektywności podejmowanych zadań w szkole są kompetencje w budowaniu relacji. Zawierają umiejętności i chęć poważnego traktowania myśli i uczuć osoby, która stoi naprzeciw. Niezbędne są zasady dla wspólnych rozmów między nauczycielami, rodzicami i uczniami, które będą chronić jednakowo godność wszystkich. W czasie takiego spotkania każda ze stron powinna mieć szansę wyrażania swoich uczuć, myśli, marzeń i celów³⁰.

Dobrze wybrana, atrakcyjna forma współpracy szkoły z rodzicami pozwala na:

- integrację uczniów, rodziców, nauczycieli,
- wspólne przyjemne spędzenie czasu wolnego wszystkich ogniw procesu wychowawczego,
- osiągnięcie niepodważalnych efektów pracy i współpracy,
- oglądnięcie efektów wspólnych działań,
- budowę więzi – źródło empatii i podstawę wszelkich dalszych działań.

Bibliografia

- Dyrda T., *Życie rodzinne: wybrane konteksty*, Wyższa Szkoła Biznesu i Przedsiębiorczości w Ostrowcu Świętokrzyskim, Ostrowiec Świętokrzyski 2006.
- Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, Tom V, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2006.
- Gajewska G., *Pedagogika opiekuńcza i jej metodyka*, Zielona Góra 2004.
- <http://dreamtec.pl/uploads/news/c1e294a6f1425642df4e9241541ecdfe.pdf>, dostęp dnia 18.01.2017 r.

²⁸ I. Jundziłł, *Funkcje i zadania pedagoga szkolnego*, „Nauczanie i Wychowanie” 1975, nr 4/5, s. 100.

²⁹ M. Sowisło, *Dla dobra dziecka. O warsztacie pracy nauczyciela-wychowawcy*, Kraków 2008, s. 84.

³⁰ J. Juul, op. cit., s. 39–41.

- Jundziłł I., *Szkola. Opiekuńczo wychowawcza funkcja szkoły* [w:] *Encyklopedia pedagogiczna*, red. W. Pomykała, Warszawa 1997.
- Juul J., *Kryzys szkoły. Co możemy zrobić dla uczniów, nauczycieli i rodziców?*, Podkowa Leśna 2014.
- Kapica G., *Edukacja do współbycia i współdziałania*, Racibórz 2010.
- Kawula S., Brągiel J., Janke A.W., *Pedagogika rodziny*, Toruń 1998.
- Łobocki M., *W trosce o wychowanie w szkole*, Kraków 2007.
- Nakonieczna D., *Wychowanie – jako zadanie. Wspomaganie młodych w wychowaniu*, Warszawa 1993.
- Nowosad I., Szymański M.J., *Nauczyciele i rodzice*, Zielona Góra–Kraków 2004.
- Nycz-Draż M., Głazewska M., *Współprzeźwienie edukacji*, Kraków 2004.
- Okoń W., *Słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1992.
- Pedagogika rodziny na progu XXI wieku. Rozwój, przedmiot, obszary refleksji i badań*, red. A. Janke A., Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”, Toruń 2004.
- Pelcowa M., *Opiekuńcza funkcja szkoły*, Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze 1973, nr 1.
- Sowisło M., *Dla dobra dziecka. O warsztacie pracy nauczyciela-wychowawcy*, Kraków 2008.
- Strykowski W., Strykowska J., Pielachowski J., *Kompetencje nauczyciela szkoły współczesnej*, Poznań 2003.
- Wołoszyn S., *Historyczne dziedzictwo oświatowo-wychowawcze: powszechne i polskie* [w:] *Encyklopedia pedagogiczna*, Fundacja „Innowacja”, Warszawa 1993.

SUMMARY

Grażyna Maciak

Cooperation between educational environments – the family and school

The family and school constitute two major institutions responsible for a comprehensive development of children, their lives and their functioning in the society.

The impact of the family environment mainly involves its educational influence aimed at socialising children as well as increasing their knowledge of the surrounding world and patterns of proper behavior. Parents satisfy their children's basic needs and enable them to gain a lot of experience, which is very useful at successive stages of their development.

The family is supported by school in the process of gaining independence by individual children. School constitutes a major institution, whose role is to enhance the comprehensive development of students' personalities through the implementation of the processes of education and upbringing. Moreover, school teaches young people how to cooperate with their peers, make friends and communicate effectively. School is also a place where morally and socially desired attitudes, habits, norms and values are shaped.

The current transformation taking place in the field of education fosters stricter cooperation between parents and teachers in the teaching process. This means that the outdated model of cooperation between students' families and schools, where the scope of parents' impact on school activities was rather unsatisfying, is gradually

being replaced by a more up-to-date one. The limited interaction between the family and school resulting from parents' passivity, which has been observed for years, perpetuated the stereotype concerning parents' responsibilities in relation to educational institutions, including schools. The current focus of attention on mutual participation, assistance and support of these two major educational environments is supposed to result in optimum conditions for the implementation of objectives in the field of upbringing, childcare and education. Properly designed and managed cooperation between parents and teachers constitutes a desired effect of teaching and upbringing.

Key words: school, family, cooperation, education, W. Strykowski, J. Strykowska, J. Pielachowski, J. Juul.

Data wpływu artykułu: 20.04.2017 r.

Data akceptacji artykułu: 20.07.2017 r.

Kornelia Hübscher

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy,
Wydział Nauk Społecznych i Humanistycznych
e-mail: h.kornelia@wp.pl

Rodzina „we wsparciu psychologicznym” – między koniecznością a potrzebą

STRESZCZENIE

Celem artykułu jest pokazanie znaczenia instytucji wsparcia psychologicznego w życiu współczesnej rodziny. Rodzina, bądź poszczególni jej członkowie, uczęszczają na terapię nie tylko w celach leczniczych, ale także po to, by otrzymać wsparcie, gdy znajdują się w kryzysie. Coraz częściej chcą i potrzebują rozwijać się pod względem emocjonalnym. Instytucja wsparcia psychologicznego staje się potrzebą, a nie tylko koniecznością. Artykuł ma na celu pokazanie również potrzeby organizowania nieformalnych „szkół dla rodziców”, by mieć możliwość tworzyć, ulepszać i pogłębiać relacje wewnątrzrodzinne.

Słowa kluczowe: rodzina, psychoterapia, terapia, pomoc psychologiczna, wsparcie psychologiczne.

Wstęp

Celem artykułu jest pokazanie znaczenia instytucji wsparcia psychologicznego w życiu współczesnej rodziny i jej dwojaką funkcję: interwencyjną w sytuacjach kryzysowych, a także wspierającą w rozwoju, która rodzi się z potrzeby tworzenia, ulepszania i pogłębiania relacji wewnątrzrodzinnych.

Refleksja nad funkcjonowaniem współczesnej rodziny polskiej, jej zadaniach, problemach, wyzwaniach, szansach i zagrożeniach rodzi się – w moim przypadku – z potrzeby zarówno naukowego zainteresowania tematem, jak i zawodowego, mam tu na myśli terapeutyczną pracę z rodziną.

Dynamiczny rozwój, gwałtowne zmiany ekonomiczne, kulturowe czy społeczne oddziałują również na rodziny. Istotnego znaczenia nabierają zmiany strukturalne, czyli przejście rodziny od „epoki klanów”, poprzez „epokę rodziny” aż do „epoki indywidualizmu”, charakterystycznej dla okresu ponowoczesności, która cechuje się rozerwaniem ekonomicznej wspólnoty rodzinnej¹, jak również zmiany na gruncie wewnątrzrodzinnego systemu

¹ K. Slany, *Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego w ponowoczesnym świecie*, Nomos, Kraków 2002, s. 53–54.

wartości. Mam na myśli zwiększone potrzeby materialne rodziny postindustrialnej, których zaspokojenie ma czynić życie przyjemniejszym². O wartości rodziny ponowoczesnej stanowi sukces materialny i prestiż społeczny³.

Z drugiej strony, indywidualizm przyczynił się do tego, że w rodzinie została wzmocniona funkcja emocjonalno-ekspresyjna i rodzina stała się pierwszą grupą, w której jednostka może i chce wyrażać swoje uczucia i emocje. Niemniej jednak to indywidualistyczne nastawienie prowadzi bardzo często do oddalenia się członków rodziny od siebie, a to skutkuje niedostatkiem emocjonalno-uczuciowymi i wtedy z pomocą przychodzi specjaliści, jak np. terapeuci⁴.

Nieprawidłowość w funkcjonowaniu rodziny – próba konceptualizacji problemu

Studując literaturę z zakresu pedagogiki rodziny skoncentrowanej na współczesnych problemach rodzinnych, często można spotkać terminy: „patologia”, „niewydolność wychowawcza”, „rodzina dysfunkcyjna”, „dysfunkcjonalność rodziny”, „bezradność wychowawcza” itd. W jednym z artykułów w książce pod red. M. Boczkowskiej, E. Tymoszek, P. Zielińskiej autorstwa I. Kudlińskiej i J. Szymczyk *Bezradność opiekuńczo-wychowawcza rodziców jako problem współczesnej rodziny – próba konceptualizacji zjawiska* – podjęta zostaje dyskusja nad zastosowaniem i definiowaniem „bezradności wychowawczej” oraz pozostałych, wyżej wymienionych bliskoznacznych terminów⁵. Używając bardzo ogólnego terminu „patologia”, mamy bardzo negatywne skojarzenia. Często kiedy pytam studentów podczas wykładu, czym jest patologia w kontekście rodziny, padają odpowiedzi: alkoholizm, narkotyki, przemoc itp. Tymczasem samo słowo „patologia” pochodzi z języka greckiego, od przedrostka – *pathos* oznaczającego cierpienie⁶. W ogólnym znaczeniu termin ten oznacza nieprawidłowość⁷. Nieprawidłowości w funkcjonowaniu rodziny niekoniecznie muszą oznaczać problemy finansowe, niepełnosprawność, emigrację zarobkową, uzależnienie od środków psychoaktywnych, nieprzystosowanie społeczne dzieci młodzieży, przestępczość osób dorosłych, przemoc itp. Nieprawidłowością może być brak bądź zaburzona komunikacja pomiędzy poszczególnymi członkami rodziny⁸, problemy na gruncie emocjonalnym: podwójne wiązanie⁹, parentyfikacja¹⁰, kryzys związany z trudną sytuacją, w jakiej znajduje się rodzina: śmierć bliskiej osoby, utrata pracy, choroba, rozwód, osiągnięcie wieku dorosłości

² F. Adamski, *Rodzina – wymiar społeczno-kulturowy*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2002, s. 23.

³ *Rodzina współczesna*, red. M. Ziemska, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1999, s. 29.

⁴ I. Kudlińska, J. Szymczyk, *Bezradność opiekuńczo-wychowawcza rodziców jako problem współczesnej rodziny – próba konceptualizacji zjawiska* [w:] *Wychowanie. Profilaktyka. Terapia. Szanse i zagrożenia*, red. M. Boczkowska, E. Tymoszek, P. Zielińska, Impuls, Kraków 2012, s. 26–27.

⁵ *Ibidem*, s. 25–35.

⁶ *Encyklopedia socjologii*, tom 3, red. Z. Bokszański, Oficyna Naukowa, Warszawa 2000, s. 88.

⁷ <http://pl.wikipedia.org/wiki/Patologia>, dostęp: 15.09.2016 r.

⁸ *Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny*, red. B. de Barbaro, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1999; *Sytuacje konfliktu w środowisku rodzinnym, szkolnym i rówieśniczym: jak sobie radzą z nimi dzieci i młodzież?*, red. D. Borecka-Biernat, Difin, Warszawa 2010.

⁹ J. E. Young, J. S. Klosko, M. E. Weishaar, *Terapia schematów*, GWP, Gdańsk 2013.

¹⁰ K. Schier, *Dorosłe dzieci: psychologiczna problematyka odwrócenia ról w rodzinie*, Scholar, Warszawa 2016.

przez dziecko, wyprowadzka dziecka z domu i zmaganie się z syndromem pustego gniazda. Współczesny, dynamiczny model rodziny, wpisujący się w ramy rzeczywistości określanej jako płynna¹¹, późnonowoczesna¹² czy ryzykowna¹³, zmagają się z problemami realizowania tradycyjnych funkcji rodzicielskich.

Bożena Matyjas, badaczka podejmująca temat rodzin będących w kryzysie, uważa, że ludzie znajdują się w sytuacji kryzysu, ponieważ napotykają przeszkodę, która staje się dla nich utrudnieniem w osiągnięciu wytyczonego przez nich celu. Kiedy sytuacja kryzysowa staje się dla nich doświadczeniem trudnym do zniesienia, będącą w ich subiektywnym odczuciu na granicy wytrzymałości, i wyczerpują znane i stosowane przez nich mechanizmy radzenia sobie, to może w konsekwencji doprowadzić do zaburzeń behawioralnych, poznawczych, afektywnych, co stanowi o kryzysie roli, np. w interesującej mnie w tym wypadku roli rodzica, chociaż nie tylko¹⁴.

Marzanna Farnicka, badaczka rodzin będących w kryzysie, przywołuje za Hanną Liberską¹⁵ cztery fazy radzenia sobie z trudną sytuacją rodzinną (faza szoku, destabilizacji, pozornego przystosowania się, konstruktywnego przystosowania się). Autorka podaje, że dopiero w trzeciej fazie rodzina, a właściwie jedna osoba z diady (któreś z małżonków), jest w stanie szukać pomocy z zewnątrz, jednocześnie obwiniając wszystkich dookoła¹⁶.

Jak pisze M. Farnicka, wsparcie w rodzinie będącej w kryzysie jest bardzo ważne i bardzo korzystne. Niemniej jednak zdarza się, że rodzina będąca w fazie dezorganizacji ma trudności w utrzymaniu poprawnych relacji z poszczególnymi członkami rodziny, co w konsekwencji doprowadza do braku wsparcia ze strony rodziny. Hamuje to otwartość i negatywnie wpływa na poczucie bliskości pomiędzy poszczególnymi jej członkami. Na pogorszenie sytuacji wewnątrzrodzinnej spowodowanej brakiem otrzymywania wsparcia w rodzinie, a konkretniej proszenie o udzielenie wsparcia, pomocy od bliskich, wpływa pewna cecha osobowościowa, która spowodowana jest brakiem zaufania do ludzi, co rodzi konsekwencje w nieumiejętności tworzenia bliskich relacji. Takie osoby są poniekąd zmuszone, ale też i skłonne do tego, aby szukać wsparcia w instytucjach właśnie do tego powołanych¹⁷.

Zaburzone funkcje rodziny z perspektywy pracy psychoterapeuty

Przyjmując klasyfikację według Katarzyny Wałęckiej-Maty, mogłabym odnieść problemy, z jakimi zgłaszają się do mojego gabinetu rodzice, do zaburzonej realizacji dwóch funkcji: emocjonalnej, związanej przede wszystkim z dbałością o dobry rozwój psychiczny

¹¹ Z. Bauman, *Płynna nowoczesność*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2006.

¹² A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość. Ja i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, PWN, Warszawa 2006.

¹³ U. Beck, *Spoleczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, Scholar, Warszawa 2004.

¹⁴ B. Matyjas, *Rodzina w sytuacji kryzysu. Strategie pomocy i wsparcia* [w:] *Rodzina. Młodzież. Dziecko. Szkice z teorii i praktyki pomocy psychopedagogicznej i socjalnej*, red. M. Piorunek, J. Kozielska, A. Skowrońska-Pućka, UAM, Poznań 2014, s. 54–55.

¹⁵ H. Liberska, *Rodzina zdrowa, rodzina chora*. Wystąpienie w trakcie XIX Ogólnopolskiej Konferencji Psychologii Rozwojowej, Łódź 2010, podają za: M. Farnicka, *Między wyborem a przymusem. Rodzina a sposób radzenia sobie w różnych sytuacjach życiowych*, Difin, Warszawa 2013, s. 54.

¹⁶ M. Farnicka, op. cit., s. 55.

¹⁷ Ibidem, s. 49.

wszystkich członków rodziny, co umożliwia zaspokajanie zarówno potrzeb emocjonalnych jednostki, jak i sprzyja umiejętności doświadczenia równowagi psychicznej wewnątrz rodziny, a także w relacjach z innymi ludźmi oraz funkcji spójności. Przyjęłam klasyfikację tej badaczki, mimo że za cytowane najczęściej uchodzą klasyfikacje według M. Ziemskiej¹⁸ czy Z. Tyszki¹⁹, ponieważ K. Wałęcka-Matyja jako jedyna wyodrębnia funkcję spójności rodziny, przypisując jej przy tym istotne znaczenie w kontekście silnie rozwiniętej i nadal rozwijającej się kultury indywidualizmu. Instytucja rodziny z definicji stanowi grupę, wspólnotę, która – normatywnie rzecz ujmując – daje korzyści w postaci chociażby poczucia bezpieczeństwa, wspólnego spędzania czasu wolnego, wzajemnego pomagania. Indywidualizm rozwijający się w rodzinie może doprowadzić do poczucia osamotnienia w rodzinie i to jest jeden z głównych emocjonalnych problemów, które próbuje rozwiązać rodzina zgłaszająca się po pomoc do terapeuty²⁰.

Dziecko jako delegat systemu

Rodzice są pierwszymi nauczycielami dziecka, najważniejszymi osobami w jego życiu, bo relacje, jakie z nimi tworzy determinują jego relacje z szerszą grupą społeczną i stanowią odzwierciedlenie jego relacji z rodzicami na każdym etapie jego życia.

W rodzinach, które zmagają się z długotrwałe nierozwiązanym konfliktem bądź konfliktami małżeńskimi, istnieje bardzo duże ryzyko zaburzeń w realizacji funkcji rodzinnych, a także ich struktur. Istnieje bowiem wyraźny związek pomiędzy poczuciem satysfakcji ze związku małżeńskiego a różnymi wymiarami jakości życia całego systemu i poszczególnych jej uczestników²¹. Jak uważa M. Frąckowiak-Sochańska, „jakość związku małżeńskiego rodziców w znacznej mierze determinuje sytuację dzieci. Dobrze funkcjonujący związek stanowi bowiem dla partnerów istotne źródło emocjonalnego i instrumentalnego wsparcia w pełnieniu roli rodzica [...]. Zaburzenia stosunków między rodzicami mogą powodować nadmierny dystans emocjonalny wobec dziecka bądź zbytnią koncentrację na nim”²².

Symptomy, jakie przejawia dziecko, którego rodzice doświadczają długotrwałego kryzysu, stanowią specyficzną formę adaptacji do – bardzo trudnej w jego subiektywnym przeżyciu – sytuacji. Paradoksalnie „delegat systemu” niejako stabilizuje cały system rodziny, bowiem otrzymując nieformalnie status „chorego”, odwraca uwagę rodziców od ich małżeńskiego problemu, kierując go w stronę „chorego dziecka”²³.

Bardzo często zdarza się, że rodzice – bądź jedno z nich – zgłasza się do terapeuty z dzieckiem bądź samodzielnie, ale – jak deklaruje – „problem ma dziecko”. Niekiedy podaje, że „ma problem z dzieckiem”, co na wstępie sugeruje istniejący problem w relacjach

¹⁸ *Rodzina i dziecko*, red. M. Ziemska, PWN, Warszawa 1986.

¹⁹ Z. Tyszka, *System metodologiczny wieloaspektowej integralnej analizy życia rodzinnego*, UAM, Poznań 2001.

²⁰ K. Wałęcka-Matyja, *Role i funkcje rodziny* [w:] *Psychologia rodziny*, red. I. Janicka, H. Liberska, PWN, Warszawa 2014, s. 109.

²¹ M. Frąckowiak-Sochańska, *Terapia par jako narzędzie przeciwdziałania dysfunkcji rodziny* [w:] *Dysfunkcje rodziny. Roczniki Socjologii Rodziny. Studia socjologiczne oraz interdyscyplinarne*, tom XXI, red. A. Kotlarska-Michalska, UAM, Poznań 2001, s. 186–187.

²² *Ibidem*, s. 188.

²³ *Ibidem*, s. 192.

rodzic–dziecko. W toku terapii bądź jednorazowej konsultacji okazuje się, że istnieje problem małżeński, często zbagatelizowany, rzadziej nieuświadomiony. Dziecko staje się wtedy i pretekstem, i możliwością do pracy terapeutycznej całej rodziny, pary bądź terapii indywidualnej jednego bądź obojga rodziców/mążonków.

Profilaktyka zaburzeń w funkcjonowaniu rodziny

Uczenie się bycia rodzicem przebiega w sposób nieformalny. Pierwszy rozdział popularnej książki T. Gordona *Wychowanie bez porażek* nosi tytuł: *Rodziców się obwinia, choć nie byli szkoleni*. W dalszej części pojawiają się następujące pytania: „A kto pomaga rodzicom? Co robi się, by wspomóc rodziców w ich staraniach wychowawczych dla uzyskania prawidłowego procesu rozwoju ich dzieci? Gdzie mogą dowiedzieć się, jakie i kiedy popełniają błędy i jak ich uniknąć, względnie jak należałoby postępować właściwie?”²⁴. Nie dostaje się certyfikatu, dyplomu upoważniającego do bycia rodzicem. Żeby sprostać temu trudnemu zadaniu, wielu rodziców permanentnie „doszkała się”, czytając fachową literaturę z zakresu wychowania i pielęgnacji dziecka, oglądając edukacyjne programy telewizyjne, korzystając z porad specjalistów (psychologów, pedagogów) oraz poruszając temat wychowania dzieci z najbliższą rodziną i znajomymi. Zdobywanie wiedzy często odbywa się w sposób nieświadomy. Rodzice doszkalają się więc „mimochodem”, bo nabywane w toku ciągłej edukacji umiejętności ułatwiają im rodzicielską codzienność. Konsekwencją takiego nieuporządkowanego uczenia się jest wypróbowywanie zdobytej wiedzy na zasadzie prób i błędów, która powoduje zagubienie, ciągły dyskomfort, który jest typowy dla człowieka żyjącego w ponowoczesności.

Analizując definicję „pedagogiki rodzinnej”, która koncentruje się „na wychowaniu w rodzinie metodami właściwymi pedagogice”²⁵, nasuwają się pytania: Które metody stosowane w wychowaniu rodzinnym są tymi właściwymi? Czy powinniśmy analizować słuszność stosowanych przez nas metod pod względem naszej, subiektywnej opinii? Czy te „właściwe metody” należą do pewnej normatywności? Czy odpowiadają kanonom współczesnej rodziny? Normatywność wskazuje bardziej na postulaty pozytywistyczne, sprzeczne z ponowoczesnością. Świat ponowoczesny pokazuje, jak jest, nie jak powinno być. Mimo że promowany jest monogamiczny model rodziny, mamy do czynienia coraz częściej z nowymi typami nowych rodzin²⁶Warszawa, alternatywnymi formami życia małżeńsko-rodzinnego, o których szerzej pisze Krystyna Slany²⁷.

Poza tym, co zauważa Stanisław Kawula, w większości rodzin możemy zaobserwować procesy socjalizacyjno-wychowawcze, a nie procesy wynikające z wiedzy pedagogicznej²⁸. Autor ten twierdzi, że wyzwaniem i jednocześnie zadaniem współczesności byłaby

²⁴ Gordon T., *Wychowanie bez porażek*, PAX, Warszawa 2001, s. 7.

²⁵ *Słownik małżeństwa i rodziny*, red. E. Ozorowski, ATK, Warszawa 1999, s. 328.

²⁶ M. Sikorska, *Nowa matka, nowy ojciec, nowe dziecko: o nowym układzie sił w polskich rodzinach*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2009.

²⁷ K. Slany, *Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego w ponowoczesnym świecie*, Nomos, Kraków 2002.

²⁸ S. Kawula, *Rodzina jako podmiot przemian i badań społecznych – konteksty pedagogiki rodziny* [w:] A. Ładyżyński (red.) *Pedagogika rodziny – in statu nascendi czy uznana subdyscyplina?*, ATUT, Wrocław 2012, s. 20.

pedagogizacja rodziców, która miałaby polegać m.in. na tworzeniu „szkół dla rodziców”, które miałyby za zadanie „ukształtowanie w miarę pełnej kultury pedagogicznej różnych podmiotów (komponentów) i to w takim kształcie, aby podmioty umiały realizować idee wychowującego społeczeństwa w realnych warunkach”²⁹. To pokazuje potrzebę edukacji, tzw. przygotowania do życia w rodzinie³⁰ na różnych szczeblach edukacji. Myślę tutaj m.in. o wzbogaceniu programu z tego przedmiotu o warsztaty interpersonalne, które czasami odbywają się w ramach godziny wychowawczej bądź zajęć profilaktycznych prowadzonych przez pedagoga, ale w kontekście wspólnotowości, jaką jest klasa, a nie rodzina.

Jak twierdzi Beata Maria Nowak, „w rozważaniach nad możliwościami wprowadzania rodzin z zapaści wywołanej sytuacją kryzysową centralne miejsce zajmuje proces twórczego, kreująco-rozwojowego ich wspierania w osiągnięciu dyspozycji umożliwiających samodzielne funkcjonowanie i skuteczne radzenie sobie w sytuacjach trudnych. Na płaszczyźnie indywidualnej wsparcie kreująco-rozwojowe ma na celu wprowadzenie członków rodziny w kryzysie na ścieżkę rozwoju osobistego, wyposażenie ich w umiejętności radzenia sobie, wytrenowania wysokiego poziomu kompetencji społecznych oraz aktywizowanie do podejmowania wyzwań i dokonywania zmian w sobie oraz w otaczającej ich rzeczywistości”³¹.

Autorka ta poprzez swoje badania pokazuje, że rodziny będące w kryzysie złożonym uczestniczą w terapii rodzinnej bardzo nieregularnie, niechętnie, tłumacząc to ograniczeniami finansowymi oraz obawą przed stygmatyzacją społeczną³². Taka sytuacja staje się przyczynkiem do poszukiwania nowych rozwiązań, które umożliwią rodzinom specjalistyczne wsparcie.

Wyniki jej badań pozwoliły na postawienie przez nią tezy o konieczności wprowadzenia treningu kompetencyjnego do programu mającego na celu wspieranie rodzin i zapobieganie kryzysom w rodzinie. „Trening kompetencyjny pozwala na przecięcie toksycznych związków między niedostatkiem doświadczeń społecznych (o różnej etiologii), deficytem kompetencji społecznych, nieprzystosowaniem do życia społecznego oraz zaburzeniami w odgrywaniu ról społecznych”³³, wsparcie dla rodzica, jak ma radzić sobie nie z dzieckiem, a rolą, jaką ma wykonywać, czyli: jak być rodzicem. Podczas takich spotkań rodzic dąży do uzyskania odpowiedzi na pytania dotyczące radzenia sobie w relacji z dzieckiem, z miłością, która tworzy się między rodzicem a dzieckiem, bólem, który czasem się pojawia w momencie kryzysu, nieumiejętnością radzenia sobie z zastaną rzeczywistością. Nie chodzi o pouczanie rodzica, nakazywanie, przedstawienie sposobów radzenia sobie z dzieckiem. Rodzic potrzebuje wsparcia³⁴.

Według C. Rogersa, który jest reprezentantem humanistycznego nurtu w psychologii i psychoterapii, każdy człowiek jest zdolny do samorozwoju i samorealizacji³⁵. Nawiązując

²⁹ S. Kawula, op. cit.

³⁰ *Słownik małżeństwa...*, op. cit., s. 330–331, podają za: S. Kawula, op. cit., s. 20.

³¹ B. M. Nowak, *Rodzina w kryzysie. Studium resocjalizacyjne*, PWN, Warszawa 2012, s. 297.

³² *Ibidem*, s. 303.

³³ *Ibidem*, s. 298, przytoczone tam prace: A. Matczak, *Kwestionariusz Kompetencji Społecznych. Podręcznik*, PTP, Warszawa 2007; P. Smółka, *Kompetencje społeczne. Metody pomiaru i doskonalenia umiejętności interpersonalnych*, Wolters Kluwer, Kraków 2008.

³⁴ E. Chlebowska, *Wychowanie. Najtrudniejsza ze sztuk pięknych*, HELION, Gliwice 2014, s. 5, podają za: J. Sakowska, psycholog, Ośrodek Rozwoju Edukacji w Warszawie, autorka programu „Szkoła dla Rodziców i Wychowawców”.

³⁵ Zob. C. S. Hall, G. Lindzey, *Teorie osobowości*, przekład: J. Kowalczevska, J. Radzicki, PWN, Warszawa 1990, s. 263–287.

do nurtów psychoterapeutycznych: gestaltu, psychodynamicznego, systemowego, nie chodzi o „wyczerpanie się” bycia rodzicem, „nauczenie się”, jak wychowywać dziecko. To, czego potrzebuje współczesny rodzic, to umiejętność nawiązywania głębszych, opartych na wzajemnym zrozumieniu relacji z własnymi dziećmi, otrzymywanie wsparcia w radzeniu sobie w codziennych kontaktach z dziećmi i młodzieżą. Nauka umiejętności lepszego porozumiewania się, refleksja nad własną postawą wychowawczą, wymiana doświadczeń – to małe kroki, które przyczyniają się do budowania silnej więzi między rodzicami a dziećmi, co sprawia, że trening umiejętności interpersonalnych i intrapersonalnych pełni również funkcję profilaktyczną ukierunkowaną na przeciwdziałanie zachowaniom problemowym dzieci i młodzieży oraz podnoszenie kompetencji wychowawczych rodziców. Świadomość rodzicielska, nabycie umiejętności psychospołecznych, a w konsekwencji podniesienie kompetencji rodzicielskich zaowocuje głębszymi, lepszymi relacjami pomiędzy rodzicami a dziećmi, co skutkować będzie lepszymi relacjami dzieci poza obszarem rodziny, przy jednoczesnym podkreśleniu ważności pierwszych kontaktów interpersonalnych dziecka z rodzicami, które stanowią bazę do kontaktów interpersonalnych poza obszarem rodziny. Pozytywne kontakty interpersonalne przyczyniają się do minimalizowania bądź wyeliminowania zachowań patologicznych w szerszej grupie społecznej, wychodzącej poza obszar rodziny.

Zakończenie

Tytuł artykułu wskazujący „zawieszenie” współczesnych rodzin między koniecznością korzystania ze wsparcia psychologicznego a jego potrzebą pokazuje płynność przejścia z instytucji pomocy psychologicznej, traktowanej jako konieczność, która ma służyć rozwiązaniu problemów na gruncie relacji rodzinnych, do korzystania z niej w wyniku emocjonalnej potrzeby.

Myślę, że wart podkreślenia jest fakt rosnącej stale świadomości rodzicielskiej w kwestii istnienia i korzystania z usług pomocy psychologicznej w różnej formie. Z badań, które przeprowadziłam wśród rodziców mających dzieci głównie w wieku przedszkolnym, wynika, że rodzice korzystają z porad specjalistów, pedagogów, psychologów, rehabilitantów dziecięcych czy logopedów. Korzystają z form wspierania swojego rodzicielstwa również w sposób nieformalny: rozmowy na temat problemów wychowawczych ze znajomymi, członkami rodziny, czytanie specjalistycznej literatury czy oglądanie programów z zakresu wychowania i pielęgnacji dziecka³⁶. Świadczy to bez wątpienia o potrzebie rozwoju rodziców w obszarze wzmacniania ich kompetencji rodzicielskich, jak i potrzebie wsparcia w pełnieniu przez nich roli rodzica.

Bibliografia

- Adamski, F., *Rodzina – wymiar społeczno-kulturowy*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2002.
Bauman Z., *Płynna nowoczesność*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2006.

³⁶ K. Hübscher, *Rodzicielskie strategie edukacyjne wobec dzieci w wieku przedszkolnym*, PWSZ w Legnicy, Legnica 2014.

- Beck U., *Spoleczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, Scholar, Warszawa 2004.
- Chlebowska E., *Wychowanie. Najtrudniejsza ze sztuk pięknych*, HELION, Gliwice 2014.
- Encyklopedia socjologii*, tom 3, red. Z. Bokszański, Oficyna Naukowa, Warszawa 2000.
- Farnicka M., *Między wyborem a przymusem. Rodzina a sposób radzenia sobie w różnych sytuacjach życiowych*, Difin, Warszawa 2013.
- Frąckowiak-Sochańska M., *Terapia par jako narzędzie przeciwdziałania dysfunkcji rodziny* [w:] *Dysfunkcje rodziny. Roczniki Socjologii Rodziny. Studia socjologiczne oraz interdyscyplinarne*, red. A. Kotlarska-Michalska, tom XXI, UAM, Poznań 2001.
- Giddens A., *Nowoczesność i tożsamość. Ja i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, PWN, Warszawa 2006.
- Gordon T. *Wychowanie bez porażek*, PAX, Warszawa 2001.
- Hall C.S., Lindzey G., *Teorie osobowości*, przekład: J. Kowalczevska, J. Radzicki, PWN, Warszawa 1990.
- <http://pl.wikipedia.org/wiki/Patologia>, dostęp: 15.09.2016 r.
- Hübscher K., *Rodzicielskie strategie edukacyjne wobec dzieci w wieku przedszkolnym*, PWSZw Legnicy, Legnica 2014.
- Kawula S., *Rodzina jako podmiot przemian i badań społecznych – konteksty pedagogiki rodziny* [w:] *Pedagogika rodziny – in statu nascendi czy uznana subdyscyplina?*, red. A. Ładyżyński (red.) ATUT, Wrocław 2012.
- Kudlińska I., Szymczyk J., *Bezradność opiekuńczo-wychowawcza rodziców jako problem współczesnej rodziny – próba konceptualizacji zjawiska* [w:] *Wychowanie. Profilaktyka. Terapia. Szanse i zagrożenia*, red. M. Boczkowska, E. Tymoszek, P. Zielińska, Impuls, Kraków 2012.
- Liberska H., *Rodzina zdrowa, rodzina chora*. Wystąpienie w trakcie XIX Ogólnopolskiej Konferencji, 2010.
- Matczak A., *Kwestionariusz Kompetencji Społecznych. Podręcznik*, PTP, Warszawa 2007.
- Matyjas B., *Rodzina w sytuacji kryzysu. Strategie pomocy i wsparcia* [w:] *Rodzina. Młodzież. Dziecko. Szkice z teorii i praktyki pomocy psychopedagogicznej i socjalnej*, red. M. Piorunek, J. Kozielska, A. Skowrońska-Pućka, UAM, Poznań 2014.
- Nowak B.M., *Rodzina w kryzysie. Studium resocjalizacyjne*, PWN, Warszawa 2012.
- Rodzina i dziecko*, red. M. Ziemska, PWN, Warszawa 1986.
- Rodzina współczesna*, red. M. Ziemska, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1999.
- Schier K., *Dorosłe dzieci: psychologiczna problematyka odwrócenia ról w rodzinie*, Scholar, Warszawa 2016.
- Sikorska M., *Nowa matka, nowy ojciec, nowe dziecko: o nowym układzie sił w polskich rodzinach*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2009.
- Slany K., *Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego w ponowoczesnym świecie*, Nomos, Kraków 2002.
- Słownik małżeństwa i rodziny*, red. E. Ozorowski, ATK, Warszawa 1999.
- Smółka P. *Kompetencje społeczne. Metody pomiaru i doskonalenia umiejętności interpersonalnych*, Wolters Kluwer, Kraków 2008.

Sytuacje konfliktu w środowisku rodzinnym, szkolnym i rówieśniczym: jak sobie radzą z nimi dzieci i młodzież?, red. D. Borecka-Biernat, Difin, Warszawa 2010.

Tyszka Z., *System metodologiczny wieloaspektowej integralnej analizy życia rodzinnego*, UAM, Poznań 2001.

Wałęcka-Matyja K., () *Role i funkcje rodziny* [w:] *Psychologia rodziny*, red. I. Janicka, H. Liberska, PWN, Warszawa 2014.

Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny, red. B. de Barbaro, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1999.

Young J.E, Klosko J.S, Weishaar M.E, *Terapia schematów*, GWP, Gdańsk 2013.

SUMMARY

Kornelia Hübscher

The role of the family in ‘psychological support’ – between the necessity and the need

The aim of this article is to show how important institutions of psychological support are in the life of the modern family. The entire family or its particular members attend therapeutic sessions not only to recover but also to get support when they are in crisis. More and more often they need and want to develop emotionally. Psychological support is becoming a need, not just a necessity. The author of this article also points out that there exists the need to set up a kind of informal ‘school for parents’, where they could establish, improve and strengthen the relationships existing within the family.

Key words: family, psychotherapy, therapy, psychological aid, psychological support.

Data wpływu artykułu: 14.03.2017 r.

Data akceptacji artykułu: 10.08.2017 r.

Jolanta Bielawska

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy,
Wydział Nauk o Zdrowiu i Kulturze Fizycznej
e-mail: jolabelawska@o2.pl

Zaburzenia psychiczne u osób z niepełnosprawnością intelektualną. Wybrane zagadnienia komunikacyjne w opiece medycznej nad pacjentem

STRESZCZENIE

Problemy zdrowotne osób z niepełnosprawnością intelektualną i różnego rodzaju problemami w zakresie zdrowia psychicznego są bardzo złożone, wymagają długiego, skomplikowanego i stale prowadzonego procesu diagnostycznego specjalistów wielu dziedzin. Nadal jednak naukowcy podkreślają brak dostatecznej wiedzy na temat poprawności rozpoznania psychiatrycznego u pacjenta z niepełnosprawnością intelektualną. Decyzje diagnostyczne i lecznicze generują następnie działania terapeutyczne, pielęgnacyjne i opiekuńcze. Zmiana sposobu postrzegania osób z niepełnosprawnością intelektualną wynika jednak z poprawy rozumienia niepełnosprawności jako stanu, w którym mogą wystąpić zaburzenia psychiczne oraz poprawy skuteczności oddziaływań o charakterze kompleksowym w opiece nad pacjentem. Jednym z nich jest poprawa sposobów i skuteczności komunikacji z pacjentem. Rozmowa i wywiad – obok obserwacji, testów, skal i inwentarzy, badania stanu somatycznego – powinny być celem i sposobem przeprowadzenia badania stanu psychicznego. Optymalna komunikacja z pacjentem poprawi skuteczność profesjonalnych interwencji w opiece nad pacjentem z niepełnosprawnością intelektualną¹.

Słowa kluczowe: zaburzenia psychiczne, niepełnosprawność intelektualna, opieka medyczna, komunikowanie.

Wprowadzenie

Według międzynarodowej klasyfikacji ICD-10 niepełnosprawność intelektualna jest zaburzeniem rozwoju zdolności umysłowych, które w znaczący sposób wpływają na poziom umiejętności poznawczych, sprawności motorycznej oraz psychospołecznej, a tym samym adap-

¹ K. Górna, K. Jaracz, *Komunikowanie się z pacjentem z zaburzeniami psychicznymi* [w:] *Pielęgniarstwo psychiatryczne*, red. K. Górna, K. Jaracz, J. Rybakowski, PZWŁ, Warszawa 2012, s. 138.

tacyjnych². Specyfika niepełnosprawności intelektualnej powoduje, że konieczne jest stałe i regularne pogłębianie wiedzy z dziedziny medycyny, oligofrenopedagogiki i nauk pokrewnych, konieczny jest codzienny kontakt i lata zweryfikowanej przez doświadczenie praktyki zawodowej. Dopiero to stwarza możliwość poznania osoby niepełnosprawnej intelektualnie, jej przeżyć i stanów psychicznych. Wielu autorów podnosi problem pewnej, czasami znaczącej rozbieżności między zachowaniami osoby z niepełnosprawnością intelektualną a przypisywanymi tym zachowaniom znaczeniem. Odpowiedzialność zawodowa będzie się w tej sytuacji opierać na świadomości, że rozwój intelektualny pacjenta/podopiecznego jest niepełny, proces komunikacji bardzo trudny, a osoba z niepełnosprawnością intelektualną nie jest w stanie przekazać informacji w sposób czytelny i jednoznaczny. Utrudnia to zrozumienie niektórych zachowań, zwłaszcza tych, które określa się jako niepożądane. Szczególnie trudna jest jednak ocena zaburzeń psychicznych u osób niepełnosprawnych intelektualnie i planowanie na tej bazie interwencji pielęgnacyjno-opiekuńczych, terapeutycznych, psychospołecznych.

Proces diagnostyczny

Kryteria diagnostyczne niepełnosprawności intelektualnej zawierają takie przesłanki jak: wyraźnie niższy od przeciętnego poziom intelektualny (przyjmuje się punkt IQ na poziomie 70), braki w zakresie zachowań adaptacyjnych (dotyczących głównie sfery psychomotorycznej) oraz początek we wczesnym okresie rozwojowym (do 22 roku życia)³. Diagnoza zależeć będzie między innymi od rodzaju zastosowanych testów, procedur walidacyjnych, czasu, zmiennych kulturowych i językowych.

Kryteria diagnostyczne zaburzeń psychicznych odnoszą się do zmian myślenia, emocji, zmian w zakresie życia osobistego i funkcjonowania społecznego. Zasadniczym kryterium jest również dłuższy okres występowania objawów patologicznych, powtarzanie się objawów przebiegających w trudny do określenia sposób.

Zarówno klasyfikacja ICD, jak też DSM powołują się na zmiany w stanie zdrowia dotyczące okresu przedchorobowego, objawy i przebieg choroby, odmienność zachowań pacjenta⁴. Poprawna diagnoza wymaga spełnienia określonych warunków, przy czym należy pamiętać o ograniczonym zakresie współpracy z pacjentem i jej nieprzewidywalnym przebiegu. Peter Sturmey podkreśla konieczność uwzględnienia kilku warunków poprawnej diagnozy zaburzeń psychicznych w tej populacji pacjentów/podopiecznych. Są to niezwykle ważne kwestie:

1. Trudności wynikające ze zniekształceń poznawczych, tzw. maski psychospołecznej, dezintegracji poznawczej, niekiedy nieadekwatnego punktu odniesienia, które w przypadku osób z niepełnosprawnością intelektualną utrudniają diagnozę psychiatryczną.

2. Trudności wynikające z subiektywnej oceny klinicznej zmian zachowania pacjenta/podopiecznego, w tym faktycznych przyczyn tych zmian. W tej sytuacji szczególną uwagę

² S. Barnow, A. Ermer, V. Dittmann, R.-D. Stieglitz, *Upośledzenie umysłowe [w:] Kompendium psychiatrii, psychoterapii, medycyny psychosomatycznej*, red. H. J. Freyberger, W. Schneider, R.-D. Stieglitz, PZWL, Warszawa 2015, s. 208.

³ P. Sturmey, *Diagnoza zaburzeń psychicznych u osób niepełnosprawnych intelektualnie [w:] Zaburzenia psychiczne i zaburzenia zachowania u osób niepełnosprawnych intelektualnie*, red. N. Bouras, G. Holt, Elsevier Urban&Partner Wrocław 2010, s. 5.

⁴ Ibidem, s. 9.

należy zwrócić na działania i relacje rodziny i/lub opiekunów, ich wiarygodność, poziom wiedzy oraz tolerancji i akceptacji wobec pacjenta i jego zachowań.

3. Trudności spowodowane oceną przyczyn szukania pomocy i pomocy w większości przypadków przez rodzinę osoby niepełnosprawnej intelektualnie. Przyczyną takiej postawy są zachowania o charakterze agresji, samoagresji, napady złości, trudności adaptacyjne. Natomiast takie zaburzenia jak: niepokój, lęk, wycofanie, depresja i inne, w których dochodzi do internalizacji przeżyć, jako mniej kłopotliwe dla opiekuna pozostają niezauważone lub przypisane jako objawy typowe dla niepełnosprawności intelektualnej.

4. Trudności diagnostyczne wynikające z przyjmowania przez pacjentów dużych ilości środków psychotropowych z powodu utrzymujących się i ciężkich zaburzeń zachowania, leków związanych z towarzyszącą chorobą somatyczną, niejednokrotnie bardzo obszerna, ale sprzeczna w swej treści dokumentacja medyczna oraz brak innych pozafarmakologicznych form terapii⁵.

Trudności diagnostyczne związane z komunikacją

Komunikowanie się jest warunkiem zrozumienia drugiego człowieka. Warunkiem prawidłowej diagnozy, a w ślad za tym trafnej i skutecznej terapii pacjenta z zaburzeniami psychicznymi jest nawiązanie takiej komunikacji, która będzie miała charakter relacji terapeutycznej. Praktycy podkreślają, że każda próba poznania i poprawy zachowań komunikacyjnych musi uwzględniać aspekty psychosocjalne, motoryczne, poznawcze, językowe. Kształtowanie kompetencji komunikacyjnych wymaga czasu, uwzględnienia indywidualnych uwarunkowań i regularnej weryfikacji.

W zakresie stosowania kryteriów diagnostycznych zaburzeń psychicznych zakłada się współpracę z pacjentem, samodzielność wypowiedzi, myślenia. Rozmowy dotyczą stanu obecnego, przeszłości i przyszłości, uczuć, emocji. U osób z niepełnosprawnością intelektualną często umiejętności językowe są ograniczone i zwykle dotyczą obecnie doświadczanych dolegliwości somatycznych. Nie bez znaczenia jest wyuczona, podporządkowana postawa osoby niepełnosprawnej intelektualnie wobec innych. W związku z tym wywiad psychiatryczny musi być przeprowadzony z dużą uwagą, zawierać pytania sformułowane prostym językiem. Diagnosta musi uwzględnić bezsporny fakt, że pacjent z niepełnosprawnością intelektualną nie zawsze jest w stanie być równorzędnym partnerem w rozmowie i procesie terapeutycznym. Bardzo łatwo poddaje się wpływowi i sugestiom. Szybko się męczy i zniechęca, ma znaczne kłopoty z wyciąganiem wniosków z doświadczeń życiowych. Stan niepełnosprawności intelektualnej uniemożliwia werbalizowanie problemów, rzeczowe pytania, dyskusję, co stanowi fundament diagnozy i interwencji psychiatrycznej. Korzystanie więc z opinii osób trzecich musi zawierać element ostrożności, a nawet nieufności. Uzasadnia to troska o rzetelność opisu, wydzielenie emocji czy frustracji opiekuna. Opiekun natomiast musi mieć świadomość, że lekceważenie zaburzeń emocjonalnych i psychicznych u osób niepełnosprawnych intelektualnie powoduje ich kumulowanie się i generuje znacznie większe problemy zdrowotne i opiekuńcze⁶.

⁵ Ibidem, s. 11.

⁶ A. Smrokowska-Reichmann, *W trosce o zdrowie psychiczne i równowagę emocjonalną osób niepełnosprawnych intelektualnie*, Wspólne Tematy 2005, nr 3, Dom Wydawniczo-Reklamowy „Tematy”, Krynica Zdrój 2005, s. 10.

Wybrane standaryzowane narzędzia diagnostyczne

Ocena stanu zdrowia psychicznego pacjentów z niepełnosprawnością intelektualną przy pomocy nowoczesnych narzędzi diagnostycznych ma na celu poprawę jakości ich życia. Ich przeznaczeniem jest pomoc w poprawnym monitorowaniu stanu psychicznego osoby z niepełnosprawnością intelektualną, poprawa rzetelności obserwacji objawów i/lub problemów z zakresu zdrowia psychicznego, występujących w określonym czasie⁷. Caroline Mohr i Helen Costello wskazują na inne bardzo ważne zadanie, jakie spełniają te narzędzia, czyli zapewnienie, że badanie będzie kompleksowe i obiektywne, a badana osoba nie będzie podlegała wpływowi czynników subiektywnych, takich jak emocjonalna opinia opiekunów czy nie zawsze trafna opinia specjalistów klinicznych⁸. Autorki uzasadniają stosowanie takich instrumentów badawczych jak:

- Inwentarz objawów psychopatologicznych dla osób opóźnionych w rozwoju psychicznym PIMRA (*The Psychopathology Instrument for Mentally Retarded Adults*),
- Inwentarz nieprawidłowych zachowań ABC (*Aberrant Behaviour Checklist*),
- Przesiewowa skala oceny zachowań dezadaptacyjnych Reissa RSMB (*Reiss Screen for Maladaptive Behaviour*),
- Skala oceny diagnostycznej dla ciężko upośledzonych DASH (*The Diagnostic Assessment for the Severely Handicapped Scale*),
- Inwentarz do badania stanu psychicznego dorosłych z niepełnosprawnością umiarkowaną rozwojowo PAS-ADD (*Psychiatric Assessment Schedule for Adults with Developmental Disabilities Checklist*),
- Inwentarz zachowań rozwojowych DBC-A (*The Developmental Behaviour Checklist for Adults*)⁹.

W celu zapewnienia rzetelności badania stanu psychicznego osób z niepełnosprawnością intelektualną stosowanie skal służących do poznania rodzaju i stopnia nasilenia zaburzeń oraz ich przyczyn powinno przebiegać równoległe z wywiadem przeprowadzonym z pacjentem, wywiadem z jego opiekunem, obserwacją, badaniem stanu somatycznego oraz testami i badaniami dodatkowymi¹⁰.

Współwystępowanie niepełnosprawności intelektualnej i zaburzeń psychicznych

U osób z niepełnosprawnością intelektualną mogą pojawić się takie same zaburzenia, jakie mogą wystąpić w innych populacjach. Ryzyko zachorowania i wystąpienia zaburzeń psychicznych zwiększają określone warunki, specyficzne sytuacje życiowe osób niepełnosprawnością. Literatura przedmiotu wskazuje, że występowanie zaburzeń psychicznych stwierdza się u około 50% osób z niepełnosprawnością intelektualną. Najczęściej są to zaburzenia zachowania,

⁷ C. Mohr, H. Costello, *Narzędzia badania stanu psychicznego i oceny jego zmian* [w:] *Zaburzenia psychiczne i zaburzenia zachowania...*, op. cit., s. 26.

⁸ Ibidem, s. 27

⁹ Ibidem, s. 33

¹⁰ Talarska D. *Metody oceny potrzeb, stanu funkcjonalnego i jakości życia osób niepełnosprawnych* [w:] M. Strugała, D. Talarska, *Rehabilitacja i pielęgnowanie osób niepełnosprawnych*, PZWL, Warszawa 2013, s. 31.

następnie schizofrenia i zaburzenia afektywne¹¹. W tej grupie często występują też: depresja, zaburzenia osobowości czy zaburzenia napaędu. Często niepełnosprawności intelektualnej oraz zaburzeniom psychicznym przypisuje się: zaburzenia zachowania, zaburzenia w sferze emocji, autoagresję, agresję wobec innych osób, niepokój, długotrwały lęk, zaburzenia snu, apatię, opór wobec otoczenia. Istotnym czynnikiem zwiększającym wystąpienie zaburzeń psychicznych jest specyfika osobowości tej populacji oraz mniejsze zdolności adaptacyjne i specyficzne warunki życiowe, w jakich funkcjonuje. Te czynniki zwiększają ryzyko zachorowania¹². Znaczący wpływ na sytuację zdrowotną osób z niepełnosprawnością intelektualną mają te objawy zaburzeń psychicznych, które są postrzegane jako typowe dla niepełnosprawności intelektualnej, czyli obniżone poczucie własnej wartości, ograniczona zdolność do zaspokojenia własnych potrzeb życiowych, trudności w komunikacji interpersonalnej, spadek aktywności, niedostateczne zaspokojenie podstawowych potrzeb życiowych. Niepełnosprawności w stopniu głębszym częściej towarzyszą zaburzenia somatyczne, wady rozwojowe, uszkodzenia narządów zmysłów, zaburzenia kontroli impulsów, w tym samouszkodzenia i agresja. Ich częstość wzrasta wraz z głębokością niepełnosprawności¹³. Ponadto osoby z niepełnosprawnością intelektualną również się starzeją i stosunkowo szybko pojawiają się u nich problemy geriatryczne z objawami zaburzeń psychicznych: zaburzenia poznawcze, zaburzenia otępienne, zaburzenia zachowania¹⁴. Odrębnym, ale równie ważnym zagadnieniem mogą być zaburzenia wynikające z procesu leczenia opieki i codziennego zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych pacjenta/podopiecznego, nie zawsze wolnych od błędów.

Podstawy opieki medycznej w aspekcie komunikacji

Zainteresowanie zaburzeniami psychicznymi u osób z niepełnosprawnością intelektualną jest niewielkie. Z jednej strony powszechny jest pogląd, że sama niepełnosprawność intelektualna uniemożliwia tak rozpoznanie, jak też skuteczną terapię zaburzeń psychicznych. Dlatego interwencje skierowane są raczej na minimalizowanie skutków niepełnosprawności intelektualnej. Praktyka dowodzi jednak, że osoby niepełnosprawne intelektualnie są znacznie bardziej podatne na zaburzenia psychiczne niż inne populacje¹⁵.

Poznanie niepełnosprawności intelektualnej, poznanie wpływu zdrowia i choroby na ten stan, rozwój teorii dotyczących niepełnosprawności intelektualnej, wymiana doświadczeń w opiece i terapii powodują, że dotychczasowe poglądy na temat osób z niepełnosprawnością intelektualną ulegają modyfikacjom, także w zakresie komunikacji, i prowadzą do większej humanizacji życia tych osób¹⁶.

Zachęcanie i motywowanie pacjenta/podopiecznego do zachowań akceptowanych społecz-

¹¹ S. Barnow, A. Ermer, V. Dittmann, R.-D. Stieglitz, op. cit., s. 211.

¹² Ibidem, s. 211.

¹³ M. Kotlicka-Antczak, *Upośledzenie umysłowe u dzieci [w:] Psychiatria*, red. M. Jarema, J. Rabe-Jabłońska, PZWL, Warszawa 2011, s. 361.

¹⁴ J. Sawicka, K. Snarska, E. Krajewska-Kułak, *Problemy osób upośledzonych umysłowo w aspekcie opieki długoterminowej [w:] Pielęgniarstwo w opiece długoterminowej*, red. K. Kędziora-Kornatowska, M. Muszlik, E. Skolimowska, PZWL, Warszawa 2010, s. 204.

¹⁵ A. Smrokowska-Reichmann, *W trosce o zdrowie psychiczne...*, s. 9.

¹⁶ *Czy naprawdę rozumiemy niepełnosprawnego intelektualnie*, Część I., red. A. Smrokowska-Reichmann, Wspólne Tematy 2008, nr 3, Dom Wydawniczo-Reklamowy „Tematy”, Kraków 2008, s. 45.

nie, do poznawania nowych dotąd nieznanych zachowań, zachęcanie do aktywności, przynieście wzajemną korzyść terapeutyczną w postaci zmian w interakcjach personalnych i społecznych. Ma to szczególne znaczenie w planowaniu opieki nad pacjentem, niezależnie od stopnia niepełnosprawności czy współwystępowania zaburzeń psychicznych czy schorzeń somatycznych. Te zagadnienia są przedmiotem wielu badań i dyskusji na temat jakości życia pacjentów. W naukach medycznych jakość życia uwarunkowana jest głównie stanem zdrowia¹⁷.

W przypadku problemów zdrowotnych o charakterze sprzężonym realizacja procesu pielęgnowania, opieki i terapii wymaga udziału zespołu interdyscyplinarnego.

Działania podejmowane wobec tej grupy, mające na celu poprawę funkcjonowania pacjentów/podopiecznych, obejmują następujące sfery:

- leczenie schorzeń podstawowych, poprawę sprawności fizycznej, kondycji psychicznej oraz adaptacji społecznej, a tym samym poprawę ogólnego stanu zdrowia,
- prowadzenie szeroko pojętej rehabilitacji kompleksowej, w tym rehabilitacja lecznicza, rehabilitacja sensoryczna, psychoterapia, zaopatrzenie w sprzęt pomocniczy i/lub rehabilitacyjny,
- prowadzenie podstawowej edukacji i kształtowanie nawyków dotyczących umiejętności i zachowań,
- aktywizowanie i tworzenie warunków do optymalnej samodzielności poprzez edukację dotyczącą spraw codziennych, treningi umiejętności społecznych, pracę¹⁸.

Zarówno literatura przedmiotu, jak też praktyka wskazują, że w komunikacji z osobą niepełnosprawną nie można odwoływać się jedynie do ograniczeń samego pacjenta, zwłaszcza w sytuacji występujących zaburzeń psychicznych. Celem terapeutycznym jest pomoc osobie niepełnosprawnej w zaakceptowaniu istniejącego stanu oraz wskazanie możliwości normalnego uczestniczenia w codziennym życiu. To niezwykle trudne zadanie, ponieważ prowadzona interakcja komunikacyjna dotyczy osoby o zmienionej wrażliwej emocjonalnej, osoby, która na skutek deficytów intelektualnych i deficytów zdrowia psychicznego ma poważne ograniczenia w odbieraniu i nadawaniu komunikatów. Nie rozumie treści, których celem jest oddziaływanie terapeutyczne. Niemniej jednak tzw. nastawienie deficytowe, czyli skupianie się tylko na chorobie i problemach, a pomijanie pozytywnych przejawów zdrowia osłabia i zniechęca pacjenta¹⁹. W opiece nad pacjentem z niepełnosprawnością intelektualną bardzo ważne jest tworzenie sprzyjających warunków codziennego funkcjonowania, tworzenie klimatu bezpieczeństwa, w którym łatwiej będzie pacjentowi osiągnąć stabilizację emocjonalną. Punktem wyjścia w kompleksowej opiece nad osobą niepełnosprawną intelektualnie z zaburzeniami psychicznymi jest zorientowanie na osobę pacjenta. Konieczne jest poznanie słabych i mocnych stron pacjenta, poznanie i zrozumienie jego przeżyć, zachowania, poznanie jego możliwości komunikacyjnych, respektowanie praw. Także prawa do przeżywania i wyrażania emocji.

Wielomodułowe programy leczenia, które w praktyce okazały się najbardziej skuteczne, opierają się na takich składowych jak:

- komunikacja funkcjonalna i wspomagana,

¹⁷ Człowiek – Zdrowie – Jakość życia, red. J. Żółtańska, Wydawnictwo PWSZ im Witelona w Legnicy, Legnica 2015, s. 6.

¹⁸ J. Sawicka, K. Snarska, E. Krajewska-Kułak, op. cit., s. 206.

¹⁹ W. Reichmann, *Po drugiej stronie choroby psychicznej. Wspomaganie zdrowia pacjenta psychiatrycznego*, Wspólne Tematy, nr 3, Dom Wydawniczo-Reklamowy „Tematy”, Kraków 2009, s. 28.

- stymulująca oferta wychowawcza,
- aktywizująca oferta opiekuńcza,
- optymalna oferta terapeutyczna,
- leczenie biologiczne lub farmakologiczne.

Specyfika terapii, pielęgnacji i opieki nad osobą niepełnosprawną z zaburzeniami psychicznymi wymaga przestrzegania szczególnych zasad: empatii i bezwarunkowej akceptacji, ekspresji poszanowania integralności, wolności wyboru i podejmowania ryzyka, rozwijania i podtrzymywania obustronnej pozytywnej interakcji z chorym, udzielania użytecznej i prawidłowej informacji, rozwijania świadomości świata, maksymalnej ochrony i rozwoju pacjenta oraz bieżącej analizy własnych trudności w interakcji z pacjentem²⁰. Wymienione zasady stanowią podstawę komunikacji terapeutycznej.

Podsumowanie

Przeprowadzenie rozpoznania psychiatrycznego u osoby z niepełnosprawnością intelektualną jest trudne i nadal pozostaje kwestią otwartą. Obserwuje się jednak duże zainteresowanie metodami klasyfikacji zaburzeń psychicznych wśród tej grupy pacjentów. U osób z niepełnosprawnością intelektualną występują złożone zespoły objawów, zachowań, które są trudne do zrozumienia. Występują też poważne ograniczenia w badaniu i ocenie stanu psychicznego. Trudności występują w ustaleniu związków między określonymi objawami i zachowaniami oraz psychicznymi, a także często somatycznymi problemami zdrowotnymi osób niepełnosprawnych intelektualnie. Rzetelność diagnozy, a w ślad za tym interwencji medycznych, zmniejsza się wraz z pogłębianiem się deficytów poznawczych, językowych, funkcjonalnych. Osoby z niepełnosprawnością intelektualną bardzo często nie są w stanie lub nie potrafią mówić o swoich problemach, dlatego konieczne jest przeprowadzenie wszechstronnego procesu diagnostycznego, który będzie uwzględniał czynniki biologiczne, czynniki psychiczne, rodzinne i społeczne. Wszystkie te czynniki mogą powodować znaczące zmiany stanu psychicznego.

Bibliografia

- Barnow S., Ermer A., Dittmann V., Stieglitz R.-D., *Upośledzenie umysłowe* [w:] *Kompedium psychiatrii, psychoterapii, medycyny psychosomatycznej*, red. H.J. Freyberger, W. Schneider, R.-D. Stieglitz, PZWL, Warszawa 2015.
- Człowiek – Zdrowie – Jakość życia*, red. J. Żółtańska, Wydawnictwo PWSZ im Witelona w Legnicy, Legnica 2015
- Czy naprawdę rozumiemy niepełnosprawnego intelektualnie*, Część I., red. A. Smrokowska-Reichmann, Wspólne Tematy 2008, nr 3, Dom Wydawniczo-Reklamowy „Tematy”, Kraków 2008.
- Górna K., Jaracz K., *Komunikowanie się z pacjentem z zaburzeniami psychicznymi* [w:]

²⁰ H. Miturska, D. Kurpas, M. Kaczmarek, *Proces pielęgnowania psychicznie chorego* [w:] *Podstawy psychiatrii*, red. D. Kurpas, H. Miturska, M. Kaczmarek, Wydawnictwo Continno, Wrocław 2009, s. 132.

- Pielęgniarstwo psychiatryczne*, red. K. Górna, K. Jaracz, J. Rybakowski, PZWL, Warszawa 2012.
- Kotlicka-Antczak M., *Upośledzenie umysłowe u dzieci* [w:] *Psychiatria*, red. M. Jarema, J. Rabe-Jabłońska, PZWL, Warszawa 2011.
- Mohr C., Costello H., *Narzędzia badania stanu psychicznego i oceny jego zmian* [w:] N. Bouras, G. Holt, *Zaburzenia psychiczne i zaburzenia zachowania u osób niepełnosprawnych intelektualnie*, Elsevier Urban&Partner, Wrocław 2010.
- Miturska H., Kurpas D., Kaczmarek M., *Proces pielęgnowania psychicznie chorego* [w:] *Podstawy psychiatrii*, red. Kurpas D., Miturska H., Kaczmarek M., Wydawnictwo Continuo, Wrocław 2009.
- Reichmann W., *Po drugiej stronie choroby psychicznej. Wspomaganie zdrowia pacjenta psychiatrycznego*, Wspólne Tematy 2009, nr 3, Dom Wydawniczo-Rekalnowy „Tematy”, Kraków 2009.
- Sawicka J., Snarska K., Krajewska-Kułak E., *Problemy osób upośledzonych umysłowo w aspekcie opieki długoterminowej* [w:] K. Kędziora-Kornatowska, M. Muszlik, E. Skolimowska, *Pielęgniarstwo w opiece długoterminowej*, PZWL, Warszawa 2010.
- Smrokowska-Reichmann A., *W trosce o zdrowie psychiczne i równowagę emocjonalną osób niepełnosprawnych intelektualnie*, Wspólne Tematy 2005, nr 3, Dom Wydawniczo-Rekalnowy „Tematy”, Kraków 2005.
- Sturmeyp P., *Diagnoza zaburzeń psychicznych u osób niepełnosprawnych intelektualnie* [w:] *Zaburzenia psychiczne i zaburzenia zachowania u osób niepełnosprawnych intelektualnie*, red. N. Bouras, G. Holt, Elsevier Urban & Partner Wrocław 2010.
- Talarska D., *Metody oceny potrzeb, stanu funkcjonalnego i jakości życia osób niepełnosprawnych* [w:] M. Strugała, D. Talarska, *Rehabilitacja i pielęgnowanie osób niepełnosprawnych*, PZWL, Warszawa 2013.

SUMMARY

Jolanta Bielawska

Mental disorders in people with intellectual disability. Selected communication issues arising during medical care of such patients

Health problems faced by people with intellectual disability and various types of problems affecting their mental health are very complex, and thus, they involve a long, complicated and ongoing diagnostic process conducted by specialists in many fields. However, scientists still emphasize their lack of sufficient knowledge allowing for evaluation of reliability of psychiatric diagnosis in patients with intellectual disability. Diagnostic and treatment decisions condition particular therapeutic, nursing and caring actions. Nevertheless, the change in the way people with intellectual disability are perceived stems from a better understanding of disability as a state in which mental disorders may occur, as well as from the improvement in the effectiveness of complex actions involved in patients' care. One of them is the modification of the ways and effectiveness of communication with patients. Conversation, interview, observation, tests, scales, inventories as well as the examination of patients' somatic state should constitute the aim and manner of conducting examination of patients' mental condition. Optimal

communication with patients will improve the effectiveness of professional interventions during the care of patients with intellectual disability.

Key words: mental disorders, intellectual disability, medical care, communicating.

Data wpływu artykułu: 16.03.2017 r.

Data akceptacji artykułu: 8.08.2017 r.

Jolanta Bielawska

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy,
Wydział Nauk o Zdrowiu i Kulturze Fizycznej
e-mail: jolabielawska@o2.pl

Pacjent z niepełnosprawnością intelektualną w wieku starszym. Problemy komunikacji

STRESZCZENIE

W przebiegu procesu starzenia się osoba starsza musi się zmierzyć z postępującymi utrudnieniami w codziennym funkcjonowaniu, problemem strat w zdrowiu, sprawności, życiu rodzinnym i społecznym. Może też przeżyć okres starzenia się i starości w sposób w pełni aktywny i satysfakcjonujący. W sposób szczególnie proces ten przebiega w życiu osoby starszej z niepełnosprawnością intelektualną. Ta grupa pacjentów przeżywa okres starości pomimo ograniczeń możliwości komunikacyjnych, poznawczych, emocjonalnych, społecznych i wielu innych. W opiece nad pacjentem z niepełnosprawnością intelektualną konieczna jest pomoc w zrozumieniu zmian, które następują, zaspokojenie potrzeby bezpieczeństwa, wsparcie w procesie konfrontacji ze starością i własną śmiertelnością.

Słowa kluczowe: niepełnosprawność intelektualna, pacjent starszy, komunikacja interpersonalna, opieka medyczna.

Wstęp

Jednym z podstawowych aspektów planowania opieki nad osobami starszymi oraz osobami z niepełnosprawnością intelektualną jest dokładne zdefiniowanie obu tych stanów. Zarówno starości, jak i niepełnosprawności intelektualnej nie rozpatruje się w kategoriach choroby, a w kategoriach stanu, w których dana osoba się znajduje. Połączenie obu definicji jest trudne, ale pozwala na podjęcie próby określenia potrzeb tak osobistych, jak też opiekuńczych. Starzenie się i starość to okres przystosowywania się do zmian w życiu, konfrontacji z nowymi wyzwaniami i nowymi możliwościami. To ten okres w życiu człowieka, który dotyczy każdego, niezależnie od stanu zdrowia czy sprawności, także intelektualnej. Liczba osób starszych wzrasta, a statystyki europejskie wskazują na fakt, że długość życia osób z niepełnosprawnością również znacznie się zwiększyła i obecnie wynosi około 70 lat. Oznacza to konieczność połączenia interwencji wobec tej specyficznej populacji i zaspokojenie potrzeb w sposób profesjonalny, przez pryzmat interakcji komunikacyjnej.

Starzenie się i starość

Starzenie się jest długotrwałym, nieodwracalnym fizjologicznym procesem. Wojciech Pędich podkreśla, że jest to zjawisko dynamiczne, którego etapem końcowym jest starość. Określa też starość jako taki stopień zaawansowania procesów starzenia się, który w istotny sposób ogranicza procesy biologiczne i adaptacyjne¹. Przypomina jednak, że błędem jest patrzeć na starzenie się i starość tylko przez pryzmat chorób i deficytów. Współczesna gerontologia dowodzi, że nie można mówić o „jednej starości”². Podkreśla, że wielokrotnie przywoływane w literaturze przedmiotu tzw. doświadczanie utraty, nie powinno być przypisywane wyłącznie do wieku starszego. Zdecydowanie należy się zgodzić z tym poglądem. Każdy z nas, każdy pacjent, w każdym wieku i stanie zdrowia doświadcza utraty. Nastąpiło jednak przesunięcie granicy, po której pojawiają się lub nasilają problemy zdrowotne, problemy adaptacyjne, zaburzenia przystosowania się społecznego. Osoby starsze w fizjologicznym procesie starzenia się i starości uczestniczą w promowaniu modelu starości optymistycznej, pełnej twórczej aktywności. Ten pozytywny z jednej strony pogląd może się wiązać ze skrywaniem problemów zdrowotnych (jak np. zaburzeniami funkcji poznawczych) czy traumatycznymi doświadczeniami życiowymi (np. śmiercią osoby bliskiej)³.

Komunikowanie się osoby starszej

Profesjonalna opieka nad pacjentem w wieku starszym powinna być postrzegana i realizowana w kontekście konstruktywnych relacji komunikacyjnych. Osoba starsza codziennie doświadcza skutków zmniejszenia się sprawności, także w tym zakresie. Pacjent w wieku starszym często zgłasza takie trudności jak: upośledzenie słuchu, ograniczone rozumienie słyszanych wyrazów, słyszenie dodatkowych dźwięków. Występuje znaczne zmniejszenie odległości, z której osoba starsza słyszy poszczególne wyrazy oraz problem ze zrozumieniem znaczenia trudnych lub podobnie brzmiących⁴. Do innych zmian związanych z wiekiem, które mogą znacząco wpłynąć na przebieg komunikacji, zaliczyć należy osłabienie ostrości wzroku, obniżenie zdolności rozpoznawania barw i spostrzegania kontrastu oraz nadmierną wrażliwość na światło. Znaczący wpływ na przebieg i jakość komunikacji z osobą starszą ma wydolność poszczególnych układów: krążenia, oddechowego, nerwowego, ruchu oraz jej wpływ na poziom sprawności i/lub samodzielności⁵. Ponadto postępowanie samego pacjenta, np. nieprawidłowe przyjmowanie leków, stosowanie używek, błędy żywieniowe, nadmierny wysiłek fizyczny – to czynniki, które mogą prowadzić do zaostrzenia choroby. Jedną z przyczyn takich zachowań jest niedostateczna wiedza pacjenta lub nieadekwatny

¹ W. Pędich, *Procesy starzenia się człowieka* [w:] *Geriatrya z elementami gerontologii społecznej*, red. Grodzki T., Kocemba J., Skalska A., Via Medica, Gdańsk 2007, s. 3.

² A. Smrokowska-Reichmann, *Senior w konfrontacji z obciążeniami starości. Perspektywa opiekuńcza i psychologiczna*, Wspólne Tematy 2014, nr 5, Dom Wydawniczo-Reklamowy „Tematy”, s. 13.

³ Ibidem, s. 13.

⁴ J. Składzień, J. Tomik, J. Gawlik, M. Wiatr, P. Hartwich, *Zmiany w narządach laryngologicznych i ich schorzenia wynikające ze starzenia się organizmu* [w:] *Fizjologia starzenia się*, red. A. Marchewka, Z. Dąbrowski, J.A. Żołądź, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013, s. 158.

⁵ J. Muszyński, J. Żółtańska, W. Michalczak, T. Sebzda, *Analiza stylu życia dorosłych mieszkańców Dolnego Śląska w aspekcie zapobiegania chorobom sercowo-naczyniowym*, *Family Medicine & Primary Care Review* 2016, nr 18,1, s. 33–38.

sposób edukacji, głównie w przebiegu schorzeń przewlekłych. Literatura przedmiotu dowodzi, że większość osób starszych może mieć trudności z oceną czasu i wyborem takiego momentu, w którym pacjent uzna, że jest już osobą starszą, mniej sprawną i jest to proces nieodwracalny. Paradoksalnie dopiero ten fakt daje starszemu pacjentowi możliwość poprawy sprawności i codziennego funkcjonowania⁶.

Niepełnosprawność intelektualna

Niepełnosprawność intelektualna definiowana jako stan niepełnosprawności, charakteryzuje się dysfunkcją podstawowych funkcji psychicznych odpowiedzialnych za procesy kojarzenia, rozumowania, adaptacji, planowania, przystosowania społecznego⁷. Nie ma jednak jednoznacznej definicji niepełnosprawności intelektualnej. Diagnostyka niepełnosprawności intelektualnej jest bardzo skomplikowana i wymaga różnicowania nie tylko w sferze objawów i trudności. To różnicowanie powinno obejmować schorzenia somatyczne, zaburzenia psychiczne oraz zaniedbania środowiskowe, opiekuńczo-wychowawcze. W tej populacji występuje niższy od przeciętnego poziom funkcjonowania procesów poznawczych, intelektualnych i emocjonalnych. Obowiązująca klasyfikacja niepełnosprawności sprowadzająca się do określenia poziomu jako lekki, umiarkowany, znaczny i głęboki opiera się między innymi na rozpoznaniu trudności adaptacyjnych i wykonawczych. Obecnie obserwuje się rozwój nowego podejścia do klasyfikacji niepełnosprawności intelektualnej, zgodnie z którym wyróżnia się dwie grupy. Pierwsza, lżejsza, która obejmuje około 80% przypadków, oraz druga, niepełnosprawności głębszej, do której zalicza się niepełnosprawność w stopniu umiarkowanym, znacznym i głębokim⁸. Należy się w tym miejscu odwoływać do modelu holistycznego i uwzględniać w opiece nad osobą z niepełnosprawnością aspekt biopsychospołeczny. W planowaniu opieki medycznej uwzględnia się trzy podejścia do niepełnosprawności intelektualnej: kliniczno-medyczne, prawno-administracyjne oraz psychologiczno-społeczne⁹. Specyficzne potrzeby osób z niepełnosprawnością intelektualną dotyczą poprawy stanu zdrowia w szerokim tego słowa znaczeniu oraz takich działań, które poprzez edukację, usprawnianie, pomoc stworzą warunki do optymalnej, możliwie dużej samodzielności tych osób.

Komunikowanie się osoby z niepełnosprawnością intelektualną

Podstawą do podjęcia konstruktywnej komunikacji jest zrozumienie samej niepełnosprawności intelektualnej, i to nie w aspekcie stopnia czy orzeczenia. Codzienna praktyka w kontakcie z pacjentem powinna być procesem ukierunkowanym na kształtowanie pozytywnego obrazu niepełnosprawności, zorientowanym na kompetencje, wspierająca i otwarta na wspólne rozwiązywanie problemów życia codziennego. Te problemy istnieją, należy więc rozwijać takie kompetencje, które pozwolą na optymalną samodzielność. Opieka powinna mieć charakter otwarty, integrować pacjenta ze społeczeństwem. Rozpoznanie i ocena

⁶ A. Smrokowska-Reichmann, *op. cit.*, s. 15.

⁷ J. Sawicka, K. Snarska, E. Krajewska-Kułąk, *Problemy osób upośledzonych umysłowo w aspekcie opieki długoterminowej* [w:] K. Kędzióra-Kornatowska, M. Muszaliak, E. Skolmowska, *Pielęgniarstwo w opiece długoterminowej*, PZWL, Warszawa 2010, s. 196.

⁸ *Ibidem*, s. 199.

⁹ *Ibidem*, s. 197.

potrzeb komunikacyjnych znacząco wpłynie na wzrost i podtrzymanie kompetencji społecznych i adaptacyjnych. Właśnie w przypadku osób z niepełnosprawnością intelektualną należy pamiętać, że mowa nie jest jedynym sposobem porozumiewania się. Poprzez obserwację zachowań możliwe staje się poznanie, w jaki sposób pacjent wyraża swoje stany, potrzeby, emocje. Te zachowania są czasami bardzo trudne do rozpoznania i interpretacji. Zastosowanie wspomagających i alternatywnych sposobów porozumiewania się jest obecnie podstawą terapii i profesjonalnej opieki nad osobą z niepełnosprawnością intelektualną¹⁰.

Aspekty opieki medycznej

Obie populacje – osób starszych, jak też osób z niepełnosprawnością intelektualną – stanowią bardzo zróżnicowane grupy. To zróżnicowanie dotyczy tak stanu zdrowia, jak też sprawności fizycznej i psychicznej. Ogromne znaczenie ma też sytuacja życiowa, rodzinna, ekonomiczna i społeczna. Jak już wspomniano, ani starość, ani też niepełnosprawności intelektualnej nie należy rozpatrywać w kategorii choroby. Podnoszone wyżej pojęcie tzw. utraty, tak w populacji osób starszych (niezależnie od stanu zdrowia i sprawności psychofizycznej) czy też w populacji osób z niepełnosprawnością (w tym intelektualną), zmienia swój wymiar. Jest inaczej obecnie charakteryzowane. Zmienia się wraz z poprawą jakości opieki, na co składają się: lepsze wykształcenie personelu, pełniejsze korzystanie z dorobku medycyny i nie tylko medycyny, szersze stosowanie technik i metod terapeutycznych, sprzętu rehabilitacyjnego i pomocniczego. Nie zmienia to faktu, że osoba z niepełnosprawnością intelektualną doświadcza wielu zaniedbań służby zdrowia¹¹. Diagnoza niepełnosprawności intelektualnej wiąże się z niechęcią do podejmowania interwencji i leczenia, np. schorzeń somatycznych, co wynika z założenia niekorzystnego rokowania lub braku umiejętności skutecznego porozumienia. Podobne zaniedbania obserwuje się w odniesieniu do populacji osób starszych. Należy podkreślić, że osoby z niepełnosprawnością intelektualną chorują na takie same choroby jak osoby z tzw. normą intelektualną i tak samo też się starzeją¹².

Problemy wspólne

Poczucie zdrowia, choroby, sprawności funkcjonowania, niepełnosprawności, niezależnie od wieku może mieć charakter subiektywny. Liczne badania donoszą o znacznej rozbieżności między profesjonalnymi rozpoznaniem i orzeczeniami a subiektywnymi ocenami stanu zdrowia badanej populacji¹³. Utrzymanie zdrowia pacjenta lub jego poprawa, zapobieganie niepełnosprawności lub zmniejszenie stopnia niepełnosprawności jest możliwe i konieczne tak z punktu czysto medycznego, jak też psychologicznego, społecznego czy moralnego. Należy pamiętać o tym, że zarówno osoby starsze, jak też osoby z niepełnosprawnością:

¹⁰ W. Loeb, *Uwagi o wczesnej interwencji komunikacyjnej wobec dzieci z zaburzeniami rozwoju* [w:] *Alternatywne i wspomagające metody komunikacji*, red. J.J. Błęszyński, Impuls, Kraków 2008, s. 36.

¹¹ R. Śmigiel, *Aspekty medyczne w opiece nad osobami dorosłymi z niepełnosprawnością intelektualną* [w:] *Dorośli z niepełnosprawnością intelektualną w labiryntach codzienności. Analiza badań – krytyka podejść – propozycje rozwiązań*, red. B. Cytowska, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2011, s. 322.

¹² *Ibidem*, s. 323.

¹³ E. Wojtaś, J. Wojtaś, *Biomedyczne i społeczne konteksty zdrowia, choroby i niepełnosprawności* [w:] *Spoleczne i medyczne konteksty funkcjonowania osób z niepełnosprawnościami*, red. J. Goldman, J. Wojtaś, Wydawnictwo PWSZ im Witelona w Legnicy, Legnica 2015, s. 9.

- doświadczają trudności w relacjach z otaczającym ich środowiskiem,
- zdecydowanie gorzej niż inne populacje reagują na doświadczenie związane ze zdrowiem i jego utratą,
- borykają się z opinią, że profesjonalna opieka medyczna zapewnia im bezpieczeństwo i daje poczucie szczęścia,
- czują się zagubione, przestraszone a nawet bezsilne w czasie, gdy są bohaterami profesjonalnego procesu – leczenia, pielęgnacji, terapii itd.

Wielu autorów dowodzi, że wiek osoby z niepełnosprawnością intelektualną w istotny sposób wpływa na ocenę jakości życia, na poczucie niezależności społecznej oraz uzyskiwane życiowe kompetencje¹⁴. Większość z tych osób jest jednak reprezentowana przez inne osoby i przyjmuje oferowaną im pomoc czy opiekę. O tym, w jakim zakresie jest faktycznie potrzebna, czy jest w pełni akceptowana i czy jest skuteczna w rozwiązywaniu codziennych spraw, można się dowiedzieć poprzez konstruktywne komunikowanie się w pełnym tego słowa znaczeniu. W bardzo trafny sposób B. Cytowska przedstawiła obserwacje dotyczące dorosłości osób niepełnosprawnych intelektualnie. Autorka przywołuje dwa nurty w działaniach skierowanych do tej populacji pacjentów. Pierwszy – wskazujący na pacjentów jako grupę poza tzw. normą społeczną, intelektualną, zdrowotną, wobec której niezbędne wydają się być działania integracyjne, zasady normalizacji życia, zasady współżycia społecznego, które będą łagodzić skutki wykluczenia. Ten nurt pielęgnuje izolację osób niepełnosprawnych intelektualnie¹⁵. Drugi – mający na celu zapewnienie społeczeństwa o zorganizowanej i kontrolowanej opiece nad jednostkami słabszymi. Ten natomiast jest krytykowany za ograniczanie samodzielności, utrwalanie infantylności i izolację środowiska¹⁶. Trudno nie zgodzić się z tymi wątpliwościami. Zasady i standardy opieki (także medycznej) wskazują na konieczność zapewnienia udziału pacjenta w każdym działaniu, jednak problemy, jakich doświadczają, i ich rozwiązania, na które w większości przypadków nie mają wpływu, świadczą o czymś innym¹⁷.

Starość osób niepełnosprawnych intelektualnie

W zakresie planowania opieki nad osobami starszymi, będącymi jednocześnie osobami niepełnosprawnymi intelektualnie, należy odwołać się do biopsychosocjalnej koncepcji niepełnosprawności i dysfunkcjonalności, w jakiej ta niepełnosprawność się przejawia. Remigiusz J. Kijak przywołuje kilka problemów, które warunkują funkcjonowanie pacjenta. Są to: ograniczenia wynikające z uszkodzenia poszczególnych narządów i układów, ograniczone możliwości działania w sytuacjach trudnych, świadomość dotycząca własnych możliwości oraz cytując autora: „wzajemność relacji między dysfunkcjonalnością behawioralną i świadomością, które wywołują negatywne przeżycia i powodują zaburzenia w działaniu i aktywności pacjenta”¹⁸.

¹⁴ R. J. Piotrowicz, *Jakość życia w widzeniu osób dorosłych z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym* [w:] *Osobowość, samorealizacja, odpowiedzialność, autonomia. Teoria, empiria i praktyka w rehabilitacji osób z niepełnosprawnością umysłową od dzieciństwa do późnej starości*, red. J. Gładkowska, A. Giryński, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2004, s. 91.

¹⁵ *Dorośli z niepełnosprawnością intelektualną...*, op. cit., s. 5.

¹⁶ *Ibidem*, s. 6.

¹⁷ R. Śmigiel, op. cit., s. 318.

¹⁸ R. J. Kijak, *Niepełnosprawność intelektualna. Między diagnozą a działaniem*, Wydawnictwo Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa 2013, s. 12.

Należy pamiętać, że u osoby z niepełnosprawnością intelektualną występują takie same dysfunkcje somatyczne i schorzenia ogólnoustrojowe jak u innych pacjentów. Przyjmuje się jednak, że nieznacznie krótszy okres przeżycia w stosunku do osób starszych w pełni sprawnych intelektualnie wynika z minimum dwóch przyczyn. Pierwsza to znaczące obciążenie organizmu wynikające ze sprzężonej niepełnosprawności, druga to skutki uboczne przyjmowanych dużych ilości i przez długi czas leków¹⁹. U osób starszych z niepełnosprawnością intelektualną niektóre schorzenia i/lub dolegliwości wieku podeszłego mogą występować częściej niż u pozostałych pacjentów w tym wieku i znacząco wpływać na przebieg każdej formy komunikacji²⁰.

Komunikacja

Zarówno nauka, jak i praktyka zgodnie dowiodły, że potencjał rozwojowy osób z niepełnosprawnością intelektualną jest niedoceniony. Nie mogą być postrzegane jedynie przez pryzmat problemów zdrowotnych, ale jako pełnoprawni członkowie społeczeństwa. Niemniej jednak wśród cech, które występują częściej w tej grupie niż u pozostałej części populacji, można wymienić: zaburzenia pamięci, problemy z koncentracją, gorsze radzenie sobie z obowiązkami i czynnościami dnia codziennego, szybkie męczenie się, niepokój, rozdrażnienie, aż do zachowań o charakterze agresywnym. Obserwuje się także wycofywanie się z kontaktów z innymi, spadek aktywności, beczynność, zaniedbywanie się. Część z tych objawów diagnozowana jest jako elementy nieprzystosowania, co ma znaczący wpływ na przebieg wzajemnej komunikacji, werbalnej i pozawerbalnej i generuje specyficzne interwencje. Należą także do grupy ryzyka, w której występują takie problemy zdrowotne jak: zmniejszona wrażliwość na ból, zaburzenia sensoryczne, zaburzenia neurologiczne, błądzenie, zaburzenia orientacji, zaburzenia chodu²¹. Praktyka podpowiada, że rzadziej negują swoje fizyczne ograniczenia lub w ogóle o nich nie mówią. Należy także pamiętać o występującej w tej grupie pacjentów ograniczonej zdolności do słownego wyrażania emocji. Pacjenci z niepełnosprawnością intelektualną nie potrafią czasami nazwać pewnych rzeczy czy stanów, nie mają tendencji do skarg i narzekania²². Wady wymowy także utrudniają komunikację.

Wybrane interwencje komunikacyjne

W przypadku wspólnego występowania starości i niepełnosprawności intelektualnej każda forma wzbogacenia codziennego funkcjonowania poprzez rozwój różnych form komunikacji, która poprawiłaby przebieg opieki medycznej, ma ogromne znaczenie. Oto kilka przykładów:

1. Stymulacja podstawowa i polisensoryczna, bliski kontakt poprzez codzienną pielęgnację i opiekę, poprzez podstawowe czynności dnia codziennego, zaspokajanie potrzeb fizycznych i emocjonalnych. To bycie razem i obok, a co jest w tym najważniejsze, to brak

¹⁹ *Dorosłość i starość osób niepełnosprawnych intelektualnie*, red. A. Smrokowska-Reichmann, Na Temat 2009, nr 4, Dom Wydawniczo-Reklamowy „Tematy”, s. 26.

²⁰ *Ibidem*, s. 27.

²¹ B.J. Ackley, G.B. Ladwig, *Podręcznik diagnoz pielęgniarских*, GC Media House, Warszawa 2011, s. 259.

²² R. Śmigiel, *op. cit.*, s. 324.

pośpiechu. Skutkuje to pewnego rodzaju stabilizacją, poczuciem bezpieczeństwa, a następnie poprawą jakości życia pacjenta.

2. Pomoc w samorealizacji, co w literaturze przedmiotu nosi nazwę autonomii wspomaganej²³. Z jednej strony wskazuje się na zasady normalizacji życia i zapewnienie pacjentom możliwości dokonywania nawet drobnych wyborów. Z drugiej strony wskazuje się na konieczność zapewnienia poczucia bezpieczeństwa poprzez codzienne rytuały, plany czy zadania. W ten sposób osoba starsza, niepełnosprawna intelektualnie może uczestniczyć w życiu rodzinnym i społecznym, cieszyć się z możliwości komunikowania się z innymi.

3. Zapewnienie prywatności, co jest bardzo ważne dla odpoczynku i stabilizacji psychiki nie tylko w przypadku osoby starszej i niepełnosprawnej intelektualnie, pamiętając jednocześnie o unikaniu sytuacji izolacji pacjentów od świata zewnętrznego. Jest to bardzo ważny aspekt w opiece nad pacjentem, niezależnie czy przebywa w domu prywatnym, czy w placówce opiekuńczej, także wymagający troski o obustronną komunikację.

4. Poprawnie dobrane interwencje terapeutyczne, które będąc formą wzajemnej komunikacji, pozwolą na poznanie aktualnych potrzeb pacjenta, unikanie bierności, aktywizację. Ponadto stymulują, zwiększają poczucie pewności, a jednocześnie pomagają w podejmowaniu przez pacjenta działań, które wpływają na jego życie. Jednym z przykładów mogą być ćwiczenia stymulujące funkcje poznawcze. Badania wykazały istnienie ścisłej zależności między pogorszeniem sprawności funkcjonalnej a zaburzeniami funkcji poznawczych²⁴. Pamiętać jednak należy, że część z tych działań może pozostać poza zasięgiem możliwości osoby starszej niepełnosprawnej intelektualnie.

5. Zdobywanie nowych doświadczeń, np. poprzez korzystanie z technologii elektronicznych i dostęp do powszechnej przestrzeni informatycznej. Z jednej strony pozwala to na łatwe pozyskiwanie nowych informacji, podtrzymywanie i nawiązywanie nowych kontaktów w sytuacji ograniczonej mobilności oraz ograniczonej przestrzeni społecznej, a z drugiej strony może powodować pojawienie się innych trudności w postaci nowych trudnych terminów, nowych trudnych reguł komunikacji, które są dla osób starszych niepełnosprawnych intelektualnie niezrozumiałe. Ważne w tym wypadku jest wykorzystanie tych technologii w pracy terapeutycznej z pacjentami.

6. Stosowanie alternatywnych i wspomagających metod komunikacji w celu wsparcia osób starszych niepełnosprawnych intelektualnie w pokonywaniu trudności wynikających z ograniczeń, dysfunkcji i zaburzeń przekazu. Osoby ze złożoną wielozakresową niepełnosprawnością, które nie są w stanie porozumiewać się przy wykorzystaniu mowy dźwiękowej, czyli klasycznego sposobu komunikacji, potrzebują odmiennych, zastępczych metod komunikacji dostosowanych do indywidualnych możliwości i predyspozycji. Wśród wielu należy podkreślić teoretyczne i praktyczne zalety metody Makaton, Pictogramy, metody Ułatwionej Komunikacji, komunikację symboliczną Blissa czy wyżej wymienionej metody wspomagania komunikacji przy zastosowaniu komputera. Obecnie właśnie alternatywna komunikacja jest standardowym postępowaniem szeroko pojętego usprawniania i rehabilitacji²⁵.

²³ *Dorosłość i starość osób niepełnosprawnych...*, op. cit., s. 29.

²⁴ A.M. Borowicz, *Stymulacja ośrodkowego układu nerwowego przez ćwiczenia fizyczne* [w:] A.M. Borowicz, M. Forycka, K. Wiczorkowska-Tobis, *Rehabilitacja osób z zaburzeniami funkcji poznawczych*, PZWL, Warszawa 2015, s. 35.

²⁵ J.J. Błęszyński, *Alternatywne i wspomagające metody komunikacji*, Impuls, Kraków 2008, s. 12.

Podsumowanie

Specyfika starzenia się i starości osób z niepełnosprawnością intelektualną wskazuje kierunki działań, które należy uwzględnić w teorii oraz praktyce opieki medycznej, terapii, rehabilitacji i pociąga za sobą znaczące zmiany w rozwiązaniach organizacyjnych. Podstawą skutecznej, profesjonalnej opieki jest poznanie wszystkich czynników, które wpływają na jakość życia, jakość starości i jakość starości osoby z niepełnosprawnością intelektualną. Z pewnością jednym z takich czynników jest proces komunikowania się i zaburzenia w jego przebiegu. Innym trudnym zagadnieniem jest stworzenie przyjaznego, otwartego otoczenia dla osoby starszej, niezależnie czy mieszka w domu, czy jest mieszkańcem placówki opieki długoterminowej. To warunek poznania, kiedy i jak osoba niepełnosprawna wchodzi w okres starzenia, które z zachowań pacjenta/podopiecznego zostaną wpisane w fizjologię starzenia się, a które wynikają z niepełnosprawności intelektualnej. Obie strony kontaktu terapeutycznego chcą i powinny być wzajemnie zrozumiałe. Struktura procesu komunikacji zawiera takie podstawowe elementy jak: nadawca, informacja, odbiorca²⁶. Rozumienie drugiej osoby to uczucie bliskości, poczucie bezpieczeństwa i specyficzny dialog osób, które znalazły się nierzadko w trudnych (zdrowotnych, rodzinnych, społecznych) sytuacjach. Komunikowanie się stanowi też kryterium wielu badań dotyczących kompetencji społecznych, stanu zdrowia, wieku oraz poziomu profesjonalnej opieki nad pacjentem.

Bibliografia

- Ackley B.J., Ladwig G.B. *Podręcznik diagnoz pielęgniarских*, GC Media House, Warszawa 2011.
- Błęszyński J.J., *Alternatywne i wspomagające metody komunikacji*, Impuls, Kraków 2008.
- Borowicz A.M., *Stymulacja ośrodkowego układu nerwowego przez ćwiczenia fizyczne* [w:] A.M. Borowicz, M. Forycka, K. Wieczorkowska-Tobis, *Rehabilitacja osób z zaburzeniami funkcji poznawczych*, PZWL, Warszawa 2015.
- Dorosłość i starość osób niepełnosprawnych intelektualnie*, red. A. Smrokowska-Reichmann, Na Temat 2009, nr 4, Dom Wydawniczo-Reklamowy „Tematy”.
- Dorośli z niepełnosprawnością intelektualną w labiryntach codzienności. Analiza badań – krytyka podejść – propozycje rozwiązań*, red. B. Cytowska, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2011.
- Janos M., Pucko Z., *Spotkanie – komunikacja – dialog* [w:] *Komunikowanie interpersonalne w pielęgniarstwie*, red. A. Kwiatkowska, E. Krajewska-Kułak, W. Pank, Wydawnictwo Czelej, Lublin 2003.
- Kijak R.J., *Niepełnosprawność intelektualna. Między diagnozą a działaniem*, Wydawnictwo Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa 2013.

²⁶ M. Janos, Z. Pucko, *Spotkanie – komunikacja – dialog* [w:] *Komunikowanie interpersonalne w pielęgniarstwie*, red. A. Kwiatkowska, E. Krajewska-Kułak, W. Pank, Wydawnictwo Czelej, Lublin 2003, s. 14.

- Loebl W., *Uwagi o wczesnej interwencji komunikacyjnej wobec dzieci z zaburzeniami rozwoju* [w:] *Alternatywne i wspomagające metody komunikacji*, red. J.J. Bleszyński, Impuls, Kraków 2008.
- Muszyński J., Żółtańska J., Michalczak W., Sebzda T., *Analiza stylu życia dorosłych mieszkańców Dolnego Śląska w aspekcie zapobiegania chorobom sercowo-naczyniowym*, *Family Medicine & Primary Care Review* 2016, nr 18,1.
- Pedich W., *Procesy starzenia się człowieka* [w:] *Geriatry z elementami gerontologii społecznej*, red. T. Grodzki, J. Kocemba, A. Skalska, Via Medica, Gdańsk 2007.
- Piotrowicz R.J., *Jakość życia w widzeniu osób dorosłych z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym* [w:] *Osobowość, samorealizacja, odpowiedzialność, autonomia. Teoria, empiria i praktyka w rehabilitacji osób z niepełnosprawnością umysłową od dzieciństwa do późnej starości*, red. J. Gładkowska, A. Giryński, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2004.
- Sawicka J., Snarska K., Krajewska-Kułak E., *Problemy osób upośledzonych umysłowo w aspekcie opieki długoterminowej* [w:] K. Kędziora-Kornatowska, M. Muszałik, E. Skolmowska, *Pielęgniarstwo w opiece długoterminowej*, PZWL, Warszawa 2010.
- Składzień J., Tomik J., Gawlik J., Wiatr M., Hartwich P., *Zmiany w narządach laryngologicznych i ich schorzenia wynikające ze starzenia się organizmu* [w:] *Fizjologia starzenia się*, red. A. Marchewka, Z. Dąbrowski, J.A. Żołądź, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013.
- Smrokowska-Reichmann A., *Senior w konfrontacji z obciążeniami starości. Perspektywa opiekuńcza i psychologiczna*, *Wspólne Tematy* 2014, nr 5, Dom Wydawniczo-Reklamowy „Tematy”.
- Śmigiel R., *Aspekty medyczne w opiece nad osobami dorosłymi z niepełnosprawnością intelektualną* [w:] *Dorośli z niepełnosprawnością intelektualną w labiryntach codzienności. Analiza badań – krytyka podejść – propozycje rozwiązań*, red. B. Cytowska, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2011.
- Wojtaś E., Wojtaś J., *Biomedyczne i społeczne konteksty zdrowia, choroby i niepełnosprawności* [w:] *Społeczne i medyczne konteksty funkcjonowania osób z niepełnosprawnościami*, red. J. Goldman, J. Wojtaś, Wydawnictwo PWSZ im Witelona w Legnicy, Legnica 2015.

SUMMARY

Jolanta Bielawska

Elderly patients with intellectual disability. Communication problems

In the process of ageing, elderly people are faced with progressive difficulties in everyday functioning, the problem of deteriorating health, decreasing levels of fitness and satisfaction with their family and social lives. Nevertheless, they can also live through the period of ageing and old age in an active and fully satisfying manner. This process takes place in the life of an elderly person with intellectual disability in a particular way. This group of patients lives through old age despite some limitations in their communicative, cognitive, emotional, social and other capabilities. The care of patients with intellectual disability primarily consists in helping them to understand

the changes occurring in them, satisfying their need of security, as well as supporting them in the process of facing old age and their own mortality.

Key words: intellectual disability, elderly patient, interpersonal communication, medical care.

Data wpływu artykułu: 16.03.2017 r.

Data akceptacji artykułu: 29.05.2017 r.

Małgorzata Wieczorek

Stacja Dializ II sp. z o.o. Bolesławiec
e-mail: malgosw68@o2.pl

Joanna Żółtańska

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy
e-mail: joanna.zoltanska@wp.pl

Małgorzata Lesińska-Sawicka

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. St. Staszica w Pile
e-mail: safkowa@op.pl

Opieka pielęgniarska nad pacjentem dializowanym z powodu cukrzycowej choroby nerek – studium przypadku

STRESZCZENIE

Na całym świecie, w tym także w Polsce, obserwuje się stały wzrost populacji pacjentów ze schyłkową niewydolnością nerek wymagających leczenia nerkozastępczego. Liczba chorych dializowanych z powodu cukrzycowej choroby nerek utrzymuje się na wysokim poziomie i systematycznie rośnie. Celem pracy była próba ukazania zakresu opieki pielęgniarskiej nad pacjentem dializowanym z powodu cukrzycowej choroby nerek. Posłużono się metodą „studium indywidualnego przypadku”. Wykorzystano techniki badawcze: wywiad, analiza dokumentacji medycznej, obserwacja, pomiar parametrów życiowych. Opieka pielęgniarska nad pacjentem dializowanym z powodu cukrzycowej choroby nerek wymaga wnikliwej obserwacji chorego oraz umiejętności rozpoznawania i szybkiego reagowania na mogące wystąpić powikłania hemodializy. Celem opieki jest umiejętne rozpoznawanie problemów pielęgnacyjnych i wprowadzenie profesjonalnych działań, które doprowadzą do ich rozwiązania. Oprócz działań doraźnych niezbędna jest edukacja i profilaktyka.

Słowa kluczowe: Schyłkowa niewydolność nerek, cukrzycowa choroba nerek, hemodializa, problemy pielęgnacyjne.

Wstęp

Na całym świecie, w tym także w Polsce, obserwuje się stały wzrost populacji pacjentów ze schyłkową niewydolnością nerek wymagających leczenia nerkozastępczego. Wskazaniem do leczenia nerkozastępczego jest niewydolność nerek, czyli stan chorobowy, w którym nerki tracą zdolność do oczyszczania organizmu, wydalania wody oraz zdolność do utrzymania

homeostazy¹. Niewydolność nerek dzielimy na ostrą i przewlekłą. Wśród wielu przyczyn, które doprowadzają do schyłkowej niewydolności nerek, znaczny odsetek stanowi nefropatia cukrzycowa². Liczba chorych dializowanych z powodu cukrzycowej choroby nerek utrzymuje się na wysokim poziomie, wynosi 22,6% i niestety nadal systematycznie rośnie³.

Leczenie nerkozastępcze może odbywać się w formie dializoterapii i transplantacji nerek. Dializoterapia jest przeprowadzana za pomocą dwóch metod: dializy zewnątrzustrojowej – hemodializy (HD) i wewnątrzustrojowej – dializy otrzewnowej. Hemodializa jest obecnie najczęściej stosowaną metodą leczenia nerkozastępczego. Polega na usuwaniu produktów przemiany materii i wody lub leków oraz toksyn z krwi pacjenta poprzez sztuczną błonę półprzepuszczalną. Zabieg umożliwia wyrównanie kwasicy metabolicznej oraz zaburzeń elektrolitowych. Podczas zabiegu krew jest wielokrotnie przepompowywana na zewnątrz ciała do dializatora, który działa jak sztuczna nerka. Dializator zbudowany jest z dwóch przedziałów: przedziału krwi i przedziału płynu dializacyjnego oddzielonych od siebie półprzepuszczalną błoną dializacyjną. Substancje, które mogą przejść przez pory błony, przemieszczają się w oparciu o dwa niezależne mechanizmy transportu: dyfuzję oraz ultrafiltrację (konwekcję). W czasie dyfuzji, w zależności od różnicy stężeń po obu stronach błony dializacyjnej, dochodzi do przemieszczania się cząstek rozpuszczonych w osoczu do płynu dializacyjnego i odwrotnie, z płynu dializacyjnego do osocza przez pory w błonie dializacyjnej. Szybkość dyfuzji uzależniona jest od trzech czynników: gradientu stężeń, ciężaru cząsteczkowego oraz oporności błony półprzepuszczalnej. Oczyszczanie krwi z toksycznych produktów przemiany materii opiera się na dyfuzji. Konwekcja natomiast to transport wody z substancjami w niej rozpuszczonymi przez błonę dializatora pod wpływem różnicy ciśnień. W czasie ultrafiltracji usuwany jest głównie nadmiar wody, jaki gromadzi się w organizmie przy niewydolnych nerkach⁴.

Jednym z kluczowych ogniw niezbędnym do właściwego przeprowadzenia hemodializy jest uzyskanie odpowiedniego dostępu naczyniowego. W tym celu wykonuje się przetokę tętniczo-żylną albo zakłada cewnik permanentny. W przypadku konieczności natychmiastowego wykonania dializy zakłada się cewnik czasowy⁵.

Cel pracy

Celem pracy była próba ukazania zakresu opieki pielęgniarskiej nad pacjentem dializowanym z powodu cukrzycowej choroby nerek.

Material i metoda

W pracy posłużono się metodą „studium indywidualnego przypadku”. Wykorzystano techniki badawcze: wywiad, analiza dokumentacji medycznej, obserwacja, pomiar parametrów życiowych.

¹ M. Bujnowska, *Zarys anatomii człowieka*, Wydawnictwo Edicon, Poznań 2014.

² M. Bujnowska, *Zarys fizjologii człowieka*, Wydawnictwo Edicon, Poznań 2017.

³ B. Rutkowski et al., *Raport o stanie leczenia nerkozastępczego w Polsce – 2008*, Gdańsk 2010, s. 1568–16.

⁴ B. Rutkowski, Z. Zdrojewski, *Ostra niewydolność nerek [w:] Leczenie nerkozastępcze w praktyce pielęgniarskiej*, red. Rutkowski B., Via Medica, Gdańsk 2009, s. 34–46.

⁵ B. Białobrzaska, A. Kawecka, A. Kliś, *Rodzaje dostępu naczyniowego do hemodializy [w:] Jak dbać o dostęp naczyniowy do hemodializy*, red. B. Białobrzaska, A. Kliś, Via Medica, Gdańsk 2009, s. 18–28.

Opis przypadku

Pacjent A. G., lat 41, leczony powtarzalnymi hemodializami od października 2009 r. z powodu cukrzycowej choroby nerek.

Chorobę podstawową – cukrzycę rozpoznano w 1991 r. (wiek pacjenta – 15 lat). Hospitalizowany na oddziale wewnętrznym z powodu ciągłej senności i wzmożonego pragnienia. Po wstępnej diagnostyce przekazany do Kliniki Endokrynologii Wieku Rozwojowego. W badaniu podmiotowym stwierdzono znaczną otyłość – przy wzroście 176 cm ważył 117 kg. Rozpoznano cukrzycę typu I. Parametry nerkowe w granicach normy, wynosiły: mocznik 26 mg%, kreatynina 1,2 mg%. Wdrożono insulinoterapię. Pacjent przeszedł proces edukacji i został wypisany do domu z zaleceniami podawania insuliny, stosowania diety cukrzycowej, systematycznej kontroli w Poradni Diabetologicznej oraz kontroli ciśnienia tętniczego krwi.

W początkowym okresie leczenia przestrzegał zaleceń zespołu terapeutycznego, kontrolował poziom cukru, obniżył wagę ciała. Po 3 latach leczenia pacjent przestał stosować się do zaleceń lekarsko-pielęgniarskich.

W lipcu 1994 r. ponownie hospitalizowany w Katedrze i Klinice Endokrynologii Wieku Rozwojowego z powodu utrzymujących się od około miesiąca wysokich stężeń cukru (powyżej 400 mg%) i skłonności do zwyżek RR: 160/90, 135/85, 150/80, 160/90, 160/100. Do leczenia wdrożono Captopril w dawce 3 x 12,5 mg. Na stopie prawej rozpoznano ropień. W badaniach laboratoryjnych stwierdzono infekcję grzybiczą dróg moczowych. Parametry nerkowe: mocznik i kreatynina utrzymywały się w granicach normy. Zalecenia przy wypisie: stosowanie insuliny, prowadzenie samokontroli, przestrzeganie diety wymiennikowej, przyjmowanie leków Captopril, Kalium eff. Wit.PP oraz chirurgiczne usunięcie ropnia.

Kolejna hospitalizacja na oddziale wewnętrznym (kwiecień 1996) z powodu dolegliwości gastrycznych – utrzymujące się od dwóch tygodni wymioty, utrata masy ciała – około 6 kg, zaburzenia regulacji poziomu glikemii. W badaniach laboratoryjnych nie stwierdzono zaburzeń pracy nerek, poziom mocznika w surowicy krwi wynosił 29 mg%, kreatyniny – 0,9 mg%, kwasu moczowego – 3,0 mg%. W posiewie moczu wyhodowano bakterie *Streptococcus faecalis* $> 10^5$, zastosowano antybiotykoterapię Augmentinem. W badaniu USG obie nerki echograficznie bez zmian. W badaniu endoskopowym stwierdzono żółciowe zapalenie żołądka oraz refluks żołądkowy.

Kolejna hospitalizacja (październik 1999), z powodu dekompensacji cukrzycy, po raz pierwszy w badaniach laboratoryjnych pojawił się ślad białka w moczu. Konsultacja okulistyczna – dno oka prawego i lewego w granicach normy. Zmieniono stosowaną do tej pory insulinę na Humalog i Humulin N. W czasie następnych pobytów w szpitalu (marzec 2001, kwiecień 2002 i 2003) spowodowanych dekompensacją cukrzycy zawsze stwierdzano infekcję dróg moczowych oraz albuminurię. W badaniach laboratoryjnych kontrolowano poziom mocznika, kreatyniny i kwasu moczowego w osoczu, które nie odbiegały od granic normy, ale nie wykonywano pacjentowi badania przesączania kłębuszkowego eGFR. Po raz pierwszy zmiany w strukturze nerki prawej opisano w badaniu USG podczas leczenia szpitalnego w październiku 2003 r. Lekarz pisał m.in. „[...] obie nerki wielkości prawidłowej. W nerce prawej, w jej biegunie górnym, stwierdza się obszar bezechowy dość dobrze odgraniczony, o średnicy 1,0 cm. Górny biegun nerki prawej jest jakoby oddzielony od pozostałej części. Zawiera w sobie wymieniony obszar bezechowy i ma zwartą strukturę. Jego wymiary 3,6 x 4,0 cm. Obustronnie w nerkach niewielka przewaga ech centralnych”.

W marcu 2004 r. pacjent hospitalizowany z powodu powikłań cukrzycy. Rozpoznano

stopę cukrzycową – konieczna była amputacja palucha prawego. Poziom hemoglobiny glikowanej HbA1c wahał się w granicach od 8,29 do 13,5% (norma < 6,5).

Cukrzycową chorobę nerek stwierdzono we wrześniu 2006 r. (15 lat po zdiagnozowaniu cukrzycy) w czasie leczenia szpitalnego ponownej dekompensacji cukrzycy. W badaniach laboratoryjnych: podwyższone stężenie mocznika i kreatyniny w surowicy krwi, GFR 80,23 ml/min. Pacjent nie stosował się do zaleceń lekarskich, nadużywał alkoholu.

W lipcu 2007 r. ponownie hospitalizowany z powodu pourazowej ropowicy stopy lewej. Podjęto decyzję o amputacji podudzia lewego. Rozpoznano nefropatię cukrzycową. W okresie okołoperacyjnym kilkakrotnie poddany zabiegowi hemodializy w celu uregulowania zaburzeń gospodarki wodno-elektrolitowej i kwasowo-zasadowej. Nerki podjęły pracę i odstąpiono od dializ.

Podczas następnych hospitalizacji, głównie z powodu stopy cukrzycowej prawej i ropni okolicy podkolanowej lewej, stwierdzano znacznie podwyższone parametry nerkowe. W październiku 2008 r. wykryto niedokrwistość wtórną z niedoboru żelaza. GFR 25 ml/min./1,73 m².

Od 5 sierpnia do 10 września 2009 r. pacjent poddany był leczeniu tlenem hiperbarycznym nie gojącego się od 3 lat owrzodzenia podeszwy stopy prawej.

W listopadzie 2009 r. hospitalizowany na oddziale chorób wewnętrznych z powodu znacznej niedokrwistości, którą leczono przetoczeniem KKCz. Wyniki badań funkcji nerek daleko odbiegały od normy, dlatego też pacjentowi założono cewnik dializacyjny i rozpoczęto leczenie powtarzalnymi dializami 3 razy w tygodniu. Dnia 9 lutego 2010 r. na oddziale nefrologii wykonano choremu przetokę tętniczo-żylną w okolicy lewego dołu łokciowego, na której jest dializowany do dnia dzisiejszego.

W listopadzie 2011 r. przebywał na leczeniu w Klinice Nefrologii i Medycyny Transplantacyjnej, gdzie rozpoznano kolejne powikłania cukrzycy: neuropatię i retinopatię cukrzycową.

Pacjent jest nadal w programie przewlekłej hemodializy w cyklu 3 razy w tygodniu po 240 minut.

Problemy pielęgnacyjne u pacjenta dializowanego z powodu cukrzycowej choroby nerek

1. problem: Ryzyko wystąpienia hipoglikemii w wyniku wydializowania glukozy.

Cel opieki:

- zapobieganie spadkom poziomu glikemii podczas hemodializy.

Działania:

- edukacja pacjenta z zakresu stosowania odpowiedniej diety przed dializą i w okresie między dializami,
- zastosowanie płynu dializacyjnego z roztworem glukozy,
- obserwacja pacjenta w czasie zabiegu,
- kontrolowanie poziomu glikemii,
- przy spadku glikemii do 70 mg% – słodki napój do wypicia (150 ml mocno słodzonej herbaty – 4 łyżeczki cukru),
- w przypadku odpornej hipoglikemii przeprowadzenie zabiegu z ciągłym wlewem 500 ml 5% glukozy/2 godziny,
- edukacja pacjenta na temat zapobiegania hipoglikemii.

Ocena podjętych działań:

- poziom glikemii u pacjenta osiągnął wartość prawidłową.

2. Problem: Wystąpienie bolesnych kurczy mięśni w trakcie zabiegu.

Cel opieki:

- zniwelowanie nieprzyjemnych dolegliwości w trakcie zabiegu.

Działania:

- zmniejszenie ilości obrotów pompy krwi,
- zmniejszenie parametrów ultrafiltracji,
- doraźne podanie 200 ml NaCl 0,9% i.v.,
- kontrolny pomiar poziomu elektrolitów,
- uzupełnienie elektrolitów – podanie stężonej soli in veni w dawce dostosowanej do wyników badań laboratoryjnych,
- skorygowanie „suchej wagi” pacjenta,
- zastosowanie leków przeciwbólowych,
- ograniczenie spożywania płynów w okresie międzydializacyjnym,
- stosowane diety mającej za zadanie utrzymanie odpowiedniego odżywienia przy jednoczesnym ograniczeniu gromadzenia się substancji szkodliwych,
- masaż kończyny dolnej.

Ocena podjętych działań:

- kurcze mięśniowe ustąpiły, pacjent przestał odczuwać nieprzyjemne dolegliwości podczas hemodializy.

3. Problem: Ryzyko hipokaliemii z powodu zaburzeń żołądkowo-jelitowych objawiających się biegunką i wymiotami oraz bólami brzucha.

Cel opieki:

- zapobiegnięcie wystąpieniu hipokaliemii w trakcie zabiegu.

Działania:

- rozmowa z pacjentem na temat zastosowanej diety,
- skrócono czas zabiegu HD o 0,5 godz.,
- kontrolny pomiar poziomu elektrolitów,
- zastosowanie płynu dializacyjnego ze zwiększonym stężeniem potasu,
- podłączenie dożylnego wlewu kroplowego – 500 ml NaCl 0,9% i.v.,
- zastosowanie farmakoterapii: Metoklopramid 0,5% – 10 mg/2 ml i.v., Loperamid 2 mg, tabl. p.o. – pierwsza dawka 2 tabletki (4 mg), następnie 1 tabletki (2 mg) po każdym kolejnym wolnym stolcu,
- kontrola parametrów życiowych,
- zapewnienie pacjentowi komfortu i intymności podczas wypróżniania i wymiotów,
- eliminowanie błędów dietetycznych i przestrzeganie higieny przygotowywania posiłków.

Ocena podjętych działań:

- poziom elektrolitów u pacjenta osiągnął wartość prawidłową.

4. Problem: Dyskomfort pacjenta spowodowany gorączką (38,2°C) i bólem kończyny górnej z dostępem naczyniowym.

Cel opieki:

- obniżenie temperatury ciała i zniwelowanie bólu o obrębie kończyny górnej,

- zwrócenie szczególnej uwagi na przetokę tętniczo-żylną, aby nie doszło do jej stanu zapalnego i wykrzepiania w trakcie hemodializy.

Działania:

- ocena kończyny z dostępem naczyniowym w kierunku wystąpienia powikłań związanych z powstaniem ewentualnego stanu zapalnego,
- sprawdzenie obecności szumu w przetoce,
- badanie przedmiotowe i podmiotowe pacjenta w kierunku ewentualnej infekcji ogólnoustrojowej,
- obserwacja kończyny w trakcie hemodializy,
- obserwacja dostępu naczyniowego,
- przestrzeganie zasad aseptyki podczas wkłuwania igły,
- zmiana miejsca wkłucia,
- doraźne podanie leków przeciwgorączkowych,
- antybiotykoterapia w przypadku dalszego utrzymywania się gorączki.

Ocena podjętych działań:

- temperatura ciała wróciła do wartości prawidłowych,
- ból kończyny górnej z wkłuciem dializacyjnym ustąpił.

5. Problem: Dyskomfort z powodu świądu skóry.

Cel opieki:

- złagodzenie dolegliwości w trakcie zabiegu.

Działania:

- kontrola poziomu elektrolitów,
- przeprowadzenie wywiadu z pacjentem na temat ewentualnych alergii,
- doraźne zastosowanie leków uspokajających i przeciwalergicznych.

Ocena podjętych działań:

- świąd skóry ustąpił.

6. Problem: Dyskomfort pacjenta spowodowany bólem kości i mięśni wynikający z wystąpienia zaburzeń w gospodarce wapniowo-fosforanowej.

Cel opieki:

- złagodzenie dolegliwości bólowych podczas zabiegu hemodializy.

Działania:

- kontrola poziomu wapnia i fosforu w surowicy krwi,
- ocena nawyków żywieniowych pacjenta, przestrzeganie diety z ograniczeniem spożycia fosforu,
- skorygowanie ewentualnych błędów dietetycznych,
- wydłużenie czasu dializy o 0,5 godz.,
- suplementacja witaminy D,
- skorygowanie dawki przyjmowanego preparatu wapnia – Calcium Carbonicum zgodnie z aktualnym poziomem wapnia i fosforu w surowicy krwi,
- doraźnie leki przeciwbólowe,
- kontrola stężenia PTH w surowicy krwi.

Ocena podjętych działań:

- po wydłużeniu czasu dializy o 0,5 godz. dolegliwości ustąpiły.

7. Problem: Złe samopoczucie, osłabienie, szybkie męczenie się, senność, bładość powłok skórnych.

Cel opieki:

- dążenie do poprawy samopoczucia pacjenta w okresie międzydializacyjnym.

Działania:

- zebranie wywiadu w kierunku anemii i ewentualnych krwawień lub krwotoków,
- kontrolne badanie morfologii krwi,
- oddanie w całości krwi po zabiegu HD oraz dokładne wypłukanie z krwi linii i dializatora,
- zwiększenie dawki erytropoetyny z 6000 j.m. podskórnie (s.c.) na tydzień, po każdym zabiegu HD (3 x 2000 j.m. s.c.) na dawkę 10000 j.m. na tydzień s.c. (4000 j.m. – 4000 j.m. – 2000 j.m.) s.c.,
- kontrola gospodarki żelazowej,
- skierowanie pacjenta na konsultację chirurgiczną celem wykluczenia krwawienia z przewodu pokarmowego,
- kontrola stężenia parathormonu.

Ocena podjętych działań:

- po zwiększeniu dawki erytropoetyny samopoczucie pacjenta uległo poprawie.

8. Problem: Ryzyko przeniesienia zakażenia krwiopochodnego.

Cel opieki:

- zapobieganie zakażeniom w czasie leczenia.

Działania:

- przestrzeganie zasad aseptyki i antyseptyki,
- przestrzeganie zasad higieny przez pacjenta, szczególnie mycie dłoni i ramienia z dostępem naczyniowym przed zabiegiem HD i po zabiegu,
- kontrolowanie stanu czystości stanowiska do HD po poprzednim zabiegu,
- przygotowanie pacjentowi stanowiska do HD zgodnie ze statusem wirusologicznym, czyli stanowiska „ujemnego”,
- kontrola badań wirusologicznych zgodnie z obowiązującym harmonogramem.

Ocena podjętych działań:

- postępowano zgodnie z obowiązującymi procedurami i nie stwierdzono u pacjenta objawów zakażenia krwiopochodnego.

9. Problem: Brak postępu gojenia się rany w przebiegu stopy cukrzycowej.

Cel opieki:

- dążenie do zagojenia się ran w przebiegu stopy cukrzycowej w trakcie trwania terapii.

Działania:

- opracowanie chirurgiczne rany,
- zmiana opatrunków,
- kontrola poziomu glikemii,
- przestrzeganie zasad insulinoterapii,
- przestrzeganie diety cukrzycowej,
- skierowanie pacjenta na konsultację do Poradni Stopy Cukrzycowej.

Ocena podjętych działań:

- pomimo podjętych działań nie udało się osiągnąć sukcesu terapeutycznego.

Podsumowanie

Opieka pielęgniarska nad pacjentem dializowanym z powodu cukrzycowej choroby nerek wymaga wnikliwej obserwacji chorego oraz umiejętności rozpoznawania i szybkiego reagowania na mogące wystąpić powikłania hemodializy. Celem opieki jest umiejętne rozpoznawanie problemów pielęgnacyjnych i wprowadzenie profesjonalnych działań, które doprowadzą do ich rozwiązania⁶. Oprócz działań doraźnych niezbędna jest edukacja i profilaktyka⁷. Pacjenci powinni rygorystycznie przestrzegać diety w celu unikania gromadzenia się w organizmie substancji szkodliwych oraz ściśle kontrolować ilość przyjmowanych płynów, którą ustala się na podstawie ilości oddanego moczu i przyrostu wagi między kolejnymi zabiegami HD⁸. Niezbędna jest kontrola glikemii i jej regulacja do wartości prawidłowych. Konieczne jest systematyczne przyjmowanie zleconych leków oraz prowadzenie samokontroli i samopielęgnacji w okresie międzydializacyjnym. Zdyscyplinowanie pacjentów i ściśle stosowanie się do zaleceń personelu ma kluczowe znaczenie w terapii pacjenta.

Bibliografia

- Białobrzaska B., Kawecka A., Kliś A., *Rodzaje dostępu naczyniowego do hemodializy* [w:] *Jak dbać o dostęp naczyniowy do hemodializy* red. B. Białobrzaska, A. Kliś, Via Medica, Gdańsk 2009, s. 18–28.
- Bielawska J., *Kompetencje zawodowe pielęgniarki*, Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy 2012, nr 8, s. 5–17.
- Bielawska J., *Pacjent z niepełnosprawnością na oddziale szpitalnym. Wybrane zagadnienia* [w:] *Interdyscyplinarny wymiar zdrowia*, red. J. Żółtańska, M. Bujnowska, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy, Legnica 2016, s. 7–14.
- Bujnowska M., *Zarys anatomii człowieka*, Wydawnictwo Edicon, Poznań 2014.
- Bujnowska M., *Zarys fizjologii człowieka*, Wydawnictwo Edicon, Poznań 2017.
- Kaczkan M., Małgorzewicz S., *Zasady żywienia u pacjentów leczonych metodami nerkozastępczymi* [w:] *Leczenie nerkozastępcze w praktyce pielęgniarskiej*, red. B. Rutkowski, Via Medica, Gdańsk 2009, s. 462–472.
- Rutkowski B. et al., *Raport o stanie leczenia nerkozastępczego w Polsce – 2008*, Gdańsk 2010, s. 15–16.
- Rutkowski B., Zdrojewski Z., *Ostra niewydolność nerek* [w:] *Leczenie nerkozastępcze w praktyce pielęgniarskiej*, red. B. Rutkowski, Via Medica, Gdańsk 2009, s. 34–46.

⁶ J. Bielawska, *Kompetencje zawodowe pielęgniarki*, Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy 2012, nr 8, s. 5–17.

⁷ J. Bielawska, *Pacjent z niepełnosprawnością na oddziale szpitalnym. Wybrane zagadnienia* [w:] *Interdyscyplinarny wymiar zdrowia*, red. J. Żółtańska, M. Bujnowska, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy, Legnica 2016, s. 7–14.

⁸ M. Kaczkan, S. Małgorzewicz, *Zasady żywienia u pacjentów leczonych metodami nerkozastępczymi* [w:] *Leczenie nerkozastępcze...*, op. cit., s. 462–472.

SUMMARY

Małgorzata Wieczorek, Joanna Żółtańska, Małgorzata Lesińska-Sawicka

Nursing care of patients dialysed due to diabetic kidney disease – case study

Worldwide, Poland included, a steady increase can be observed in the population of patients with end-stage renal disease who require renal replacement therapy. The number of the sick dialysed due to diabetic kidney disease remains high and is growing systematically. The aim of this paper is to present the nursing problems involved in the care of patients dialysed due to diabetic kidney disease. The 'individual case study' method has been employed here. The research techniques used include: an interview, a talk, an analysis of medical documentation, participant observation as well as an analysis of the results of laboratory and specialist tests. Nursing care of patients dialysed due to diabetic renal disease involves their careful observation as well as requiring the ability to recognise and quickly respond to possible complications following hemodialysis. The purpose of the care in question is skillful identification of nursing problems and implementation of solutions leading to effective problem resolution. Apart from immediate actions, education and prophylaxis are essential.

Key words: End-stage renal failure, diabetic kidney disease, hemodialysis, nursing problems.

Data wpływu artykułu: 18.05.2017 r.

Data akceptacji artykułu: 6.07.2017 r.

Kamila Sawka

Uniwersytet Opolski, Instytut Polonistyki i Kulturoznawstwa
e-mail: kamila.s.87@interia.eu

Cyfrowa prezentacja dziedzictwa kulturowego Kresowian (przykład wicynian)

STRESZCZENIE

Społeczność kresowa, która przybyła po II wojnie światowej na tzw. ziemie odzyskane, znajduje się w centrum zainteresowania wielu badaczy reprezentujących rozmaite dziedziny nauk społecznych i humanistycznych. Sami Kresowianie w różnicowany sposób starają się utrwalić pamięć o wschodnich obszarach II Rzeczypospolitej, przybliżyć historię tamtych ziem i ochronić nie tylko przedmioty przywiezione w repatrianckich bagażach, ale i wspomnienia o miejscu urodzenia. Liczne opowieści zgromadzone przez autorkę podczas badań terenowych, prowadzonych nieprzerwanie od 2009 roku, mają heterogeniczny charakter, stanowią istotną skarbnicę wiedzy o lokalnej społeczności i tym samym podstawę refleksji teoretycznej. Ekspatrianci tworzą także „sieciowe wizytówki”¹, które nie tylko pomagają w komunikacji, kreowaniu wizerunku, ale przede wszystkim w zachowaniu i przekazywaniu kresowego dziedzictwa kulturowego kolejnym pokoleniom.

Autorka, podejmując próbę analizy nowoczesnego eksponowania tożsamości w Internecie przez przybyszy z Kresów Wschodnich i ich potomków, stosuje zróżnicowane metody i techniki badawcze (wywiady, obserwacja), interesują ją również źródła zastane i wywołane. Badania empiryczne dotyczą wybranej społeczności kresowej, a konkretnie mieszkańców wsi Wicyń (rejon przemysłański, obwód lwowski, Ukraina), którzy po 1945 roku osiedlili się na Śląsku i prócz wielu działań społecznych, integrujących byłych mieszkańców tej wsi i młodsze pokolenia, utworzyli również stronę internetową Klubu Wicynian. Na tej „sieciowej wizytówce” eksponują zarówno opowieści wspomnieniowe o przedwojennym życiu na Kresach, tragicznych latach II wojny światowej, faktach związanych z koniecznością opuszczenia rodzinnej miejscowości i osiedlenia się na Śląsku, jak i przedstawiają współczesne działania, świadczące o aktywności członków Klubu Wicynian. Strona internetowa skierowana jest głównie do młodego odbiorcy: takie otwarcie się na przestrzeń wirtualną umożliwi wicynianom podzielenie się swoją wiedzą w inny sposób: nowoczesny i atrakcyjniejszy dla nowego adresata niż tradycyjny, bezpośredni i ustny przekaz międzypokoleniowy. Można ją także postrzegać jako osobliwy ukłon skierowany również w stronę tych osób, które z różnych przyczyn nie mogą osobiście uczestniczyć w Światowych Zjazdach Wicynian. Prezentowane na stronie fotografie, dokumenty

¹ To metaforyczne określenie zostało użyte przez autorkę w celu ekspozycji podstawowych informacji o badanej społeczności lokalnej i działaniach popularyzujących jej dziedzictwo kulturowe.

związane z Kresami Wschodnimi II Rzeczypospolitej nie tylko przywołują wspomnienia związane z życiem rodzinnym i sąsiedzkiem, ale przede wszystkim, po przeszło 70. latach przeżytych w nowej przestrzeni społeczno-kulturowej, stają się dla wicyńian znakiem ich tożsamości.

Słowa kluczowe: nowe media, kresowe dziedzictwo kulturowe, Klub Wicyńian.

Wprowadzenie

Zmiana granic po 1945 roku, będąca wynikiem układu jałtańskiego, przyczyniła się w znacznej mierze do przemieszczeń ludności w Europie Środkowej. Na tzw. ziemiach odzyskanych zaczęli osiedlać się mieszkańcy z różnych regionów Polski. Śląsk stał się nowym domem nie tylko dla przybyszy z województw wschodnich: lwowskiego, tarnopolskiego, stanisławowskiego, wołyńskiego, poleskiego, wileńskiego, ale i dla osadników z Wielkopolski, centralnej Polski i Małopolski. Doszło wówczas, na co m.in. zwraca uwagę Teresa Smolińska², do zderzenia kultur ludności rodzimej i napływowej. Repatrianci znaleźli się w nowym miejscu, które musieli „oswoić”. Opuszczając swoje kresowe gniazda, wierzyli, że tam powrócą. Jednak w ich przypadku utrata ojczyzny była bezpowrotna. Należy zauważyć, że ekspatrianci nie tylko zostali z niej przesiedleni na tzw. ziemie zachodnie, ale przede wszystkim utracili społeczny i kulturowy wymiar przynależności narodowej. Polacy w podolskiej wsi Wicyń przez wieki tworzyli zwartą zbiorowość, a po opuszczeniu tej miejscowości zostali „rozrzućeni” na kresach zachodnich. Po zakończeniu II wojny światowej osiedlili się na Śląsku i w zróżnicowany sposób pielęgnują tu wiedzę o swej przedwojennej miejscowości oraz pamięć o rodzimej tradycji kulturowej. Wicyń (dziś Smerekivka³, ukr. Смереківка, ros. Смерековка⁴) usytuowany był na ziemiach przynależnych administracyjnie do powiatu złoczowskiego w województwie tarnopolskim⁵. Z końcem maja 1945 roku zdecydowana większość mieszkańców opuściła swoje domostwa i osiedliła się na tzw. ziemiach zachodnich. Warto podkreślić, że w przypadku wicyńian fakt fizycznego oderwania od terytorium pochodzenia nie oznaczał „rozmycia się” ich kulturowej tożsamości, a wręcz przeciwnie: spowodował, że we wspólnocie tej nasila się poczucie przywiązania do tradycji.

Autorka podjęła próbę analizy jednego z elementów aktywnej działalności wicyńian – założenia strony internetowej Klubu Wicyńian w celu podtrzymania i rozwijania więzi wśród członków stowarzyszenia. Tym samym podjęła również próbę charakterystyki nowoczesnego modelu eksponowania tożsamości przez przybyszy z Kresów Wschodnich i ich potomków. Współgrać tu będzie refleksja teoretyczna z materiałami empirycznymi, potwierdzającymi proponowaną koncepcję badań.

² Zob. T. Smolińska, *Kultura kresowa na Śląsku Opolskim [w:] Wielokulturowość na Śląsku Opolskim, Litwie, Białorusi i Ukrainie*, pod red. T. Smolińskiej, Opole 2009, s. 60.

³ Współcześnie Smerekivka przynależy do rejonu przemysłańskiego, obwodu lwowskiego Ukrainy.

⁴ Zob. *Baza Miejscowości Kresowych*, <http://www.kami.net.pl/kresy/>, dostęp: 2.08.2017 r.

⁵ Zob. J. Argasiński, *Wicyń – niezwykła wieś na Podolu. Zarys monograficzny*, Bielsko-Biała 2006, s. 3.

„Był, mineli, ni wróci” – proces integracji i adaptacji wicynian

Po 1945 roku w wyniku żywiołowej akcji osiedleńczej nowy dom na Śląsku znaleźli przybysze z Kresów Wschodnich. Mimo że nie stanowili oni jednolitej kulturowo społeczności, powszechnie nazywano ich „Zabugowcami”, „Zabugolami”, „Chadziajami”⁶, „Zabużanami”⁷. Z określeniami tymi związane były negatywne stereotypy, pejoratywne epitety, poprzez które ludność przekazywała sobie informacje o położeniu geograficznym poprzedniego miejsca zamieszkania. Powojenna adaptacja i integracja kulturowa nie była dla ekspatriantów łatwa: pojawiły się czytelne różnice cywilizacyjne, posądzenia o zacofanie⁸. Przybysze ze Wschodu w mniejszym lub większym stopniu zaczęli rezygnować z przywiezionych ze sobą rzeczy⁹, powoli zaprzestawali kontynuowania zwyczajów, a towarzyszące im poczucie obcości i wyalienowania nie sprzyjało upowszechnianiu wiedzy o rodzinnych miejscowościach. Trudność sprawiała im odnalezienie się w nowym miejscu.

Kiedy po 1989 roku zmienił się ustrój polityczny w Polsce, wówczas Kresowianie zaczęli się „od nowa” integrować, podejmować próby kultywowania i eksponowania własnego dziedzictwa. „Wybudzani” z wieloletniego uśpienia rozpoczęli proces odtwarzania w pamięci obrazu Kresów Wschodnich i zaczęli troszczyć się o rozwijanie więzi społecznych. To właśnie świadomość pochodzenia i wspólnych losów zaczęła jednoczyć również przybyszy z Wicynia. Jak dziś wspominają, proces adaptacji w ich przypadku był długi, przez lata „dojrzewali” do zainicjowania spotkań na szeroką skalę. Byli mieszkańcy tej kresowej wsi uświadomili wreszcie sobie, że pomimo upływu lat pamięć o Kresach nadal żyje wśród nich, a potrzeba spotykania się i pielęgnowania własnego dziedzictwa kulturowego jest bardzo silna. I tak zaczęto organizować Światowe Zjazdy Wicynian¹⁰.

Przybysze i ich potomkowie zamieszkujący współcześnie praktycznie cały obszar Polski, sami nazywają się mieszkańcami „Wicynia rozrzuconego”¹¹. Oceniają, że jednoczy ich pamięć o miejscu przedwojennej arkadii. Poszukują więc informacji nie tylko o swoich przodkach, ale również próbują odbudować specyfikę opuszczonej miejscowości. Wydają również „Wicyńskie Zeszyty”¹², na łamach których publikują relacje wspomnieniowe, i tak

⁶ Zob. J. Burszta, *Kategorie ludności i ich typ kulturowy* [w:] *Przemiany społeczne na Ziemiach Zachodnich*, pod red. W. Markiewicza i P. Rybickiego, Poznań 1967, s. 164.

⁷ Zob. M. Rostworowska, *Nowi osadnicy* [w:] *Dziedzictwo kulturowe Dolnego Śląska*, pod red. Z. Kłodnickiego, Wrocław 1996, s. 261–293.

⁸ Zob. T. Smolińska, *Kultura kresowa...*, op. cit., s. 66.

⁹ Zob. B. Bazieli, *Odzież i strój tradycyjny w procesie zmian na Dolnym Śląsku po 1945 roku* [w:] *Etnologia i folklorystyka wobec problemu tworzenia się nowego społeczeństwa na Ziemiach Zachodnich i Północnych*, pod red. D. Simonides, Opole 1987, s. 34.

¹⁰ Początek corocznych spotkań, mających na celu podtrzymanie kontaktu osób przybyłych z Wicynia, określany jest na rok 2000, kiedy to odbył się I Zjazd Rodziny Kamińskich i Chady w Lublinie (rodziny pochodzącej z Wicynia). Kolejny zjazd wicynian odbył się w 2005 roku w Kudowie Zdroju. Miejsca następných zjazdów nie są wybierane przypadkowo – są to miejscowości, w których zatrzymały się transporty z przesiedleńcami. I Zjazd Wicynian w 2007 roku odbył się w Sulęciniu, II – w Nowej Wsi Głubczyckiej (2008 r.), III – w Biskupicach Oławskich (2009 r.), IV – na Górze Świętej Anny (2010 r.), V – w Sulęciniu (2011 r.), VI – w Nowej Wsi Głubczyckiej (2012 r.), VII – na Górze Śląskiej (2013 r.), VIII – w Bielsku-Białej (2014 r.), IX – w Lisowie i Rzepinie (2015 r.), X – w Kudowie Zdroju (2016 r.).

¹¹ Zob. J. Argasiński, *Wicyń rozrzucony po Polsce*, Wicyńskie Zeszyty 2012, nr 4, s. 4.

¹² Rocznik wydawany od 2009 roku przez Józefa Argasińskiego w Bielsku-Białej.

nieprzerwanie od 2009 roku dążą do usystematyzowania wiedzy o swych tożsamościowych korzeniach – tworzą drzewa genealogiczne rodzin wicyńskich. Warto przywołać tu cenne spostrzeżenie Tima Edensora, że „to, co narodowe, przejawia się nie tylko w powszechnie znanych, malowniczych krajobrazach i sławnych miejscach, ale również w przyziemnych przestrzeniach życia codziennego”¹³. Wszystkie te dotychczas wymienione sposoby „przywoływania przeszłości” trzeba więc postrzegać jako formy „uobecniania minionych wydarzeń bądź osób w celu oddania im czci przez określoną grupę społeczną, która w ten sposób potwierdza własną tożsamość”¹⁴. Ważny jest tu też aspekt zaangażowania semantycznego w przestrzeń symboliczną¹⁵, którego przykładem są nie tylko zjazdy Klubu Wicyńian, ale i gwara mieszkalców badanej wsi podolskiej, pielęgnowane symbole oraz zróżnicowane współcześnie formy aktywizacji zbiorowej przybyszy z Wicyńia i ich potomków. Prócz nich pojawiają się jednak nowoczesne przejawy popularyzacji wiedzy w Kresach, nieznanne i niepraktykowane jeszcze kilkanaście lat wcześniej. Członkowie Klubu Wicyńian w 2009 roku rozpoczęli prowadzenie strony internetowej (www.wicyn.tmlkpw.org), na której można się zapoznać z historią tej podolskiej wsi. Nadto umieszczają na niej „stare” fotografie rodzinne, przedstawiające przedwojenny Wicyń i jego mieszkańców, oraz relacje z kolejnych zjazdów wicyńian. Młodzi ludzie, spadkobiercy przedwojennych przybyszy z Kresów Wschodnich, mogą w ten sposób poznawać dzieje tej społeczności i pielęgnować wiedzę o ziemi przodków.

Pamięć naszych ojców nakazem wierności – geneza Klubu Wicyńian

Proces narodzin pamięci zbiorowej może być rozumiany jako spotkanie indywidualnych opowieści wspomnieniowych, a następnie „wejście” ich w jedną wspólną historię, w konsekwencji doprowadzając do powstania jednomyślnej bądź mocno zbliżonej postawy wobec przeszłości, jak i terażniejszości. Dziedzictwo kulturowe tak przepracowane decyduje o emocjonalnej przynależności do grupy i rzutuje na zacieśnianie z nią więzi społecznych. Można zastanawiać się, w jakim stopniu takie intensywne rozwijanie potocznej wiedzy o własnej małej grupie (rodzinnej, sąsiedzkiej) wpływa zarówno na świadomość odrębności w stosunku do „innych” społeczności, odmiennych kulturowo, narodowo czy religijnie, jak i na identyfikację z własną zbiorowością, jej celami i systemem wartości. Grupowy i zorganizowany charakter Świątowych Zjazdów Wicyńian świadczy nie tylko o pogłębianiu więzi z lokalną społecznością i tradycją pielęgnowaną przez lata, ale także powoduje, że każdy uczestnik zbiorowych praktyk czuje się częścią wielkiej całości¹⁶. Zjazdy, odbywające się raz do roku w miejscu, w których zatrzymały się powojenne transporty z podolskiej wsi, spotkania przybyszy i ich krewnych, postrzegam jako manifestację tożsamości i utwierdzenie uczestników w przeświadczeniu o słuszności własnych wyborów kulturowych¹⁷. We wspólnocie,

¹³ T. Edensor, *Tożsamość narodowa, kultura popularna, życie codzienne*, przeł. A. Sadza, Kraków 2004, s. 55.

¹⁴ M. Napiórkowski, *Upamiętnienie*, [hasło w:] *Modi memorandi. Leksykon kultury pamięci*, pod red. M. Saryusz-Wolskiej, R. Traby, Warszawa 2013, s. 509.

¹⁵ T. Edensor, op. cit., s. 106.

¹⁶ Zob. *Wicyńianie po raz 9 spotkali się i wspominali dawne dzieje*, <http://gorzow.tvp.pl/20275036/wicynianie-po-raz-9-spotkali-sie-i-wspominali-dawne-dzieje>, dostęp: 2.08.2017 r.

¹⁷ Zob. *Miłość do Wicyńia*, <http://opole.tvp.pl/1863298/milosc-do-wicynia>, dostęp: 2.08.2017 r.

jaką tworzą wicynianie, dokonuje się osobliwa rekonstrukcja wielu wyobrażeń grupowych, do których się odwołują. Wyobrażenia te bardzo łączą pokolenia przybyszy z Wicynia. Nie tylko ludzie starsi, ale i ich dzieci, wnukowie wspólnie tworzą mityczny obraz jednej wsi, idealizując ubogą przedwojenną przeszłość. Wobec pejoratywnego postrzegania, jakiego ekspatrianci doświadczaali od innych grup etnicznych w powojennej rzeczywistości, w którym dominowało zacofanie cywilizacyjne, w Internecie mogą teraz pokazać wszystkim swą kresową wieś o przebogatej historii i dziedzictwie kulturowym. Można uznać te działania internetowe za oryginalny i bardzo twórczy element samookreślenia Kresowian i ich potomków.

Klub Wicynian, działający jako Oddział w Szczecinie Towarzystwa Miłośników Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich, powstał w 2008 roku podczas II Światowego Zjazdu Wicynian w Nowej Wsi Głubczyckiej. Działalność członków klubu określona została w szczegółowych założeniach programowych i obejmuje zróżnicowane czynności. Podstawowym i najważniejszym „hasłem” jest podtrzymywanie więzi i kontaktu z osobami pochodzącymi ze Wschodu. Zadaniem osób zrzeszonych jest zapewnienie przepływu informacji o dziedzictwie kulturowym Kresów Wschodnich. Można zatem postrzegać ich rolę w kategoriach praktyki społeczno-kulturowej, mającej na celu przedstawienie i zachowanie wizji przeszłości. Wicynianie za ważny punkt swej działalności uznają gromadzenie pism, dokumentów, fotografii jako śladów polskości. Podobne kluby działają również w Kędzierzynie-Koźlu, Głubczycach¹⁸. Funkcję prezesa od początku pełni Andrzej Krupa¹⁹, swoją rolę określa mianem „inspiracyjno-organizacyjnej”, tzn. do jego obowiązków społecznych należy popularyzacja idei Klubu Wicynian, zbieranie dokumentów świadczących o tradycji wicynian i przekazywanie wiedzy o Kresach Wschodnich kolejnym pokoleniom. Andrzej Krupa jako prezes zajmuje się rejestracją i porządkowaniem sprawozdań pozjazdowych, prowadzi również Kronikę wicyńską. Za najważniejsze osiągnięcia uważa stałe podtrzymywanie więzi z wicynianami i ich potomkami, jak również gromadzenie i upowszechnianie informacji o tej podolskiej miejscowości.

Przede wszystkim udało się zaszczepić ideę spotkań wicynian w postaci zjazdów, a jest to wielkie wyzwanie. Ludzie przyjeżdżają z różnych stron, często pokonując tysiące kilometrów, by razem ze swoimi rodakami spędzić czas, porozmawiać o Wicyniu, podzielić się wspomnieniami. Udało się również zebrać dużą ilość materiałów historycznych dzięki pracy Krzysztofa Szczura, Józefa Argasińskiego, Bronisława Kamińskiego i wielu, wielu innych. Najlepsze jest to, że wicynianie zaczęli odszukiwać to, co zostało w rodzinnych archiwach, zaczęli się interesować historią swoich przodków i to jest najważniejsze. Utrwaliło się wydawanie „Wicyńskich Zeszytów” na kolejne zjazdy, których redaktorem jest Józef Argasiński. Ludzie nadal chcą czytać o tamtych latach, chcą poznawać historię i specyfikę tamtego miejsca, a naszym obowiązkiem jest umożliwienie im tego. Udało się również stworzyć symbole łączące społeczność, mam tutaj na myśli dzwon, sztandar Klubu Wicynian, medal ks. dr. płk. Józefa Zatora-Przytockiego. To bardzo łączy społeczność, tworzy z nich rodzinę.

Krupa, l. 65, Gdańsk, zapis. 2017 r.

¹⁸ Zob. J. Wac, *Kresowiaci organizują swój związek*, Kalendarz Głubczycki 2010, nr 1, s. 15–16.

¹⁹ Andrzej Stanisław Krupa – ur. 29 lipca 1952 roku w Sopocie; prezes Klubu Wicynian.

A. Krupa nie zamierza poprzestać na tym, co już zostało osiągnięte, w planach ma dalsze poszerzanie działalności Klubu, jak również uaktywnienie „młodych” członków.

Nasze plany nie ograniczają się do najbliższej przyszłości, im więcej będziemy mieli do zrobienia, tym lepiej. Mamy nadzieję, że uda nam się uaktywnić kolejne pokolenia, a przynajmniej stworzyć im bazę, by mogli wracać do tej tradycji, kiedy my zakończymy swoją misję.

A. Krupa, l. 65, Gdańsk, zapis. 2017 r.

Swoją rolę określa mianem „misji”, uważa, że „nie ma czasu do stracenia”. Ocenia, że jeśli teraz pojawiają się zaniedbania organizacyjne, młode pokolenie może już nigdy nie poznać historii swoich pradziadków, a tym samym własnego dziedzictwa kulturowego, bowiem kolejna przerwa w pamięci zbiorowej przypuszczalnie doprowadzi do zaniku wiedzy o przeszłości grupy.

Nikt nie będzie żył wiecznie, nie ma czasu do stracenia, trzeba działać. Wiele czasu upłynęło, od kiedy pierwsi wycyniaci wysiedli na stacjach w Polsce, ale wtedy nie można było organizować takich zjazdów, władza i panujący ustrój nigdy by na coś takiego nie pozwoliły. Teraz nie ma żadnych ograniczeń, ale czas nagli, wielu wycyniaków już umarło, wielu w starszym wieku nie pamięta już wszystkiego, a nam zależy najbardziej na tym, żeby pamięć o tamtym miejscu nie zaginęła. Żeby moi synowie mieli jasność, co do swoich korzeni, i żebym ja żył w przeświadczeniu, że zrobiłem wszystko, aby historia nie zginęła.

A. Krupa, l. 65, Gdańsk, zapis. 2017 r.

W wypowiedzi tej prócz ukazania bardzo osobistego stosunku do ziemi ojców, wyeksponowana została podstawowa rola najstarszego pokolenia wycynian, świadków i uczestników wydarzeń, które rozegrały się w czasie II wojny światowej na Kresach Wschodnich, czyli ich starania, aby pamięć o kresowym dziedzictwie kulturowym jak najdłużej utrzymać. Wielu z nich należy do Klubu Wycynian. Spotkania i rozmowy z nimi to ostatni moment, żeby zobaczyć te wydarzenia ich „oczami” i dzięki temu lepiej je zrozumieć. W tym przypadku świadek historii staje się przewodnikiem po dziejach polsko-ukraińskich, które przeżył i w których uczestniczył, jak słusznie zauważa Teresa Smolińska, tym samym wzrasta jego rola w kształtowaniu wiedzy o tożsamości danej grupy społecznej. Nie sposób nie zgodzić się z opinią badaczki i nie docenić roli osób starszych w przekazywaniu informacji o „kresowych gniazdach”²⁰. Wiadomym jest, że relacje *oral history*²¹ pomagają w badaniach nad historią społeczną, w dotarciu do potocznej wiedzy o przeszłości zachowanej w pamięci ekspatriantów. Jednocześnie u świadków historii widoczny jest już nie tylko cel, jakim jest wspomnianie, ale przede wszystkim potrzeba upamiętnienia własnych wspomnień.

²⁰ Zob. T. Smolińska, *Rodzina o sobie. Folklorystyczny aspekt rodzinnej tradycji kulturowej*, Opole 1992, s. 94.

²¹ Termin „historia mówiona” oznacza interdyscyplinarny nurt badań, którego celem jest analiza źródeł mówionych. Zob. np. D. Kałwa, *Modi memorandi. Leksykon kultury pamięci...*, op. cit. s. 161–162 (tu hasło: „Historia mówiona”); J. Hajduk-Nijakowska, *Doświadczenie pamięci. Folklorystyczny kontekst opowieści wspomnieniowych*, Opole 2016.

Nowym biegunem rzeczywistości w realiach współczesności staje się gromadzenie w świecie wirtualnym²² opowieści wspomnieniowych, stanowiących dla społeczności wycynian wartość samą w sobie. Wraz z odchodzeniem najstarszych świadków historii upamiętnienie przeszłości przeniesione zostaje w obszar sieci. Dzięki temu istnieje szansa, że kolejne pokolenia będą mogły czerpać z wiedzy przodków. Tak ważne dla tej zbiorowości dziedzictwo kulturowe nie zaginie, a dostępne będzie on-line.

Wycynianie w sieci

Upowszechnienie dostępu do mediów stwarza nowe warunki funkcjonowania współczesnych społeczeństw. Internet wkracza do wielu aspektów ludzkiego życia, staje się coraz bardziej popularną formą przedstawiania siebie i swoich poglądów. Strony domowe pozwalają również rozmaitym stowarzyszeniom zaistnieć w nowym świecie. Będąc „w sieci”, można łączyć się z ludźmi w niedostępnych dotychczas przestrzeniach, wymieniać się informacjami. Internet daje nową możliwość poszukiwania własnych korzeni, rozwija proces utożsamiania się z daną zbiorowością. Informacje o kresowej miejscowości umieszczane w nowym kontekście, czyli w przestrzeni wirtualnej za pomocą medium elektronicznego, nabierają nowych znaczeń.

Po przeszło 70 latach od zakończenia II wojny światowej dawni mieszkańcy wschodnich terenów II RP i ich potomkowie ciągle odczuwają więź emocjonalną, którą trudno jest jednoznacznie określić. Kresowianie nadal z wielkim sentymentem wspominają przedwojenną „małą ojczyznę”. W przypadku tej wspólnoty można postawić tezę, że jej budowanie pamięci zbiorowej ciągle jest rozwijane, ale – co charakterystyczne – nie wystarcza tu już tradycyjne pielęgnowanie pamięci kresowej podczas rodzinnych i sąsiedzkich spotkań. Popularyzacji tych spotkań w ramach działalności kresowych organizacji wspólnotowych zdawało się brakować dynamiki. Tę dynamikę zapewniają im teraz kontakty „w sieci”. W refleksji nad przeszłością kresową wydaje się niezbędna szybka komunikacja międzypokoleniowa, a tym samym nowoczesna możliwość prezentowania szerszemu gronu odbiorców spuścizny przodków. Na te zapotrzebowania zdaje się idealnie odpowiadać strona internetowa wycynian, wyrastająca z przemian społeczeństwa w coraz większym stopniu wykorzystującego nowe technologie. Gromadzone są na niej informacje dotyczące Światowych Zjazdów Wycynian (szczegółowe relacje ze spotkań, zapowiedzi kolejnych zjazdów), historii „wschodniego gniazda”, jak również wzmianki o funkcjonowaniu Klubu Wycynian. Wycynianie publikują na tej stronie fotografie rodzinne z okresu II wojny światowej, szkolne świadectwa pozyskane od dawnych mieszkańców podolskiej wsi i ich krewnych. Warto zwrócić uwagę, że nowe media dają możliwość „wyjścia” fotografiom, dokumentom poza rodzinne albumy czy archiwa. Ze świata rzeczywistego przenoszone są one i umiejscowione w świecie on-line²³. Dzięki temu wzrasta zasięg ich działania – mogą być oglądane przez znacznie większą rzeszę

²² Pojęcie „rzeczywistość wirtualna” (ang. *virtual reality*) rozumiem jako obraz sztucznej rzeczywistości, wykreowany dzięki technologii informacyjnej. Zob. np. J. Bednarek, *Spoleczne kompetencje medialno-informacyjne w kontekście bezpieczeństwa w cyberprzestrzeni i świata wirtualnego* [w:] *Człowiek w obliczu szans cyberprzestrzeni i świata wirtualnego*, pod red. J. Bednarka, Warszawa 2014, s. 22.

²³ Zob. Ł. Rogowski, *Estetyka www – od sztuki w Internecie do sztuki publicznej* [w:] *E-kultura, e-nauka, e-społeczeństwo*, pod red. B. Płonki-Syroki i M. Staszczak, Wrocław 2008, s. 54–55.

odbiorców. Gdyby nie fakt, że zdjęcia prezentowane są na stronie internetowej, to możliwe, że wielu spadkobierców ekspatriantów nigdy by ich nie obejrzało.

Jak już wspominałam, Kresowianie mają świadomość, że żyje coraz mniej osób, które pamiętają o tym, jak wyglądało życie na Wschodzie. Każdego roku odchodzą przedstawiciele starszego pokolenia, którzy opuścili swoją rodzinną wieś, a wraz z nimi bezpowrotnie giną materialne ślady ich dawnego życia – zdjęcia, przedwojenne dokumenty, korespondencja itp. Ze względu na pamięć o spuściźnie kresowych sąsiadów członkowie Klubu Wicynian gromadzą te rzeczy, dbają o ich digitalizację i udostępniają je wszystkim zainteresowanym tematyką kresową, np. w formie skanów zamieszczanych na stronie internetowej. Owe zjawisko jest ewidentnym przykładem zmian, jakie zaszły w ich mentalności na skutek cyfryzacji. To wirtualne miejsce pamięci poświęcone jednej wsi kresowej i jej mieszkańcom przechowuje symbole kulturowej tradycji i ma na celu przede wszystkim umożliwienie odbiorcom powszechnego do nich dostępu. To swoista identyfikacja z wicyńską „rodziną”, jej historią i dziedzictwem kulturowym oznacza tym samym wspieranie nowych fenomenów społecznych. Potwierdzeniem niezwyklego znaczenia strony internetowej, szczególnie dla najstarszego pokolenia, mogą być fragmenty wypowiedzi sędziwych informatorów.

Chętnie korzystam ze strony internetowej, jest tam wiele ciekawych materiałów o naszym Wicyniu. Można dowiedzieć się nowych rzeczy, obejrzeć zdjęcia.

M., l. 81, Bielsko-Biała, zapis. 2016 r.

Teraz każdy ma Internet, wszystko można tam znaleźć. Jak mam wolną chwilę, to przeglądam stronę o Wicyniu.

M., l. 80, Bielsko-Biała, zapis. 2016 r.

Relacje te wskazują, że sieć staje się prawdziwą skarbnicą wiedzy²⁴, gdy bez przeszkód można korzystać z interesujących odbiorcę informacji. Nie można nie zauważyć, że nowe media wpłynęły na wyzbycie się wewnętrznej blokady u osób starszych. I co ciekawe – wicyńscy seniorzy występują tu w dwóch rolach: sami się edukują, korzystając z zasobów Internetu, i angażują się w dystrybuowanie informacji, dzielenie się wiedzą o swojej kresowej wsi. W przypadku ekspatriantów spotykamy się z przykładem kultury prefiguratywnej, to znaczy takiej, w której młodsze pokolenie przekazuje swoją wiedzę o „poruszaniu się w sieci” starszemu. Stronę internetową można także postrzegać jako osobliwy ukłon skierowany również do tych osób, które z różnych przyczyn nie mogą osobiście uczestniczyć w Światowych Zjazdach Wicynian. Dzięki niej przynależą do wicyńskiej społeczności, spotykają się wirtualnie, identyfikują z terytorium.

Oprócz funkcji autoprezentacyjnej, informacyjnej i sentymentalnej, jaką pełni ta strona internetowa, nie można pominąć jej roli w kształtowaniu postaw patriotycznych wśród spadkobierców wicynian. Rodząca się z wiekiem potrzeba poznania swoich korzeni tożsamościowych skłania kolejne generacje ekspatriantów do zapoznania się z historią i dziedzictwem kulturowym tej społeczności. Strona internetowa bez wątpienia jest skierowana do młodego odbiorcy: takie otwarcie na przestrzeń wirtualną umożliwia wicynianom podzielenie się swoją wiedzą w inny sposób: nowoczesny i atrakcyjniejszy dla nowego adresata niż tradycyjny, bezpośredni i ustny przekaz międzypokoleniowy. Strona internetowa

²⁴ Zob. I. Kuźma, *Etnologiczna kategoria „terenu” a Internet [w:] E-kultura, e-nauka...*, op. cit., s. 52.

nie tylko staje się elementem jednoczącym członków wspólnoty, ale również przekazującym określony świat wartości i wychowania kolejnych pokoleń w poszanowaniu do tradycji kresowej. Można zaryzykować stwierdzenie, że „sieciowa wizytówka” jest ważną częścią dialogu międzypokoleniowego, postrzeganą przez informatorów w kategoriach „misji”.

Naszą misją jest dotarcie do kolejnych pokoleń, chcemy, aby chętnie korzystali ze strony i wynieśli z niej jak najwięcej informacji.

A. Krupa, l. 65, Gdańsk, zapis. 2017 r.

Wicynianie rozrzucony dzisiaj po całej Polsce, poczynając od najstarszego pokolenia pradziadków poprzez dziadków, a na wnukach kończąc, utożsamiają się z kresowym dziedzictwem kulturowym. Tworzą medialną zbiorowość, ponieważ żyjąc w fizycznym rozproszeniu, połączeni są jedynie spoistością myślową²⁵. Przed 1945 rokiem to Wicyń spajał swoich mieszkańców, współcześnie jego rolę przejęła strona internetowa. Chociaż jej użytkownikom brak jest realnego skupienia, to odczuwają łączność: wspólnie oglądają wicyńskie fotografie, rozmawiają, wspominają. Tym samym dochodzi do transformacji ludzkich relacji – rodzą się i rozwijają więzi emocjonalne na podstawie nowych mediów. Istnienie takiej wirtualnej zbiorowości jest potwierdzeniem, że życie społeczne nie ulega rozpadowi, ale zmienia jedynie swój charakter²⁶. Wojciech J. Burszta słusznie zauważa, że tworzenie się „neoplemion” dowodzi chęci człowieka do bycia w gromadzie, chociażby tej internetowej²⁷. Bezspornie odwiedzanie strony internetowej przez przybyszy ze Wschodu i ich potomków nie tylko stanowi formę ciągłego potwierdzania jej żywotności, ale przede wszystkim ukazuje jej rolę w kształtowaniu pamięci zbiorowej²⁸. Wicynianie, kreując wyznaczony fragment „wirtualnego świata”, oparty na pamięci zbiorowej, a tym samym na świadomości wspólnej przeszłości, przekazują wartości i współtworzą poczucie tożsamości zbiorowej.

Zamiast zakończenia

Dawniej tożsamość nieodłącznie wiązała się z kulturowymi zjawiskami występującymi w regionie. Zwyczaje, obrzędy, wierzenia były niezbędne jednostce do identyfikacji i samookreślenia. Współcześnie dla wielu potomków ekspatriantów tradycja kulturowa ich przodków nie zawsze jest dostatecznie czytelna. Starają się oni odbudować swoją tożsamość poprzez odwołanie do wspólnej historii i promowanie działań mających na celu scalenie na nowo wicyńskiej zbiorowości on-line.

Jak wiadomo, dzisiejsze społeczeństwo jako społeczeństwo informacyjne potrzebuje innych niż tradycyjne form upamiętniania. Wirtualizacja rzeczywistości, oznaczająca cyfrowy

²⁵ Zob. T. Gogan-Klas, *Media i komunikowanie masowe. Teorie i analizy prasy, radia, telewizji i Internetu*, Warszawa 2004, s. 209.

²⁶ W. J. Burszta, *Internetowa polis w trzech krótkich odślonach* [w:] *Ekran, mit, rzeczywistość*, pod red. W. J. Burszty, Warszawa 2003, s. 161.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Pamięć zbiorową, za Barbarą Szacką, rozumiem jako „zbiór wyobrażeń członków zbiorowości o jej przeszłości, o zaludniających ją postaciach i minionych wydarzeniach, jakie w niej zaszły, a także sposobach ich upamiętniania i przekazywania o nich wiedzy uważanej za obowiązkowe wyposażenie członka tej zbiorowości” (B. Szacka, *Czas przeszły, pamięć, mit*, Warszawa 2006, s. 19).

charakter reprezentacji dowolnego zjawiska²⁹, daje współcześnie nowe możliwości komunikacyjne. Korzystania wycynian ze strony internetowej nie należy postrzegać jedynie w kategoriach swoistego rodzaju nostalgii za przeszłością, jest ono również odpowiedzią na zapotrzebowanie ekspatriantów i ich potomków na rozwijanie wiedzy o Kresach Wschodnich. Pełniąc funkcję wirtualnego miejsca pamięci, daje szansę nowoczesnego kontynuowania dziedzictwa kulturowego. „Sieciową wizytówkę” wycynian można interpretować jako nową formę pamiętania, a zarazem upamiętniania przeszłości. Współcześnie wycynianie, jak wiele innych grup etnicznych, próbują odświeżyć swoją historię, czynione są w ten sposób starania pielęgnujące tożsamość kresową, a strona internetowa jest w tym bardzo pomocna. Odzwierciedla wartości ważne dla tej wspólnoty. Można ją uznać za część składową procesu reprodukcji form socjalnych.

Bibliografia

- Argasiński J., *Wicyń – niezwykła wieś na Podolu. Zarys monograficzny*, AA, Bielsko-Biała 2006.
- Argasiński J., *Wicyń rozrzucony po Polsce*, Wicyńskie Zeszyty 2012, nr 4, s. 4–6.
- Bazielich B., *Odzież i strój tradycyjny w procesie zmian na Dolnym Śląsku po 1945 roku* [w:] *Etnologia i folklorystyka wobec problemu tworzenia się nowego społeczeństwa na Ziemiach Zachodnich i Północnych*, pod red. D. Simonides, Instytut Śląski, Opole 1987, s. 15–40.
- Bednarek J., *Spoleczne kompetencje medialno-informacyjne w kontekście bezpieczeństwa w cyberprzestrzeni i świata wirtualnego* [w:] *Człowiek w obliczu szans cyberprzestrzeni i świata wirtualnego*, pod red. J. Bednarka, Difin, Warszawa 2014, s. 21–31.
- Burszta J., *Kategorie ludności i ich typ kulturowy* [w:] *Przemiany społeczne na Ziemiach Zachodnich*, pod red. W. Markiewicza i P. Rybickiego, Instytut Zachodni, Poznań 1967, s. 132–179.
- Burszta W.J., *Internetowa polis w trzech krótkich odsłonach* [w:] *Ekran, mit, rzeczywistość*, pod red. W. J. Burszty, Wydawnictwo Książkowe Twój Styl, Warszawa 2003, s. 157–175.
- Dziamski G., *Nowe media a wirtualizacja rzeczywistości* [w:] *Nowa audiowizualność – nowy paradygmat kultury?*, pod red. E. Wilka, I. Kolańskiej-Pasterczyk, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2008.
- Edensor T., *Tożsamość narodowa, kultura popularna, życie codzienne*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2004.
- Gogan-Klas T., *Media i komunikowanie masowe. Teorie i analizy prasy, radia, telewizji i Internetu*, PWN, Warszawa, 2004.
- Hajduk-Nijakowska J., *Doświadczanie pamięci. Folklorystyczny kontekst opowieści wspomnieniowych*, Uniwersytet Opolski, Opole 2016, s. 101–108.
- Kałwa D., *Historia mówiona*, [hasło w:] *Modi memorandi. Leksykon kultury pamięci*, pod red. M. Saryusz-Wolskiej i R. Traby, SCHOLAR, Warszawa 2014, s. 161–162.

²⁹ Zob. G. Dziamski, *Nowe media a wirtualizacja rzeczywistości* [w:] *Nowa audiowizualność – nowy paradygmat kultury?*, pod red. E. Wilka, I. Kolańskiej-Pasterczyk, Kraków 2008, s. 183.

- Kuźma I., *Etnologiczna kategoria „terenu” a Internet* [w:] *E-kultura, e-nauka, e-społeczeństwo*, pod red. B. Płonki-Syroki i M. Staszczak, Oficyna Wydawnicza Arboretum, Wrocław 2008, s. 41–52.
- Napiórkowski M., *Upamiętnienie*, [hasło w:] *Modi memorandi. Leksykon kultury pamięci*, pod red. M. Saryusz-Wolskiej, R. Traby, SCHOLAR, Warszawa 2013, s. 509–510.
- Rogowski Ł., *Estetyka www – od sztuki w Internecie do sztuki publicznej* [w:] *E-kultura, e-nauka, e-społeczeństwo*, pod red. B. Płonki-Syroki i M. Staszczak, Oficyna Wydawnicza Arboretum, Wrocław 2008, s. 53–73.
- Rostworowska M., *Nowi osadnicy* [w:] *Dziedzictwo kulturowe Dolnego Śląska*, pod red. Z. Kłodnickiego, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław 1996, s. 261–293.
- Smolińska T., *Kultura kresowa na Śląsku Opolskim* [w:] *Wielokulturowość na Śląsku Opolskim, Litwie, Białorusi i Ukrainie*, pod red. T. Smolińskiej, Uniwersytet Opolski, Opole 2009, s. 57–73.
- Smolińska T., *Rodzina o sobie. Folklorystyczny aspekt rodzinnej tradycji kulturowej*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Opole 1992.
- Szacka B., *Czas przeszły, pamięć, mit*, ISP PAN, Warszawa 2006, s. 67–95.
- Wac J., *Kresowiaczy organizują swój związek*, Kalendarz Głubczycki 2010, nr 1, s. 15–16.

SUMMARY

Kamila Sawka

The digital presentation of Borderlanders' cultural legacy (the Wicynian example)

The borderland community which arrived at the so-called recovered land after World War II, is in the centre of attention of many researchers representing various fields of social and human sciences. Borderlanders themselves are trying to preserve the memories of the eastern areas of the Second Polish Republic in various ways, to talk about the history of that region and preserve not only the objects brought back by them in their repatriation luggage, but also the memories of their birthplaces. The author's numerous stories gathered during her research which has been carried out since 2009 are of heterogeneous nature. They constitute a significant repository of the knowledge about the local community and a starting point for theoretical consideration. Expats also make use of some electronic tools, which not only enhance communication and help them create the right image of their communities, but also enable them to pass on their cultural legacy to successive generations.

The author makes an attempt to analyse the modern uses of the Internet by borderlanders and their descendants to expose their identity. She makes use of different methods and research techniques, which include interviews and observation. She is also interested in primary and secondary sources. Her empirical examination focuses on a selected borderland community of the country dwellers of Wicyń (Przemyśl area, district of Lviv, Ukraine), who after 1945 settled down in Silesia and created a website of the Wicynian Club, in addition to organising a number of public events with a view to integrating the former residents of the village with the younger generation. The aforementioned website is a place where they publish their accounts of their pre-war life, tragic years of World War II, discuss the reasons for leaving their homeland to settle down in Silesia,

as well as describing current actions the Wicynian Club members engage in. The website is targeted at a younger audience: thanks to the virtual space the Wicynians can share their knowledge in a different way: modern and more attractive for this particular audience than the traditional, direct and verbal one. It also constitutes a very useful source of information for those unable to attend World Wicynian Gatherings. The photographs and documents related to the East Borders of the Second Polish Republic evoke in the community the memories associated with their family and neighbourly lives, and above all, after 70 years spent in a new social and cultural space, they are becoming a sign of their identity.

Key words: mass media, borderland cultural heritage, Wicynian Club.

Data wpływu artykułu: 30.06.2017 r.

Data akceptacji artykułu: 27.07.2017 r.

Karina Sikora-Wojtarowicz

Dolnośląska Szkoła Wyższa, Wydział Nauk Pedagogicznych
e-mail: karina.sikora1988@gmail.com

Blandyna Janko

Dolnośląska Szkoła Wyższa, Wydział Nauk Pedagogicznych
e-mail: blandyna_janko@wp.pl

W cyfrowej rzeczywistości edukacyjnej

STRESZCZENIE

W kontekście rozwoju technologicznego świata wyzwaniem staje się edukacja w zakresie właściwego korzystania z przestrzeni informatycznej, w której dzieci i młodzież pełnią już rolę „cyfrowych tubylców”. Czy adaptacja do szybkości zmian przebiega w równym tempie wśród uczniów i nauczycieli? Czy jednak gotowość uczniów wyprzedza to, co oferują szkoły? Czy nowe technologie to zło, czy udogodnienie, pozwalające szybciej i łatwiej eksplorować świat? Te oraz inne pytania zostały poddane rozważaniom w poniższym artykule. Wprowadzenie rozpoczęło od zdefiniowania najważniejszych terminów użytych w tekście. Wskazano na cechy współczesnego świata oraz wyjaśniono, jak rozumie się „społeczeństwo informacyjne”. Wiele uwagi poświęcono „cyfrowym tubylcom” oraz „cyfrowym imigrantom” – pojęciom propagowanym przez znawcę nowych mediów M. Prensky’ego, które odniesiono do uczniów i nauczycieli. Przedstawiono również metody i formy wykorzystywania technologii w procesie dydaktycznym. Opisano m.in. możliwości edytorów tekstu, technologii wyczuwania ruchu, baz danych i zasobów internetowych, interaktywnych aplikacji edukacyjnych, narzędzi zbierania, analizy i wizualizacji danych czy oprogramowania do przeprowadzania burzy mózgów i porządkowania pomysłów. W końcowej części skupiono uwagę na oczekiwaniach wobec współczesnej szkoły.

Słowa kluczowe: społeczeństwo informacyjne, cyfrowy uczeń, cyfrowy nauczyciel, cyfrowy tubylec, cyfrowy imigrant.

Heraklit z Efezu już w starożytności uzyskał przydomek myśliciela niezrozumiałego i trudnego, a przez wieki określany był wręcz płaczącym i załamującym ręce nad ludzkim losem. Dzisiaj jednak z mrocznych i tajemniczych myśli, jakie po nim zostały, wydobywa się wieczna mądrość, niejednokrotnie przytaczana w różnych kontekstach. Tak jest z sentencją, że „jedyną stałą rzeczą w świecie jest zmiana”. Trudno nie zgodzić się, że zawiera ona ponadczasową prawdę. Świat, a wraz z nim człowiek, zmieniają się bowiem w błyskawicznym tempie, a przekształceniom ulega każda sfera życia: społeczna, ekonomiczna, gospodarcza czy edukacyjna. Technologia, która do tej pory postrzegana była jako narzędzie informatyków i znawców techniki, otworzyła obecnie bramy do swojego świata

każdemu obywatelowi. Dziś wykorzystuje się urządzenia i systemy informatyczne do rozwiązywania codziennych problemów, co powoduje powstanie zupełnie nowych potrzeb i oczekiwań. Dostrzeganie symptomów antycypujących zmiany staje się tym samym kluczową umiejętnością, jaką musi opanować „nowe” społeczeństwo. Nie będzie nadużyciem twierdzenie, że współczesny świat wkroczył w erę, gdzie najcenniejszym dobrem stała się informacja. W konsekwencji tych przemian w II połowie XX wieku zaobserwować można było powstawanie nowego typu społecznego, zwanego „społeczeństwem informacyjnym”, gdzie poszukiwanie informacji w sieci, korzystanie z nowoczesnych komunikatorów czy portali społecznościowych stało się dla człowieka normą. Trzecie tysiąclecie stawia przed człowiekiem nowe wyzwania, skazując go równocześnie na stan nowej rzeczywistości – „nowy świat” i „społeczeństwo sieci” powstałe w wyniku rozwoju technologii informatycznych¹. Zatem współczesność to czas ogromnego postępu technologicznego, który z jednej strony sprawia, że świat staje się mniejszy, a z drugiej otwiera przed człowiekiem nowe możliwości.

Samo pojęcie „społeczeństwa informacyjnego”, choć przyjęło się w szerokim dyskursie publicznym i naukowym, nie zostało jednoznacznie wyjaśnione. Brak jest jednej, powszechnie akceptowanej definicji czy konkretnych ustaleń dotyczących znaczenia i granic tego pojęcia. Przyjmuje się, że termin użyty został po raz pierwszy przez Japończyka T. Umesao w 1963 r. w artykule o teorii ewolucji społeczeństwa opartego na teoriach informatycznych. Popularyzatorem tego pojęcia stał się także japoński naukowiec-futurolog K. Koyama². W Polsce pojęcie zdefiniowano w roku 1994 podczas Kongresu Informatyki Polskiej jako „społeczeństwo charakteryzujące się przygotowaniem i zdolnością do użytkowania systemów informatycznych, skomputeryzowane i wykorzystujące usługi telekomunikacji do przesyłania i zdalnego przetwarzania informacji”³. Zagadnienie analizuje również J. Gnitecki⁴, który zauważa, że odnosi się ono przede wszystkim do każdej cywilizacji, w której informacja i wiedza posiadają centralną pozycję. Zwraca przy tym uwagę, iż ta nowa cywilizacja techniczna obejmuje swym zasięgiem obszary wychodzące daleko poza stosowane dotychczas schematy technologiczne, kreując jednocześnie nowe metody tworzenia i wykorzystywania informacji. Społeczeństwo informacyjne porównuje do cywilizacji, która opiera się na dwóch procesach.

Pierwszym z nich jest proces przetwarzania informacji i przekraczania aktualnego stanu świadomości człowieka, drugi to proces jego doskonalenia. Inne definicje, które odnaleźć można w literaturze, wskazują, że społeczeństwo informacyjne to kanał wymiany informacji w przestrzeni otwartego komunikowania się za pośrednictwem Internetu lub innych sieci, przestrzeń tworzona przez grafikę komputerową na ekranie komputera,

¹ K. Pietrowicz, *Nowy świat i nowe społeczeństwo? Teoria Manuela Castellsa jako narzędzie analizy procesów globalizacji* [w:] *Europejska myśl polityczna wobec globalizacji. Tradycja i wyzwania współczesności*, red. J. Sobczak, r. Backer, Łódź 2005, s. 265–272.

² M. Nowina-Konopka, *Społeczeństwo informacyjne a teorie demokracji* [w:] *Społeczeństwo informacyjne. Istota. Rozwój. Wyzwania*, red. M. Witkowska, K. Cholawo-Sosnowska, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2006, s. 59–97.

³ *Raport I Kongresu Informatyki Polskiej w 1994 r. za: J. Nowak, Społeczeństwo informacyjne: geneza i definicje* [w:] *Społeczeństwo informacyjne. Krok naprzód, dwa kroki wstecz*, red. P. Sienkiewicz, J. Nowak, Polskie Towarzystwo Informatyczne, Katowice 2008, s. 25.

⁴ J. Gnitecki, *Przemiany informatyki oraz cywilizacji i edukacji informacyjnej*, Wydawnictwo Naukowe Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego, Poznań 2005.

rzeczywistość wirtualna czy środowisko współdziałania różnych mediów i umożliwiające konstruowanie dzieła sztuki⁵. A. Bógdał-Brzezińska i M.F. Gawrycki⁶ piszą z kolei, iż społeczeństwo informacyjne to społeczeństwo, w którym technologie gromadzenia i transmisji informacji oraz danych są powszechnie dostępne, a koszty z tym związane są niskie. Szerokiemu użytkowaniu informacji towarzyszą organizacyjne, komercyjne, społeczne oraz prawne przeobrażenia, które zmieniają społeczeństwo jako takie. W zalewie informacji o społeczeństwie informacyjnym łatwo dostrzec, jak wielu aspektów pojęcie to dotyczy:

- aspekt edukacyjny – społeczeństwo informacji i wiedzy, które mają być drogą do umiejętności, wiedzy i władzy,
- aspekt demokratyczny – społeczeństwo, które ma wolny dostęp do informacji, a każdy obywatel ma prawo do informowania innych i bycia samemu informowanym,
- aspekt techniczny – społeczeństwo kreowane przez Internet i technologie,
- aspekt ekonomiczny – przetworzenie informacji jako podstawa pracy i sposobu zarabiania dla większości społeczeństwa.

Jak wspomniano we wstępie do tej części, precyzyjne zdefiniowanie pojęcia „społeczeństwo informacyjne” może przysparzać pewnych trudności i brak jest konsensu w tym zakresie. Przedstawione powyżej definicje nie są listą pełną, a jedynie obrazem ich różnorodności. Zdaje się, że każdy z autorów posługuje się własną definicją i odrębnym sposobem pojmowania zagadnienia. Dla usystematyzowania wiedzy poniżej wskazano cechy, które bez względu na przyjętą definicję będą wspólne dla społeczeństwa informacyjnego:

- charakteryzuje się przygotowaniem i zdolnością do użytkowania systemów informatycznych (posiada rozbudowaną, nowoczesną sieć telekomunikacyjną),
- informacja jest tu najważniejsza,
- posiada usystematyzowaną produkcję wiedzy,
- układ stosunków oparty jest na gospodarce informacyjnej,
- związane jest z oryginalnym, społecznie użytecznym i ogólnoludzkim kreowaniem wartości będących efektem przetwarzania informacji.

W powstaniu społeczeństwa informacyjnego należy wyraźnie podkreślić rolę edukacji i oświaty. Rozwój nie mógłby następować, gdyby nie powszechna edukacja informatyczna, badania naukowe, prace badawcze i wykwalifikowani pracownicy. Otwarty dostęp do światowych zasobów informacji oraz czynne uczestnictwo w społeczeństwie informacyjnym dla osób uczących się i potrafiących przetwarzać i selekcjonować informacje jest bardzo istotny, także z punktu widzenia ich indywidualnego rozwoju. Szybki postęp sprawia, że ciągłe doskonalenie technik gromadzenia i przetwarzania informacji oraz dokształcanie i aktualizowanie umiejętności i wiedzy w zakresie posługiwania się nowoczesnymi urządzeniami staje się koniecznością. Powszechnie przyjęto już, że dzieci nabywają kompetencje związane z nowymi technologiami w bardzo szybki, naturalny wręcz sposób. Współczesna młodzież to generacja dorastająca w otoczeniu nowych technologii: komputerów, smartfonów, tabletów i wszystkich innych technologicznych wytworów XX i XXI wieku, dlatego też nie stanowią one dla nich żadnych barier. Nie bez powodu zatem ludzi urodzonych po 1980 roku często nazywa się pokoleniem Y, generacją Z, pokoleniem długich palców (od

⁵ T. Lewowicki, B. Siemieniecki, *Cyberprzestrzeń i edukacja*, Adam Marszałek, Toruń 2012.

⁶ A. Bógdał-Brzezińska i M.F. Gawrycki, *Cybernetyzm i problem bezpieczeństwa informacyjnego we współczesnym świecie*, ASPRA JR, Warszawa 2003.

pisania wiadomości tekstowych SMS), millenialsami⁷ czy cyfrowymi tubylcami. Zgodnie z informacjami opublikowanymi przez Amerykańską Akademię Pediatrii w Stanach Zjednoczonych ponad jedna trzecia dzieci, które nie ukończyły jeszcze roku, bawiła się tabletami i smartfonami⁸. Potwierdzają to również wyniki polskich badań przeprowadzonych przez Fundację Dzieci Niczyje wśród rodziców dzieci w wieku 6 miesięcy do 6,5 lat⁹. Wynika z nich, że:

- 64% dzieci korzysta z urządzeń mobilnych, 25% robi to codziennie,
- 26% dzieci posiada własne urządzenie mobilne,
- 79% dzieci ogląda filmy, 62% gra na smartfonie lub tablecie,
- 63% dzieci zdarzyło się bawić smartfonem lub tabletem bez konkretnego celu,
- 69% rodziców udostępnia dzieciom urządzenia mobilne, kiedy muszą zająć się własnymi sprawami,
- 49% rodziców stosuje to jako rodzaj nagrody dla dziecka.

W tej perspektywie pojawiają się jednak zasadnicze pytania: Co z pozostałą częścią społeczeństwa? Co z osobami starszymi, rodzicami, dziadkami, dla których poruszanie się w technologicznym świecie nie jest tak oczywiste? Czy podeszły wiek oznacza konieczność pozostawania poza dostępem do nowoczesnych urządzeń? Problem wydaje się być istotny, jak wskazują autorzy artykułu *Seniorzy jako użytkownicy Internetu*¹⁰. Brak dostępu do nowych technologii czy nieumiejętność posługiwania się nimi może prowadzić nawet do społecznego wykluczenia oraz pogłębienia istniejących podziałów społecznych. Szczególnie dotyczy to osób starszych, które najgorzej radzą sobie z postępem współczesnej cywilizacji¹¹.

Na różnice w postrzeganiu świata i korzystania z jego zasobów jako jeden z pierwszych zwrócił uwagę M. Prensky¹², amerykański badacz mediów i Internetu. W opublikowanym w 2001 r. artykule *Digital natives, digital immigrants* poruszył kwestie nowych technologii, ich wpływu na życie, sposób postrzegania świata, relacje z innymi ludźmi i strukturę mózgow. Wskazując na dwa odmienne sposoby funkcjonowania we współczesnej rzeczywistości, użył terminów „cyfrowi tubylcy” i „cyfrowi imigranci”. M. Prensky określa cyfrowymi tubylcami osoby urodzone w erze cyfrowej, dla których nowe media i nowe technologie są naturalnym środowiskiem życia. Rzeczywistość *online* nie tylko wypełnia ich czas wolny, ale również staje się okazją do kreowania codziennej rzeczywistości nawet bez

⁷ Za millenialsów uważa się osoby urodzone po 1982 r., czyli tych, którzy weszli w dorosłość na przełomie milleniów, kiedy rozpowszechniły się technologie. Opisani przez amerykańskich socjologów Williama Straussa i Neila Howe’a.

⁸ H. Kabali et al., *First Exposure and Use of Mobile Media in Young Children*, Pediatric Academic Societies’ Annual Meeting, 25–28 kwietnia 2015 r., San Diego 2015.

⁹ A. Bąk, 2015, *Korzystanie z urządzeń mobilnych przez małe dzieci w Polsce. Wyniki badania ilościowego*, Fundacja Dzieci Niczyje, http://www.mamatatatablet.pl/pliki/uploads/2015/11/Korzystanie_z_urzadzen_mobilnych_raport_final.pdf, dostęp: 20.03.2017 r.

¹⁰ B. Szmigielska, A. Bąk, M. Hołda, *Seniorzy jako użytkownicy Internetu*, Nauka 2012, nr 2, s. 141–155.

¹¹ B. Synak, *Problematyka badawcza i charakterystyka badań* [w:] *Polska starość*, red. B. Synak, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2002, s. 11–34.

¹² M. Prensky, 2001, *Digital Natives, Digital Immigrants*, <http://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf>, dostęp: 21.03.2017 r.

wychodzenia z domu. Korzystając równocześnie z wielu urządzeń multimedialnych, słuchają oni muzyki, oglądają filmy i wysyłają wiadomości. Sam proces komunikacji cyfrowych tubylców również uwarunkowany jest dostępem do nowych mediów. To dzięki nim mogą szybko, sprawnie i bez żadnych zobowiązań nawiązywać dowolną liczbę kontaktów z innym człowiekiem. Obraz cyfrowej młodzieży doskonale opisują słowa H. Rheingolda, specjalizującego się we współczesnej komunikacji, który podkreśla, że komunikacja cyfrowych tubylców skupia się na tym, aby: „podzielać wspólne emocje, robić plany, upowszechniać plotki, toczyć spory, zakochiwać się, znajdować i tracić przyjaciół, flirtować, prowadzić mało istotne rozmowy”¹³. Okazuje się, co zaskakuje nawet neurobiologów, że dla osób w ten sposób dysponujących strukturami mózgowymi możliwe jest równoczesne słuchanie muzyki, pisanie SMS-ów, szukanie informacji w Internecie i uczenie się. Potwierdza to tym samym, że są tzw. *always on* – ciągle podłączeni¹⁴. Cyfrowi tubylcy odrzucają w zasadzie słowo pisane, a w zamian preferują grafikę, obraz komputerowy czy hiperteksty. Co ciekawe, wychodząc z założenia, że urządzenie nauczy ich, jak się nim posługiwać, nie czytają nawet jego instrukcji obsługi. Jeżeli cyfrowi tubylcy nie potrafią czegoś zrozumieć lub znaleźć pewnych informacji, to nie szukają ich w tekstach drukowanych, ponieważ zdecydowanie łatwiej i szybciej jest im skorzystać z Internetu.

Choć Prensky podkreślał, że cyfrowi tubylcy uczą się bardzo szybko, przetwarzając duże ilości materiału dzięki komputerom¹⁵, to wspomnieć należy o interesujących badaniach dotyczących kompetencji komunikacyjnych nastolatków zrealizowanych przez Ośrodek Badań i Analiz Społecznych we współpracy z Instytutem Kultury Miejskiej w Gdańsku¹⁶. Zaskakujące jest, że uczniowie, którzy w świecie *online* spędzają większość swojego czasu, wykazują tak dużą ignorancję w zakresie stosowania właściwych sposobów wyszukiwania informacji. Sprawne i skuteczne docieranie do informacji jest dla nich trudne, a dobór poprawnych metod w wielu przypadkach dyskusyjny¹⁷. W tej perspektywie pojawia się pewien paradoks – mimo że współczesnych uczniów określa się mianem cyfrowych tubylców, można wnioskować, iż nie są oni w rzeczywistości specjalistami od sieci i nowych technologii medialnych. Używają ich, ale nie zawsze robią to we właściwy sposób.

W 2001 r. M. Prensky podawał, że przeciętny absolwent amerykańskiego *college'u* spędzał na czytaniu mniej niż 5000 godzin, ale więcej niż 10000 godzin rozmawiając przez telefon i więcej niż 10000 godzin oglądając telewizję¹⁸. Wprawdzie dane te dotyczą amerykańskiej młodzieży, czyli jednego z najbardziej z informatyzowanych społeczeństw na świecie, a Polska jest uznawana za „opóźnioną” w tej dziedzinie o około dekadę, to dynamika, z jaką dokonuje się absorpcja nowoczesnych technologii w Polsce

¹³ H. Krauze-Sikorska, M. Klichowski, *Świat Digital Natives. Młodzież w poszukiwaniu siebie i innych*, UAM, Poznań 2013, s. 70–71.

¹⁴ M. Żylińska, *Digitalni tubylcy*, Pismo Kujawsko-Pomorskiej Izby Lekarskiej Meritum 2010, nr 5, Okręgowa Rada Lekarska w Toruniu, <http://www.oil.org.pl/xml/oil/oil67/gazeta/numery/n2010/n201005/n20100510>, dostęp: 22.03.2017 r.

¹⁵ M. Prensky, op. cit.

¹⁶ *Dzieci sieci 2.0 – kompetencje komunikacyjne młodych*, [raport badawczy], Fundacja Ośrodek Badań i Analiz Społecznych oraz Instytut Kultury Miejskiej, 2013, http://dziecಿಸięci.ikm.gda.pl/images/Dzieci_sieci_2.0.pdf, dostęp: 19.06.2017 r.

¹⁷ Ibidem, s. 16-17)

¹⁸ M. Prensky, op. cit.

jest błyskawiczna i umożliwia stosowanie amerykańskich obserwacji również w stosunku do rodzimych realiów¹⁹. Jeśli spojrzeć na zaprezentowany wcześniej raport Fundacji Dzieci Niczyje²⁰, można przypuszczać, że obecnie różnice te nadal się pogłębiają i dotyczą również Polski.

Opisując cechy cyfrowego imigranta, należy wskazać na pewną dychotomię, opozycję w stosunku do cyfrowych tubylców. Doświadczenie życiowe, na którym bazują, powstało w świecie rzeczywistym i stanowi naturalny punkt odniesienia²¹. Imigranci przybyli bowiem ze świata książek do wirtualnego świata Internetu, a więc jest to społeczeństwo, dla którego nowe media nie są środowiskiem bytowania. Wprawdzie korzystają z Internetu, ale nie w sposób tak biegły jak cyfrowi tubylcy. Można twierdzić, że w zasadzie nowe technologie budzą w nich nieufność, a na używanie wielu z nich brakuje im po prostu odwagi. Z tego też powodu zdecydowanie łatwiej pracuje im się na tekście w wersji papierowej, którą mogą dowolnie edytować za pomocą długopisu. Telefon nie służy im do żadnych dodatkowych celów niż odbieranie i wykonywanie połączeń. Choć postęp technologiczny wymusza zmianę i sprawia, że cyfrowi imigranci stają się powoli cyfrowymi tubylcami, to nawet jeśli wchodzi do świata nowych technologii, można wskazać akcenty, które nie pozwalają im zapomnieć, że wychowali się w świecie bez komputerów. Trzeba jednak podkreślić z całą stanowczością, że nie tylko młodzi są w stanie sprawnie korzystać z nowych technologii. Korzystne wydaje się, co podkreślają autorzy²², wzajemne uzupełnianie własnych doświadczeń poprzez połączenie krytycznego spojrzenia starszych i spontanicznego podejścia młodych.

W tabeli 1 umieszczono najważniejsze cechy charakteryzujące cyfrowych tubylców i cyfrowych imigrantów.

W perspektywie tego, co zostało napisane powyżej, pojawia się zasadnicze pytanie o współczesną edukację. Szczególnie jeśli spojrzeć na to, że w zawodzie nauczyciela pracują osoby coraz starsze. Dane prezentowane przez Ministerstwo Edukacji Narodowej potwierdzają, że z roku na rok średnia wieku nauczyciela jest coraz wyższa. W roku szkolnym 2014/2015 średni wiek nauczyciela wynosił ponad 43 lata. Najstarszy czynny zawodowo nauczyciel miał wówczas 87 lat. Największy odsetek stanowili zaś nauczyciele w wieku 46–50 lat (16,95% wszystkich uczących)²³. Dane prezentuje tabela 2.

Pomijając różnice, jakie w naturalny sposób występują między osobami w różnym wieku, wydaje się, że kształcenie pedagogiczne nauczycieli dotyczyło osób, które myślały i uczyły się w sposób odbiegający od tego, jaki funkcjonuje obecnie. Eksplozja technologii cyfrowej nie tylko zmieniła codzienność i sam sposób życia, ale także mózgi młodych ludzi. Już pod koniec minionego stulecia I. Wojnar i J. Kubin wskazywali na potrzebę „dokonania gruntownych przeobrażeń także w sferze edukacji”²⁴. Nikt nie chce przecież, aby uczniowie czuli się w polskiej szkole jak w technologicznym skansenie. Pokolenie epoki cyfrowej

¹⁹ B. Sajduk, *Nowoczesna dydaktyka akademicka. Kto kogo uczy?*, Wyższa Szkoła Europejska im. ks. Józefa Tischnera, Kraków 2013, <http://dydaktyka-akademicka.pl/>, dostęp: 23.03.2017 r.

²⁰ A. Bąk, op. cit.

²¹ B. Sajduk, op. cit.

²² *Dzieci sieci 2.0...*, op. cit.

²³ *Raport. Nauczyciele w roku szkolnym 1014/2015*, oprac. M. Rachubka, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2015, <https://doskonaleniawsieci.pl/Upload/Artykuly/raporty/Raport.%20Nauczyciele%202014-2015.pdf>, dostęp: 22.03.2017 r.

²⁴ *Edukacja wobec wyzwań XXI wieku. Zbiór studiów*, red. I. Wojnar, J. Kubin, Elipsa, Warszawa 1996, s. 19.

Tabela 1. Cechy cyfrowych tubylców i cyfrowych imigrantów.

Cyfrowi imigranci	Cyfrowi tubylcy
Nowe media i nowe technologie są środowiskiem nieznanym, którego dopiero się uczą.	Nowe media i nowe technologie są naturalnym środowiskiem ich życia.
Komunikują się w tradycyjny sposób, preferują bezpośrednie kontakty międzyludzkie.	Proces komunikacji uwarunkowany jest dostępem do nowych mediów. Nawigują kontakty wirtualne.
Wykorzystują podstawowe, standardowe funkcje posiadanych urządzeń mobilnych analogiczne do tradycyjnych. Telefon służy im jedynie do rozmów.	Wymyślają nowe zastosowania wykorzystywanych urządzeń.
Lepiej rozumieją tekst drukowany, który z łatwością mogą modyfikować. Potrafią rozumieć treść długiego, linearnego tekstu czytanego z książki.	Odrzucają słowo pisane, a w zamian preferują grafikę, obraz komputerowy i hiperteksty. Mają problemy ze zrozumieniem długiego i skomplikowanego tekstu.
Przedkładają tekst nad obraz i dźwięk.	Przedkładają obraz i dźwięk nad tekst.
Kiedy korzystają z nowych technologii, skupiają całą uwagę na jednym urządzeniu i postępują zgodnie z instrukcją.	Korzystają równocześnie z wielu urządzeń multimedialnych. Traktują nowe technologie kreatywnie.
Traktują nowe technologie nieufnie.	Posiadane urządzenia mobilne uważają za przedmioty bardzo osobiste
Mają problemy ze zrozumieniem wirtualnej powierzchni widocznej przez okienko ekranu przesuwanego nad nią.	Potrafią wyobrażać sobie i rozumieć wirtualną powierzchnię widzianą przez okienko przesuwanego nad nią ekranu.
Nowe technologie są dla nich nieporęczne, niewygodne i trudne w odbiorze.	Z powodzeniem czytają z małego ekranu.
Preferują linearnie myślenie i szeregowe przetwarzanie informacji.	Preferują swobodny hipertekstowy dostęp i równoległe przetwarzanie informacji.
Są cierpliwi i systematyczni.	Preferują akcydentalne, krótkotrwałe uczenie się, eksperymentowanie i wielozadaniowość.
Oczekują skumulowanych, odroczonej rezultatów.	Oczekują szybkich efektów.

Źródło: Opracowano na podstawie: L. Hojnacki, *Pokolenie m-learningu – nowe wyzwanie dla szkoły*, E-mentor 2006, nr 1(13), s. 23–27 i M. Prensky, op. cit.

Tabela 2. Wiek polskich nauczycieli.

Wiek	20–30	31–40	41–50	51–60	61–70	71–80	81–90
Liczba	84 465	196 843	214 880	154 873	19 170	1150	39

Źródło: Opracowano na podstawie: *Raport. Nauczyciele w roku szkolnym...*, op. cit.

zdaje się bowiem opierać na dwóch zasadniczych filarach. Po pierwsze – jej przedstawiciele posiadają rozbudowaną biegłość w obsłudze nowych technologii, po drugie – poprzez nieustanne uczestnictwo w zdobyczach techniki ich preferencje naukowe i style nauki także odbiegają znacząco od pokolenia cyfrowych imigrantów. To naturalnie staje się przyczyną

problemów występujących w edukacji, bo oprócz tego, że cyfrowi tubylcy inaczej postrzegają świat i przetwarzają informacje, mają też odmiennie ustrukturyzowane mózgi. Mózgi cyfrowych tubylców, jak piszą G. Small i G. Vorgan, dostosowują się do szybkich przeszukiwań w cyberprzestrzeni, ale jednocześnie ich obwody neuronowe, które przystosowały się do tradycyjnych metod nauczania, zaczynają zanikać²⁵. Jako największą słabość działań edukacyjnych w szkołach określić można jednak to, że nauczyciele, próbując uczyć, posługują się archaicznym (w uznaniu cyfrowych tubylców) językiem. Z tego powodu to, co dla cyfrowych imigrantów wydaje się być właściwe i konieczne, przez cyfrowych tubylców może być postrzegane jako anachroniczne i nużące. To, co dla jednych wydaje się być zrozumiałe, innym może przysporzyć kłopotów. Nauczyciel będący cyfrowym imigrantem nie zainteresuje ucznia, który jest cyfrowym tubylcem, co najwyżej będzie oskarżał go, że ten nie szanuje jego wysiłku edukacyjnego²⁶. Badania wskazują, że współcześni uczniowie szybciej oceniają informację i podejmują decyzje, preferują wielozadaniowość, wykonują kilka czynności jednocześnie, oczekują szybkich zmian, ale zarazem szybkich efektów, dostrzegają więcej szczegółów i mają doskonałą koordynację wzrokowo-ruchową oraz są otwarci na innowacje²⁷.

Zmieniły się także wymagania w stosunku do samego nauczyciela XXI wieku. P. Topol wymienia aż 15 ról, które ma on pełnić²⁸. Współczesny nauczyciel powinien m.in.:

- zbadać funkcjonalność środowiska edukacyjnego i narzędzi dydaktycznych, a także odrzucić te, które są nieprzydatne lub szkodliwe,
- być badaczem i eksploratorem, który zna i właściwie stosuje nowe technologie,
- stać się uczniem nowych środowisk, a nie występować tylko w roli eksperta,
- odgrywać rolę induktora wprowadzającego uczniów w infrastrukturę wirtualną, system kulturowy i obyczajowy,
- być przewodnikiem, pomagającym poruszać się w cyberprzestrzeni,
- być elastycznym w stosowaniu technik pracy z uczniami, a jednocześnie planować to, czego ma zamiar uczyć oraz jak wykorzystać zasoby wirtualnego świata,
- być innowatorem, który jednocześnie obserwuje swojego ucznia,
- włożyć wysiłek w nabywanie umiejętności technicznych potrzebnych w prowadzeniu zajęć,
- wspomagać ucznia, sterować jego uczeniem się, ukierunkowywać, asystować.

W związku z tym od nauczyciela wymaga się wielu rodzajów biegłości. P. Topol wskazuje na trzy główne obszary, w jakich musi specjalizować się nauczyciel²⁹:

- merytoryczny – wymaga wiedzy przedmiotowej oraz umiejętności metodycznych,
- wychowawczy – całokształt pracy z uczniem jako człowiekiem i obywatelem,
- techniczny, technologiczny, medialny – czyli ten, który narodził się współcześnie.

M. Prensky z kolei pisze wprost, że dzisiejsi uczniowie nie są już ludźmi, dla których stworzony został system edukacyjny³⁰. Wprawdzie można próbować zanegować jego pogląd, gdyż młodzież od zawsze wprowadzała zmiany dotyczące języka, ubioru czy preferencji

²⁵ G. Small, G. Vorgan, *iMózg. Jak przetrwać technologiczną przemianę współczesnej umysłowości*, tłum. S. Borg, Vesper, Poznań 2011.

²⁶ J. Pyżalski, *Agresja elektroniczna wśród dzieci i młodzieży*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2011.

²⁷ A. Rygałło, op. cit.

²⁸ P. Topol, *Funkcjonalność edukacyjna światów wirtualnych*, UAM, Poznań 2013.

²⁹ Ibidem.

³⁰ M. Prensky, op. cit.

kulturowych, a więc w zasadzie każde pokolenie nauczycieli mogłoby powtórzyć słowa M. Prensky'ego, to jednak w obecnej perspektywie wydaje się, że zmiana jest na tyle fundamentalna, że nie ma od niej odwrotu. J. Pyżalski zwraca uwagę, że „rewolucja technologii cyfrowych odcięła młodzież od jej kulturowych korzeni, czyniąc ją obcą wobec wcześniejszych pokoleń”³¹.

W tej perspektywie wydaje się, że musi nadejść czas nauczyciela-moderatora, który pracuje z uczniami także wirtualnie. Znaczący udział technologii w edukacji wskazany został także w nowej podstawie programowej, gdzie podkreślono, iż „oczekiwane obecnie kompetencje obywateli w zakresie technologii cyfrowej wykraczają poza tradycyjnie rozumianą alfabetyzację komputerową i biegłość w zakresie korzystania z technologii. Te umiejętności są nadal potrzebne, ale nie są już wystarczające w czasach, gdy informatyka staje się powszechnym językiem niemal każdej dziedziny i wyposaża je w nowe narzędzia”³². Słusznie uznano, że podstawowym warunkiem przetrwania w błyskawicznie zmieniającej się rzeczywistości jest właściwe podążanie za tempem tych przemian, a wdrażanie nowoczesnych rozwiązań do nauczania jest zasadniczym elementem zdolności adaptacyjnych do dzisiejszego świata. To właśnie szkoła ma „stwarzać uczniom warunki do nabywania wiedzy i umiejętności potrzebnych do rozwiązywania problemów z wykorzystaniem metod i technik wywodzących się z informatyki, „posługiwania się aplikacjami komputerowymi, wyszukiwania i wykorzystywania informacji z różnych źródeł, posługiwania się komputerem i podstawowymi urządzeniami cyfrowymi oraz stosowania tych umiejętności na zajęciach z różnych przedmiotów”³³. Trudno nie wspomnieć o tym, że funkcjonalność światów wirtualnych istnieje na wielu poziomach, a jej szerokie zastosowanie jest przyczynkiem do rozwoju zarówno ucznia, jak i nauczyciela, który może poszerzać swoje kompetencje i korzystać z nowych technologii jak z istotnego narzędzia. W. Strykowski³⁴ mówi o trzech ważnych funkcjach, jakie pełnią media we współczesnym kształceniu. Są to:

- funkcja poznawczo-kształcąca,
- funkcja emocjonalno-motywacyjna,
- funkcja działaniowo-interakcyjna.

Pierwsza z nich jest źródłem informacji i narzędziem rozwoju intelektualnego. W tym przypadku nowe technologie wspierają rozwój procesów percepcyjnych, intelektualnych i wykonawczych. Dzięki ich zastosowaniu statyczne treści kształcenia zostają ożywione i stają się bardziej dynamiczne. Jako że media są środowiskami immersyjnymi, pozwalają na doświadczanie wirtualnego „bycia” w rzeczywistości – zwiedzania miast, po których można spacerować, czy oglądania trójwymiarowych modeli astronomicznych. Kolejna funkcja wskazuje, że wirtualny świat, wywołując emocje, może tym samym sprawić, że zwiększy się zaangażowanie samego ucznia. Związek między emocjami a motywacjami jest zrozumiały

³¹ J. Pyżalski, op. cit., s. 26.

³² Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej, Dz.U. 2017 poz. 356.

³³ Ibidem.

³⁴ W. Strykowski, J. Strykowska, J. Pielachowski, *Kompetencja nauczyciela szkoły współczesnej*, eMPI2, Poznań 2007.

i ścisły, dlatego też, oddziałując na emocjonalną sferę człowieka (negatywnie bądź pozytywnie), w sposób automatyczny wzbudza się zainteresowanie materiałem lub je osłabia. Trzecia funkcja skupia się wokół nowych metod i form edukacji szkolnej. Strykowski wymienia wśród nich elektroniczne komunikowanie się, które polega na szybkim porozumiewaniu się nauczyciela z uczniami przez Internet, telelekcje i telekonferencje umożliwiające wzajemne widzenie i słyszenie się mimo braku fizycznej współobecności czy wirtualne klasy, w których uczniowie przebywający nawet w bardzo odległych miejscach mogą pracować wspólnie i zadawać pytania nauczycielowi.

Nie jest to z całą pewnością katalog zamknięty. W literaturze wskazuje się także na szereg innych funkcji. P. Topol zakres funkcjonalności świata wirtualnego i mediów rozszerza o funkcjonalność kulturowo-poznawczą, efektywnościową, działaniowo-interakcyjną, interakcyjno-komunikacyjną, środowiskowo-społecznościową oraz techniczno-narzędziową³⁵.

Nowina Konopka wśród zalet, jakie niesie ze sobą korzystanie z technik wirtualnej rzeczywistości, wymienia przede wszystkim rozwój wyobraźni, aktywności twórczej, fantazji i twórczego myślenia. Podkreśla też wpływ, jaki wywiera cyberprzestrzeń na kształtowanie pamięci obrazowej i słuchowej. M. Abelite³⁶ określa Internet jako czynnik pobudzający motywację i twórcze działania uczniów. Podkreśla także, iż wśród najcenniejszych treści, które uczniowie napotykają w Internecie, na pierwszej pozycji znalazły się oficjalne strony edukacyjne. Zaraz za nimi uczniowie wymieniają jako najbardziej przydatne programy edukacyjne oraz to, iż Internet umożliwia szybki dostęp do wszelkich informacji oraz natychmiastowe sprawdzenie wiedzy.

W odniesieniu do funkcjonalności, znajdują się z pewnością również głosy tych, którzy zarzucają bagatelizowanie przez autorki negatywnych efektów wpływu nowych technologii na rozwój młodych ludzi. Wskazać można chociażby na pracę umysłową, będącą podstawą procesu uczenia się, którą zastąpiło cyfrowe „ślizganie się” nie pozostawiające wiele w pamięci³⁷. Wady uczestnictwa w społeczeństwie sieci to również pogłębiające się wyobcowanie z realnego świata, utrata umiejętności komunikowania się i empatii, obniżenie poziomu wrażliwości i uczuciowości, utrata inicjatywy, trudności z koncentracją i spadek zainteresowania nauką szkolną³⁸. Zanikają bowiem pewne obwody neuronowe i obszary mózgu, które przystosowane były do tradycyjnych metod uczenia. Konsekwencją tego są zakłócenia rozwoju mowy, problemy z koncentracją, kłopoty z nauką, depresja, stres, a także gotowość do stosowania przemocy³⁹. Poprzez poniższą analizę autorki mają jednak na celu dowiedzieć, że możliwości w zakresie rozsądnego, przemyślanego i efektywnego wykorzystania technologii jest wiele, a w kontekście przyjaznego środowiska uczenia można zaproponować nowe koncepcje, które uwzględniają kreatywność i innowacyjne myślenie. Dzięki możliwościom, jakie dają urządzenia cyfrowe z odpowiednim oprogramowaniem, nie tylko zwiększa się intensywność używania technologii informacyjno-komunikacyjnych w szkole, ale także – co stanowi w zasadzie największą wartość – następuje poprawa nauczania i uczenia się.

³⁵ P. Topol, op. cit.

³⁶ M. Abelite, *Wpływ Internetu na motywację i twórcze działania uczniów* [w:] *Oblicza Internetu. Opus Universale. Kulturowe, edukacyjne i technologiczne przestrzenie Internetu*, red. M. Sokołowski, PWSZ, Elbląg 2008, s. 61–65.

³⁷ M. Spitzer, *Jak uczy się mózg*, PWN, Warszawa 2012.

³⁸ M. Abelite, op. cit.

³⁹ A. Rygałło, *Czy szkoła może być cyfrowa* [w:] *Człowiek, technologia, media. Konteksty kulturowe i technologiczne*, red. A. Ogonowska, G. Ptaszek, Wydawnictwo Impuls, Kraków 2014, s. 12–34.

Doskonałym przykładem może być korzystanie w czasie lekcji, za zgodą nauczyciela, z takich urządzeń jak telefon komórkowy. Może on służyć jako pomoc naukowa – kalkulator, słownik, przyrząd do nagrywania doświadczeń przeprowadzanych podczas zajęć. Posługując się tabletem, mamy możliwość oglądania eksperymentów, filmów tematycznych, a także prezentacji. Znacznie łatwiejsze staje się sporządzanie notatek, które można nagrywać lub zapisywać. Również projektory pomagają efektywnie przyswajać prezentowane informacje, a także uatrakcyjnają proces uczenia się. Wizualizery wraz z komputerem oraz projektorem tworzą niezbędne uzupełnienie każdej profesjonalnej prezentacji, która staje się atrakcyjna dla słuchacza. Elektroniczne dzienniki umożliwiające prowadzenie kompletnej dokumentacji przebiegu nauczania ucznia, dostęp do informacji o ocenach, frekwencji, sprawdzianach dla uczniów i nauczycieli na stałe wpisały się już w wizerunek większości szkół. Już tak skrótowe przedstawienie pomysłów wykorzystania technologicznych gadżetów wskazuje na ich prymat nad szkolną tablicą. Przykłady można jednak mnożyć, a lista możliwości wydaje się nigdy nie kończyć. Dziennik *The Guardian*⁴⁰ informował o dwudziestu sposobach korzystania w trakcie zajęć uczniowskich z tabletów. Poniżej zaprezentowano część z nich:

1. Wykorzystanie wirtualnego „360°-video” dającego możliwość zwiedzania i poznawania zagranicznych, najbardziej odległych miejscowości czy nawet podmorskich wraków.
2. Fotografowanie i nagrywanie filmów z wycieczek szkolnych, przeprowadzanych eksperymentów na temat osiągnięć naukowych czy z klasowego *show* artystycznego.
3. Tworzenie interaktywnych notatek. Poszczególne notatki mogą zawierać linki internetowe, zdjęcia zrobione w aplikacji, szkice i miniaturowe mapy. W ten sposób można tak opracować wycieczkę czy wystąpienie z historycznych wydarzeń.
4. Wykorzystanie tabletowych wersji gier. Popularną *Angry Birds* można zastosować na lekcjach matematyki, odkrywając dzięki niej prawa fizyki czy pisać o nich opowiadania.
5. Sprawdzanie uczniów za pomocą internetowych testów.
6. Wykorzystanie audiobooków. Urozmaicenie czytania za pomocą aplikacji.
7. Słuchanie obcojęzycznych stacji radiowych. Poznawanie obcej kultury.
8. Opracowanie nowoczesnej formy gromadzenia i przetwarzania dokumentów przez uczniów, które mogą być następnie uzupełniane i korygowane przez nauczycieli.
9. Wykorzystanie kamery internetowej do obserwowania przestrzeni klasy, np. podczas przeprowadzania doświadczeń lub do kontaktów z innymi uczniami na świecie.
10. Rozwijanie umiejętności w zakresie projektowania tekstu i grafiki.
11. Tłumaczenie słów w dowolnym języku obcym.

Jak nie trudno się jednak domyślić, sam sprzęt (w tym przypadku tablet), choć niezbędny, to stanowi jedynie narzędzie do pracy. Podstawą jest odpowiednie oprogramowanie czy aplikacje. Dopiero odpowiednie połączenie sprzętu i programów pozwala na modyfikowanie środowiska edukacyjnego. W tabeli 3 przedstawiono przykłady oprogramowania wraz z wyjaśnieniem ich funkcjonalności, jakie można wykorzystać podczas lekcji.

⁴⁰ D. Niel, *20 ways to use a tablet in the classroom*, *The Guardian* 2016, <https://www.theguardian.com/teacher-network/2016/feb/17/20-ways-to-use-a-tablet-in-the-classroom>, dostęp: 25.03.2017 r.

Tabela 3. Rodzaje, definicje i przykłady technologii informacyjno-komunikacyjnych.

Definicja	Przykłady aplikacji
Edytory tekstu	
Aplikacje służące do tworzenia dokumentów, w których tekst wyświetlany jest w trybie liniowym lub wizualnym.	Microsoft Word, AbiWord, Writer z pakietów Open-Office lub Libre Office.
Oprogramowanie do przeprowadzania burzy mózgów i porządkowania pomysłów	
Oprogramowanie pomagające użytkownikom porządkować myśli, łączyć i kategoryzować pomysły oraz ilustrować procesy.	FreeMind (darmowy program do tworzenia map myśli), SmartTools (dodatek do tablic Smart-Board).
Narzędzia zbierania i analizy oraz wizualizacji danych	
Narzędzia pozwalające zbierać, analizować i wizualizować dane w postaci graficznej.	Microsoft Excel, platformy elearningowe, tworzenie testów online.
Oprogramowanie do komunikacji	
Zastępuje lub wspiera tradycyjne formy komunikacji przez przekaz audiowizualny, tekstowy lub ich połączenie.	Skype, Gadu-Gadu, Tlen, Windows Live Messenger.
Multimedia edukacyjne	
Umożliwiają tworzenie filmów i nagrań wykorzystywanych w procesie uczenia się, a także gotowe materiały dla uczniów.	Khan Academy, SciFun, Scholaris, Matematyka Inter klasa, Eduscience, Zondle, Ściśle Ciekawa Lekcja.
Tworzenie multimediów	
Umożliwiają łączenie nagrań audio, wideo, muzyki, grafiki w celu stworzenia nowego materiału.	PowerPoint, Prezi, iMovie, Photoshop, GIMP, Audigy, Keynote, iPhoto, Edytor Wspomnień.
Interaktywne aplikacje edukacyjne	
Wspierają zdobywanie umiejętności i zrozumienia pojęć (gry, pomoce naukowe oraz oprogramowanie, które dokonują oceny uczącego się i dobierają zadania i program nauczania do jego potrzeb).	GeoGebra, C.a.R., LearningApps.org, HexElon (tabliczka mnożenia), e-doświadczenia w fizyce.
Bazy danych i zasoby internetowe	
Zasoby, które dostarczają użytkownikom informacji i danych.	Wikipedia, strona Głównego Urzędu Statystycznego, Encyklopedia PWN online.
Technologie wyczuwania ruchu	
Technologie wchodzące w interakcję z fizycznym lub geograficznym położeniem i ruchem użytkownika	Nintendo Wii, Xbox, Kinect, urządzenia GPS

Źródło: Opracowano na podstawie: H. Pitler, E. R. Hubbell, M. Kuhn, *Efektywne wykorzystanie nowych technologii na lekcjach*, tłum. P. Szmyd, Warszawa 2015, s. 17–18.

W kontekście tego, co zostało zaprezentowano powyżej, warto odnieść się do ciekawego schematu planowania uczenia, który zaprezentowany został w poradniku wykorzystania nowych technologii w procesie edukacyjnym⁴¹. Strategie odnoszące się do tworzenia środowiska sprzyjającego uczeniu się bez wątplenia stanowią tło całej lekcji, dlatego też powiązanie ich z nowymi technologiami wydaje się być niezbędne. Wskazuje się na dziesięć elementów będących głównymi wyznacznikami nowej strategii nauczania wpływającej na bardziej świadome decyzje:

1. Wyznaczanie celów i przekazywanie informacji zwrotnej na temat osiągnięć uczniów i w odniesieniu do konkretnego celu uczenia się.
2. Motywowanie do podjęcia wysiłku i docenianie osiągnięć mające poprawić zrozumienie przez uczniów związku między włożonym wysiłkiem a osiągnięciami.
3. Uczenie się oparte na współpracy, poprzez stworzenie uczniom okazji do interakcji w grupie pozytywnie wpływających na uczenie się.
4. Wskazówki, pytania i informacje wstępne poprawiające zdolności przywoływania, stosowania i porządkowania wiedzy na dany temat.
5. Przekaz niewerbalny poprawiający umiejętności przedstawiania i poszerzania wiedzy za pomocą narzędzi do analizy i wizualizacji danych.
6. Podsumowanie materiału i sporządzanie notatek poprawiające umiejętności syntezy informacji i porządkowania ich w sposób podkreślający najważniejsze zagadnienia.
7. Zadania domowe i ćwiczenia zapewniające uczniom większe możliwości ćwiczenia materiału, weryfikacji i stosowania posiadanej wiedzy.
8. Wzrost możliwości osiągnięcia oczekiwanego poziomu kompetencji w odniesieniu do umiejętności lub procesu przyswajania wiedzy.
9. Rozpoznawanie podobieństw i różnic poprawiające zrozumienie i umiejętności wykorzystania wiedzy przez uczniów.
10. Angażowanie uczniów w procesy polegające na stawianiu i sprawdzaniu hipotez.

Zaprezentowane powyżej strategie bez wątplenia wskazują, jak bardzo istotne jest wychodzenie poza granice uczenia się opartego jedynie na udzielaniu właściwych odpowiedzi, które umożliwia odpowiednie stosowanie wiedzy w rzeczywistych sytuacjach. Łatwo powiązać je tym samym z założeniami stosowania nowych technologii, które aktywizują przecież w równym stopniu obie półkule mózgowe: lewą, odpowiadającą za myślenie analityczne i to, co jest werbalne, oraz prawą, odpowiedzialną za emocje, kreatywność czy myślenie abstrakcyjne. Należy jednak zwrócić uwagę, że z samego faktu używania nowych technologii w szkole nie wynika innowacyjność prowadzonych tam zajęć. Trzeba się zgodzić, że nawet przy użyciu nowoczesnych gadżetów zajęcia mogą być prowadzone w sposób niewiele różniący się od tradycyjnych. Stąd też zasadniczą kwestią są zmiany w metodyce nauczania. Dopiero sprzężenie tych stref może dać wymierne rezultaty. A. Pezda⁴² w znakomity sposób wskazuje, jak wraz z rozwojem nowych technologii rośnie rola nauczyciela w tym względzie oraz w jaki konkretny i praktyczny sposób można wykorzystać znane media w pracy z uczniem. Rozważania na temat Wikipedii, blogów oraz Facebooka zostały skondensowane w formie tabel 4, 5, 6 i 7.

⁴¹ H. Pitler, E. r. Hubbell, M. Kuhn, op. cit.

⁴² A. Pezda, *Koniec epoki kredy*, Agora, Warszawa 2011.

Tabela 4. Możliwości wykorzystania Wikipedii w szkole

Czym jest?	Encyklopedia powszechna, pisana i redagowana przez internautów. Szósta pod względem liczby odwiedzin strona internetowa. Obecnie liczy ponad 3,6 mln haseł w języku angielskim i 820 tysięcy w języku polskim (wersji językowych jest ponad 260).
Jak wykorzystać?	• Porównywanie haseł w różnych wersjach językowych. • Znalezienie haseł, wokół których toczą się spory. • Prowokowanie dyskusji.
Zalety	• Zbiór wielu informacji w jednym miejscu, dzięki bezprzewodowemu Internetowi, komórkom i tabletom dostępne „od ręki”. • Informacje aktualizowane na bieżąco. • Odpowiada na potrzeby informacyjne użytkowników. • Dostępna. • Bezpłatna. • Każdy może opracować i weryfikować hasła (zarzut niewiarygodności wydaje się być niezasadny. Badania opublikowane w 2005 r. przez czasopismo Nature pokazują, iż przekracza objętość tradycyjnej i szanowanej encyklopedii Britannica, a artykuły Wikipedii są na porównywalnym poziomie – na trzy błędy w Britannice przypadały cztery w Wikipedii. W 2007 r. czasopismo Stern porównało niemiecką Wikipedię z Britannica. W 43 przypadkach z 50 artykułów za lepsze uznane zostały te z Wikipedii.

Źródło: Opracowano na podstawie: A. Pezda, op. cit., s. 25–59.

Tabela 5. Możliwości wykorzystania blogów w szkole

Czym jest?	Strona internetowa z chronologicznie uporządkowanymi wpisami, najczęściej ma charakter osobisty i pełni funkcję internetowego pamiętnika. Historia blogów nie jest długa – sięga lat 90. XX wieku. Początkowo blogi służyły przede wszystkim jako miejsce do publikowania linków, które kierowały do innych stron internetowych. Szacuje się, że co sekundę powstają dwa nowe blogi, a na świecie bloguje ponad 180 mln osób.
Jak wykorzystać?	• Blog jako tablica informacyjna, czyli dziennik klasowych wydarzeń. • Blog merytoryczny nauczyciela, gdzie opracowane są w ten sposób problemy, zadania czy ciekawostki z konkretnej dziedziny. Dodatkowo można zamieszczać tam materiały do pobrania oraz zamieścić linki do ciekawych stron internetowych. • Blogowanie z uczniami. Nauczyciel może umieszczać wpisy (np. dyskusja wokół lektur, opinia po klasowej wycieczce, matematyczny problem do rozstrzygnięcia), a uczniowie, występując w roli czytelników, w komentarzach odpowiadają na pytania i dyskutują nad problemem. • Samodzielne blogowanie uczniów, które pobudza ich kreatywność, otwartość i umiejętność współpracy. Tego typu blogi mogą dotyczyć materiału z określonego przedmiotu lub być oparte o uczniowskie hobby czy zajęcia pozalekcyjne. • Osobisty blog nauczyciela, na którym może umieszczać szkolne anegdoty, odkrycia czy własne refleksje. • Blog może być dobrą platformą komunikacji z uczniami i rodzicami. Można zostawić tam informację przypominającą o zadaniu domowym czy terminie sprawdzianu. Rodzicom – o szkolnych postępach ich dzieci. • Nauczyciel może na blogu prowokować dyskusje wokół przedmiotu, który wykłada.
Zalety	• Ułożona chronologicznie treść, nie dająca ominąć najbardziej istotnych treści. • Jasna i prosta struktura. • Łatwy dostęp do archiwum. • Prosty system katalogizowania wpisów. • Prosty w obsłudze. • Blog pomaga uczniom pogłębić swoje zainteresowania, wyrabiać własne poglądy i ośmielać do ich wyrażania. Uczy dyskusowania i dowodzenia swoich racji. • Lekcja ma możliwość wyjścia poza ramy jednej klasy czy nawet szkoły (do dyskusji można zaprosić uczniów innych szkół).

Źródło: Opracowano na podstawie: A. Pezda, op. cit., s. 63–117.

Tabela 6. Możliwości wykorzystania Facebooka w szkole

Czym jest	Portal społecznościowy, który umożliwia kontakt, wymianę zdjęć i filmów. Aby poruszać się po portalu, należy stworzyć profil – wizytówkę, miejsce, które następnie samemu się kreuje. Według regulaminu konto może założyć każdy, kto ukończy 13 lat.
Jak wykorzystywać?	• Możliwość dzielenia się wiedzą. • Promowanie ciekawych artykułów, filmów, badań, komentarzy. • Promocja. W krótkim czasie istnieje możliwość zaistnienia dla ogromnej ilości osób. Facebookową stronę można traktować jak wizytówkę. Na tablicy informować o spotkaniach, konferencjach, turniejach, konkursach. • Zbieranie opinii dzięki możliwości komentowania. • Błyskawiczny kontakt. Nauczyciele mogą na bieżąco informować rodziców o swojej działalności, zamieszczać zdjęcia, zapowiedzi wydarzeń, propozycje i plany wycieczek. Angażuje również uczniów, którzy niechętnie zabierają głos bezpośrednio. • Akcje szkolne i klasowe. Możliwość tworzenia wydarzenia.
Zalety	• Stały kontakt (czat/video czat). • Informacje aktualizowane na bieżąco. • Możliwość poznania nowych ludzi, także poza granicami. • Możliwość kreowania swojego profilu za pomocą wielu funkcji. • Łatwość dzielenia się informacjami.

Źródło: Opracowano na podstawie: A. Pezda, op. cit., s. 161–204.

Tabela 7. Możliwości wykorzystania Youtube'a w szkole

Czym jest?	Serwis internetowy założony w lutym 2005 roku, który umożliwia bezpłatne umieszczanie, odtwarzanie strumieniowe, ocenianie i komentowanie filmów. Youtube jest czwartą pod względem popularności stroną WWW i drugą wyszukiwarką. Był pierwszym powszechnie dostępnym serwisem video, który obsługiwać mógł każdy.
Jak wykorzystywać?	• Ze względu na to, że ludzki mózg łatwiej sobie radzi z odbiorem video niż z przetwarzaniem czytanego tekstu, posługiwanie się filmami z tego kanału może w znaczący sposób ułatwić przyswajanie wiedzy – znajdują się tu całe tematyczne kanały, instruktażowe filmy, wywiady, newsy, filmy dokumentalne. (Na platformie Khanacademy.org dostępne jest ponad 2 tys. wykładów, które każdego dnia ogląda około 100 tys. uczniów i studentów. Można wybrać poziom zaawansowania i przedmiot). • Możliwość komentowania. • Prowokuje dyskusje i pytania. • Youtube wyzwała w ludziach innowacyjność, pomaga im się uczyć od siebie nawzajem.
Zalety	• Jasna i prosta struktura. • Prosty w obsłudze. • Ściągane z serwisu filmy pokazywane w czasie lekcji nie są łamaniem prawa, gdyż filmy te korzystają z tzw. licencji wolnego oprogramowania. Daje ludziom szansę spełnienia emocjonalnych i społecznych pragnień.

Źródło: Opracowano na podstawie: A. Pezda, op. cit., s. 121–156.

Powyższe przykłady wskazują, że od społeczności internetowych do nauczania droga jest niedaleka, a Internet i nowoczesne technologie bez wątpienia są narzędziami przydatnymi do nauki. Wzorów wykorzystania ich w edukacji jest z pewnością o wiele więcej, a uprzednie przykłady nie wyczerpują tego katalogu. Samo zagadnienie mogłoby być przedmiotem odrębnych, rozbudowanych rozważań w dłuższym tekście.

Pewne grupy środowiska edukacyjnego z pewnością wskazywać będą, iż nowe technologie mogą zostać użyte również i do złych działań (z czym oczywiście należy się zgodzić), jednak powinnością nauczycieli ma być pomoc uczniom w rozróżnieniu tego, co jest w sieci wartościowe, a co nie. Ich rola nie powinna ograniczać się jedynie do wprowadzania ucznia w cyberprzestrzeń, ale wskazać powinni również, jakie zagrożenia z niej płyną i w jaki sposób należy z niej właściwie korzystać. Polskie badania wskazują, że krytyczna ocena informacji zamieszczonych w Internecie sprawia uczniom problemy. Nie są w stanie określić co jest rzetelnym, aktualnym i wiarygodnym źródłem informacji. Wiele trudności sprawia im również poruszanie się w przestrzeni internetowej bez naruszania prawa, zachowując maksymalne bezpieczeństwo i prywatność⁴³.

Reasumując powyższe, łatwo zauważyć, że polscy uczniowie są już w pełni technologiczni. Problem polega jednak na tym, że system edukacyjny stworzony został przez i dla osób, które wychowywały się w erze przedcyfrowej. Czy możliwe jest, aby dwa różne światy, dwa pokolenia – konserwatywna szkoła i zadomowieni w technologiach uczniowie – w trosce o lepszy kształt współczesnej edukacji były jednym kompatybilnym środowiskiem?

Jedni gloryfikują, inni demonizują wpływ cyfrowych przekazników na człowieka. Z jednej strony wskazuje się na pozytywne aspekty korzystania z nowych technologii, a z drugiej na zagrożenia wynikające z ekspozycji na elektroniczne bodźce u dzieci, których mózgi dopiero się przecież kształtują. Prawdą jest, że polscy uczniowie w wieku 7–15 lat szukają w Internecie najczęściej rozrywki i kultury⁴⁴. Równie wiele uwagi poświęcają kategorii „społeczności”, a edukacja jest na dalszej, siódmej pozycji. Mimo wszystko zdaje się jednak, że szkoła nie może bronić się przed rozwojem technologii. Uczniowie nie przestaną szukać informacji w Internecie, nie przestaną również korzystać z nowych technologii. Od nauczyciela zależy jednak, czy będą pochłonięci wszystkim, co jest dostępne, czy jednak posiadą zdolność krytycznej oceny. Szkoła ma „przygotowywać do dokonywania świadomych i odpowiedzialnych wyborów w trakcie korzystania z zasobów dostępnych w Internecie, krytycznej analizy informacji, bezpiecznego poruszania się w przestrzeni cyfrowej, w tym nawiązywania i utrzymywania opartych na wzajemnym szacunku relacji z innymi użytkownikami sieci”⁴⁵. Osobną kwestią pozostają tu programy nauczania w polskich szkołach. Badania wskazują, że choć szkoła reaguje na obecność nowych me-

⁴³ *Dzieci sieci 2.0...*, op. cit.

⁴⁴ *Aktywność dzieci w Internecie*, 2011, Fundacja Kidprotect.pl, <http://www.telix.pl/images/sprawozdania/raport-ekid-2-edycja.pdf>, dostęp: 25.03.2017 r.

⁴⁵ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej..., op. cit.

diów w życiu młodzieży, to da się dostrzec rozdźwięk pomiędzy modelem postulowanym w założeniach ministerstwa, a treściami, jakie są poruszane w programach nauczania⁴⁶.

Trzeba wyraźnie podkreślić, że problem nie leży w samym zastosowaniu nowych technologii. Gdyby tak było, znalezienie rozwiązania nie stanowiłoby większej trudności. Wydaje się, że droga do sukcesu wymaga od nauczycieli wejścia w świat uczniów – zrozumienia, jakim językiem się posługują, zaadaptowania go do potrzeb edukacji. Nauczyciel powinien być w pewnej mierze neuronaukowcem, który poznaje miejsce swojej pracy, jakim jest mózg ucznia. Trzeba się zgodzić, że odpowiedniej wiedzy w tym zakresie trudno uczyć. Szkoła nie musi się zatem dostosować tylko do nowych technologii, ale do inaczej pracujących mózgów, choć nie oznacza to oczywiście, że musi polegać tylko i wyłącznie na nowych metodach postulowanych przez cyfrowych tubylców. Nauczyciel wyposażony w taką wiedzę zdecydowanie łatwiej będzie mógł dobierać odpowiednie narzędzia pracy. W erze cyfrowej szkoły nie można myśleć tylko o drukowanych podręcznikach i papierowych wersjach pomocy szkolnych. Ulepszając proces edukacyjny i dostrzegając pozytywne aspekty nowych mediów, należy zadbać, aby w nowoczesnej szkole znalazły się urządzenia multimedialne, projektory, laptopy czy tablety. W obecnej perspektywie wydaje się, że wyłączna praca z książką nie spotka się z zainteresowaniem uczniów. Istnieje prawdopodobieństwo, że jeżeli nauczyciel w dalszym ciągu w swoim katalogu metod pracy będzie propagował jedynie tę formę, to nie spotka się ona z akceptacją i zainteresowaniem uczniów.

Za odpowiednim wyposażeniem szkół musi jednak podążać również rozwój świadomości kadry dydaktycznej. Należy zmienić nie tylko sam system edukacyjny, ale także podejście samego nauczyciela, tak by swobodnie posługiwał się nowymi mediami w edukacji. By czynić to jednak w jak najlepszy sposób, konieczne jest doskonalenie własnych umiejętności technologicznych. Trzeba zwrócić uwagę, że rozwijanie kompetencji medialnych nie polega jednak na przyswajaniu twardej wiedzy, ale na samodzielnym poszukiwaniu nowych dróg i rozwiązań.

Kończąc, nie sposób nie zaznaczyć jeszcze jednej kwestii. Niezwykle ważne jest dbanie o to, aby w technologicznym świecie najbardziej cyfrowe pozostały jednak komputery. Kontakty międzyludzkie niech nadal funkcjonują w sferze analogowej, gdzie umiejętność słuchania, podążania za potrzebami uczniów i stwarzania przestrzeni do nauki jest priorytetem. Jeśli uczniowie wyrażają chęć nauki z pomocą nowoczesnych technologii, z całą pewnością należy im to umożliwić. Rolą nauczyciela jest jednak, by pozostać przewodnikiem po cyfrowym świecie, gdyż to, że dzieci i młodzież czują się w techniczonym środowisku swobodnie, nie oznacza, iż posiadają odpowiednie kompetencje do właściwego z nich korzystania. W dalszym ciągu pokolenie cyfrowych imigrantów, z racji swojego doświadczenia i wiedzy, ma szerokie pole do działania. Punktem wyjścia jest więc zmiana sposobu myślenia, wypracowanie współpracy i akceptacji, tak by nauczyć się budować wspólną wizję skutecznego uczenia się i komunikowania. Tylko to może prowadzić do wzajemnego zaufania opartego na dialogu i wymianie doświadczeń. Autorki w żadnym wypadku nie chcą promować gadżetów edukacyjnych, chcą jedynie podkreślić, że technologie mają pomóc w przygotowaniu młodych ludzi do aktywnego kształtowania najbliższej przyszłości. Istnieje bowiem paląca potrzeba wzbogacania doświadczenia edukacyjnego uczniów poprzez rozwijanie w nich krytycznego myślenia

⁴⁶ *Dzieci sieci 2.0...*, op. cit.

i samodzielności w uczeniu się. Nowe technologie mają być właśnie takim środkiem służącym do lepszego uczenia się uczniów. Szkoła nie ma konkurować z nowymi technologiami, ale ma z nimi współpracować. Perspektywa w tym zakresie wydaje się być obiecująca. Choć można domniemywać, że większość nauczycieli to cyfrowi imigranci, a być może znajdują się nawet tacy, którzy nadal funkcjonują w erze przedcyfrowej, trzeba jednak zwrócić uwagę, że dorasta także społeczeństwo nauczycieli – cyfrowych tubylców. Być może w najbliższym czasie nie będzie zatem tak, jak pisze M. Żylińska⁴⁷, że w przedwczorajszych szkołach, wczorajsi nauczyciele uczą dzisiejszych uczniów rozwiązywania problemów jutra.

Bibliografia

- Abelite M., *Wpływ Internetu na motywację i twórcze działania uczniów [w:] Oblicza Internetu. Opus Universale. Kulturowe, edukacyjne i technologiczne przestrzenie Internetu*, red. M. Sokołowski, PWSZ, Elbląg 2008, s. 61-65.
- Aktywność dzieci w Internecie*, 2011, Fundacja Kidprotect.pl, <http://www.telix.pl/images/sprawozdania/raport-ekid-2-edycja.pdf>, dostęp: 25.03.2017 r.
- Bąk A., 2015, *Korzystanie z urządzeń mobilnych przez małe dzieci w Polsce. Wyniki badania ilościowego*, Fundacja Dzieci Niczyje, http://www.mamatatatablet.pl/pliki/uploads/2015/11/Korzystanie_z_urzadzen_mobilnych_raport_final.pdf, dostęp: 20.03.2017 r.
- Bógdań-Brzezińska A., Gawrycki M.F., *Cybernetyzm i problem bezpieczeństwa informacyjnego we współczesnym świecie*, ASPRA JR, Warszawa 2003.
- Dzieci sieci 2.0 – kompetencje komunikacyjne młodych*, [raport badawczy], Fundacja Ośrodki Badań i Analiz Społecznych oraz Instytut Kultury Miejskiej, 2013, http://dziecಿಸieci.ikm.gda.pl/images/Dzieci_sieci_2.0.pdf, dostęp: 19.06.2017 r.
- Edukacja wobec wyzwań XXI wieku. Zbiór studiów*, red. I. Wojnar, J. Kubin, Elipsa, Warszawa 1996.
- Gnitecki J., *Przemiany informatyki oraz cywilizacji i edukacji informacyjnej*, Wydawnictwo Naukowe Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego, Poznań 2005.
- Hojnacki L., *Pokolenie m-learningu – nowe wyzwanie dla szkoły*, E-mentor 2006, nr 1(13), s. 23–27.
- Kabali H., Nunez-Davis R., Mohanty S., Budacki J., Leister K., Tan M.K., Irigoyen M., Bonner R., *First Exposure and Use of Mobile Media in Young Children*, Pediatric Academic Societies' Annual Meeting, 25–28 kwietnia 2015 r., San Diego 2015.
- Kongres Informatyki Polskiej, 1994, http://www.kongres.org.pl/on-line/1-szy_Kongres/Raport.html, dostęp: 28.03.2017 r.
- Krauze-Sikorska H., Klichowski M., *Świat Digital Natives. Młodzież w poszukiwaniu siebie i innych*, UAM, Poznań 2013.
- Lewowicki T., Siemieniecki B., *Cyberprzestrzeń i edukacja*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2012.

⁴⁷ M. Żylińska, op. cit.

- Niel, D., 2016, *20 ways to use a tablet in the classroom*, The Guardian <https://www.theguardian.com/teacher-network/2016/feb/17/20-ways-to-use-a-tablet-in-the-classroom>, dostęp: 25.03.2017.
- Nowak J., *Spoleczeństwo informacyjne: geneza i definicje* [w:] *Spoleczeństwo informacyjne. Krok naprzód, dwa kroki wstecz*, red. P. Sienkiewicz, J. Nowak, Polskie Towarzystwo Informatyczne, Katowice 2008, s. 25–48.
- Nowina-Konopka M., 2006, *Spoleczeństwo informacyjne a teorie demokracji* [w:] *Spoleczeństwo informacyjne. Istota. Rozwój. Wyzwania*, red. M. Witkowska, K. Cholawo-Sosnowska, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa, s. 59–97.
- Pedagogika medialna*, t. 1, red. B. Siemieniecki, PWN, Warszawa 2007.
- Pezda A., *Koniec epoki kredy*, Agora, Warszawa 2011.
- Pietrowicz K., *Nowy świat i nowe społeczeństwo? Teoria Manuela Castellsa jako narzędzie analizy procesów globalizacji*. [w:] *Europejska myśl polityczna wobec globalizacji. Tradycja i wyzwania współczesności*, red. J. Sobczak, r. Backer, Łódź 2005, s. 265–272.
- Pitler H., Hubbell E.R., Kuhn M., *Using Technology with Classroom Instruction That Works*, 2012, 2nd edition, tłum. Szmyd M., *Efektywne wykorzystanie nowych technologii na lekcjach*, Warszawa 2015.
- Prezsky M., 2001, *Digital Natives, Digital Immigrants*, <http://www.marcpresky.com/writing/Prezsky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf>, dostęp: 21.03.2017 r.
- Pyżalski J., *Agresja elektroniczna wśród dzieci i młodzieży*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2011.
- Raport. Nauczyciele w roku szkolnym 1014/2015*, oprac. M. Rachubka, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2015 r., <https://doskonaleniewsieci.pl/Upload/Artykuly/raporty/Raport.%20Nauczyciele%202014-2015.pdf>, pobrano: 22.03.2017 r.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej, Dz.U. 2017 nr 0 poz. 356.
- Rygałło A., *Czy szkoła może być cyfrowa* [w:] *Człowiek, technologia, media. Konteksty kulturowe i technologiczne*, red. A. Ogonowska, G. Ptaszek, Wydawnictwo Impuls, Kraków 2014, s. 12–34.
- Sajduk B., *Nowoczesna dydaktyka akademicka. Kto kogo uczy?*, Wyższa Szkoła Europejska im. ks. Józefa Tischnera, Kraków 2013, <http://dydaktyka-akademicka.pl/>, dostęp: 23.03.2017 r.
- Small G.W, Vorgan G., *iMózg. Jak przetrwać technologiczną przemianę współczesnej umysłowości*, tłum. S. Borg, Vesper, Poznań 2011.
- Spitzer M., *Jak uczy się mózg*, PWN, Warszawa 2012.
- Strykowski W., Strykowska J., Pielachowski J., *Kompetencja nauczyciela szkoły współczesnej*, eMPI2, Poznań 2007.
- Synak B., *Problematyka badawcza i charakterystyka badań* [w:] *Polska starość*, red.

- B. Synak, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2002, s. 11–34.
- Szmigielska B., Bąk A., Hołda M., *Seniorzy jako użytkownicy Internetu*, Nauka 2012, nr 2, s. 141–155.
- Topol P., *Funkcjonalność edukacyjna światów wirtualnych*, UAM, Poznań 2013.
- Żylińska M., *Digitalni tubylcy*, Pismo Kujawsko-Pomorskiej Izby Lekarskiej Meritum 2010, nr 5, Okręgowa Rada Lekarska w Toruniu, <http://www.oil.org.pl/xml/oil/oil67/gazeta/numery/n2010/n201005/n20100510>, dostęp: 22.03.2017 r.

SUMMARY

Karina Sikora-Wojtarowicz, Blandyna Janko

Digital educational reality

In view of global technological development, education in the proper use of information space, in which children and young people already play the role of ‘digital natives’, is becoming a challenge. Is adaptation to this change progressing at the same pace among students and teachers? Or are the students ahead of what the school offers them in that respect? Are new technologies evil or do they grant us an easier and faster access to the world? These are just some of the questions discussed in this article. In the introduction, the author defines the key terms used in the text. The features of the modern world are described and the meaning of the term ‘IT society’ is explained. A lot of attention is devoted to ‘digital indigenous people’ and ‘digital immigrants’ – the concepts used to refer to pupils and teachers respectively, promoted by M. Prensky, an expert on contemporary media. The forms and methods of applying modern technology to the didactic process have also been presented. The author also describes such issues as the possible uses of text editors, motion detection technologies, data bases and internet resources, interactive educational applications, tools for data gathering, analysis and visualization, as well as the software which can be used for brainstorming and idea ordering. The final part focuses on common expectations towards the modern school.

Key words: information society, digital school, digital teacher, digital immigrant, digital native.

Data wpływu artykułu: 19.04.2017 r.

Data akceptacji artykułu: 11.09.2017 r.

Małgorzata Pacer-Kaznowska

Akademia Wojsk Lądowych im. generała Tadeusza Kościuszki,

Wydział Nauk o Bezpieczeństwie

e-mail: malgorzata.pacer-kaznowska@awl.edu.pl

Wybrane aspekty ochrony zewnętrznej granicy Unii Europejskiej realizowanej przez funkcjonariuszy Straży Granicznej w zakresie kontroli bezpieczeństwa w placówkach lotniczych

STRESZCZENIE

Artykuł poświęcony jest Straży Granicznej, która jest formacją wyspecjalizowaną i pełni kluczową rolę nie tylko w zakresie ochrony granicy państwowej oraz ochrony lotnictwa cywilnego, ale również piastuje stabilną pozycję w systemie bezpieczeństwa państwa. Celem artykułu jest ukazanie podstawowych zadań realizowanych przez funkcjonariuszy Straży Granicznej, pełniących służbę w lotniczych placówkach tej formacji w Grupie Bezpieczeństwa Lotów, a także analiza aktów prawnych, na podstawie których funkcjonariusze Straży Granicznej wykonują zadania dotyczące ochrony lotnictwa cywilnego. Funkcjonariusze Straży Granicznej, którzy pełnią służbę w przejściach lotniczych, zapewniają ochronę zewnętrznej granicy Unii Europejskiej. Ogromnym wyzwaniem jest służba w zespołach, zapewniających nie tylko dobrze strzeżone granice państwa, ale również wykonujących zadania na rzecz bezpieczeństwa w międzynarodowej komunikacji lotniczej. Spoczywa na nich ogromna odpowiedzialność na skalę światową. W artykule zostały przedstawione najważniejsze zadania Straży Granicznej i Służby Ochrony Lotniska w zakresie realizowanych zadań oraz wzajemnego funkcjonowania w systemie zapewniającym bezpieczeństwo w komunikacji lotniczej. Analizę tę przeprowadzono z zastosowaniem metody *desk research*. Interpretacji poddano akty prawne, dokumenty, artykuły publikowane na stronach internetowych lub udostępnione przez funkcjonariuszy Straży Granicznej.

Słowa kluczowe: Straż Graniczna, kontrola bezpieczeństwa, lotnictwo cywilne, terrorizm, bezpieczeństwo.

Wstęp

Bezpieczeństwo państwa, a także jego obywateli, jest wartością, która w państwie demokratycznym powinna podlegać szczególnej kontroli. Przez pojęcie bezpieczeństwa należy rozumieć zarówno sprawy związane z zachowaniem porządku, który został prawnie określony w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, jak i ochronę życia, zdrowia, mienia obywateli oraz majątku ogólnonarodowego przed bezprawnymi zamachami. Dlatego ochrona granicy państwowej

należy do podstawowych zadań państwa¹. Ustawa o ochronie granicy państwowej definiuje granicę państwa jako powierzchnię pionową przechodzącą przez linię graniczną, oddzielającą terytorium państwa polskiego od terytoriów innych państw i od morza pełnego. Granica państwowa rozgranicza również przestrzeń powietrzną, wody i wnętrze ziemi². „Dobrze i skutecznie strzeżona granica jest odbierana przez społeczeństwo jako świadectwo siły i sprawności państwa, jako wyraz bezpieczeństwa jego obywateli”³. Należy dodać, iż służba w lotniczych placówkach granicznych jest ściśle związana z przeciwdziałaniem atakom antyterrorystycznym oraz z zadaniami związanymi z zapewnieniem szeroko rozumianego bezpieczeństwa. Termin „bezpieczeństwo” utożsamiany jest zazwyczaj z brakiem zagrożenia, stanem spokoju czy też pewnością eliminacji niebezpieczeństw. Zarówno jednostka, jak i bardziej lub mniej zorganizowana grupa społeczna, odczuwa potrzebę gwarancji bezpieczeństwa. Główne miejsce pośród działań zmierzających do zachwiania bezpieczeństwa państwa piastuje terroryzm, który jest zjawiskiem międzynarodowym oraz działa ponad granicami. Zamachy terrorystyczne mogą mieć różną formę, a także mogą zostać umiejscowione na wodzie, lądzie i w powietrzu. Te ostatnie zazwyczaj są spektakularne, a przestrzeń lotnicza z punktu widzenia terrorystów zapewnia medialność, a także potęguje strach. Terroryzm powietrzny jest zagrożeniem „dobrze sprzedającym się”. Cel działania terrorystów to uzyskanie jak największego rozgłosu. Nawet jeśli w wyniku działań zginie niewiele osób, to przerażenie jest u wielu tysięcy. W ramach terroryzmu lotniczego można wyszczególnić zagrożenia terrorystyczne w czterech postaciach ataku. Do pierwszej zaliczany jest atak na statek powietrzny w formie porwania, wzięcia zakładników czy zamachu bombowego. Kolejny to atak dokonany z powietrza, np. użycie samolotu jako bomby lub użycie bojowych środków lotniczych. Atak na samolot poprzez przeciwlotnicze środki walki, m.in. stacjonarne czy ręczne, a także atak na infrastrukturę logistyczną, do której można zaliczyć np. system obsługi naziemnej czy system kontroli lotów⁴.

Biorąc pod uwagę działania związane z bezpieczeństwem i obroną, można do nich zaliczyć reagowanie na sytuacje kryzysowe w lotnictwie cywilnym, które wynikają z zamierzonej i bezprawnej ingerencji człowieka w działalność nie tylko w lotnictwie, ale również w państwie. Należy podkreślić, iż właściwa organizacja działań jest fundamentem efektywnej realizacji zadań w każdej formacji. Walka o bezpieczeństwo wymaga podejmowania decyzji w warunkach niepewności oraz ryzyka, stąd tak istotna jest znajomość przepisów prawa oraz konieczność regulowania zasad współpracy i wsparcia na wypadek zaistnienia sytuacji kryzysowych zarówno w lotnictwie, jak i na lądzie czy morzu. Ich przykładem mogą być katastrofy, klęski, terroryzm czy nielegalna migracja.

Straż Graniczna – zadania i pozycja w ochronie lotnictwa cywilnego

Straż Graniczna jest formacją jednolitą, umundurowaną i uzbrojoną, powołaną do ochrony granicy na lądzie, na morzu oraz do kontroli ruchu granicznego, a także zapobiegania i przeciwdziałania nielegalnej migracji. Funkcjonowanie formacji rozpoczęło rozformowanie

¹ *Współczesny wymiar funkcjonowania Straży Granicznej*, pod red. B. Wiśniewskiego, Z. Piątka, Wydawnictwo AON, Warszawa 2006, s. 7.

² Ustawa z dnia 12 października 1990 r. o ochronie granicy państwowej, Dz.U. 1990 nr 78 poz. 461.

³ S. Ziółkowski, *W ochronie granicy państwowej*, Polska Zbrojna z dnia 12.06.1995, s. 6.

⁴ K. Jałoszyński, *Współczesny wymiar antyterroryzmu*, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2008, s. 178.

Wojsk Ochrony Pogranicza. Obecny system służby i jej charakter, a także zadania i uprawnienia funkcjonariuszy wskazujące na zakres kompetencji i organizację służby, a także definicja formacji zostały określone w Ustawie z 12 października 1990 roku o Straży Granicznej. Nadzór nad formacją sprawuje Minister Spraw Wewnętrznych, a Komendant Główny jest centralnym organem administracji rządowej⁵. Spełnia on wszelkie wymogi stawiane organom centralnym. Jest organem, którego obszar właściwości miejscowej obejmuje terytorium całego państwa, zaś jego siedzibą jest Warszawa. Komendant Główny Straży Granicznej jest organem podległym ministrowi właściwemu do spraw wewnętrznych, jest na jego wniosek powoływany i odwoływany przez Prezesa Rady Ministrów. Ponadto minister właściwy do spraw wewnętrznych powołuje i odwołuje zastępców Komendanta Głównego Straży Granicznej na wniosek Komendanta Głównego. Zatem Komendant Główny Straży Granicznej jest przełożonym wszystkich funkcjonariuszy Straży Granicznej. To ostatnie postanowienie wskazuje, że zarówno organy terenowe Straży Granicznej, jak i podporządkowani im poszczególne funkcjonariusze zostali ulokowani w strukturze centralistycznej.

Strukturę formacji stanowi 9 oddziałów wraz z podległymi placówkami. Są to:

- Warmińsko-Mazurski Oddział Straży Granicznej,
- Podlaski Oddział Straży Granicznej,
- Nadbużański Oddział Straży Granicznej,
- Bieszczadzki Oddział Straży Granicznej,
- Karpacki Oddział Straży Granicznej,
- Śląski Oddział Straży Granicznej,
- Nadodrzański Oddział Straży Granicznej,
- Morski Oddział Straży Granicznej,
- Nadwiślański Oddział Straży Granicznej.

Formacja kształci swoich funkcjonariuszy w trzech ośrodkach szkolenia:

- Centralny Ośrodek Szkolenia Straży Granicznej w Koszalinie,
- Centrum Szkolenia Straży Granicznej w Kętrzynie,
- Ośrodek Szkoleń Specjalistycznych w Lubaniu.

Lotnicze przejścia graniczne stanowią strukturę organizacyjną placówek straży granicznej podległych pod oddziały. Takich przejść granicznych jest 20, co oznacza, iż przejść lotniczych jest najwięcej w całej formacji. Pozostałe przejścia to: drogowe, kolejowe, rzeczne i morskie, a ich łączna liczba to 72. Straż Graniczna swoimi zasobami ochrania 3511 km granicy lądowej⁶. Warto zauważyć, że wszystkie lotnicze przejścia graniczne są zarazem granicą Unii Europejskiej. A dobrze strzeżona granica w placówkach lotniczych skutkuje zapewnieniem bezpieczeństwa na arenie międzynarodowej.

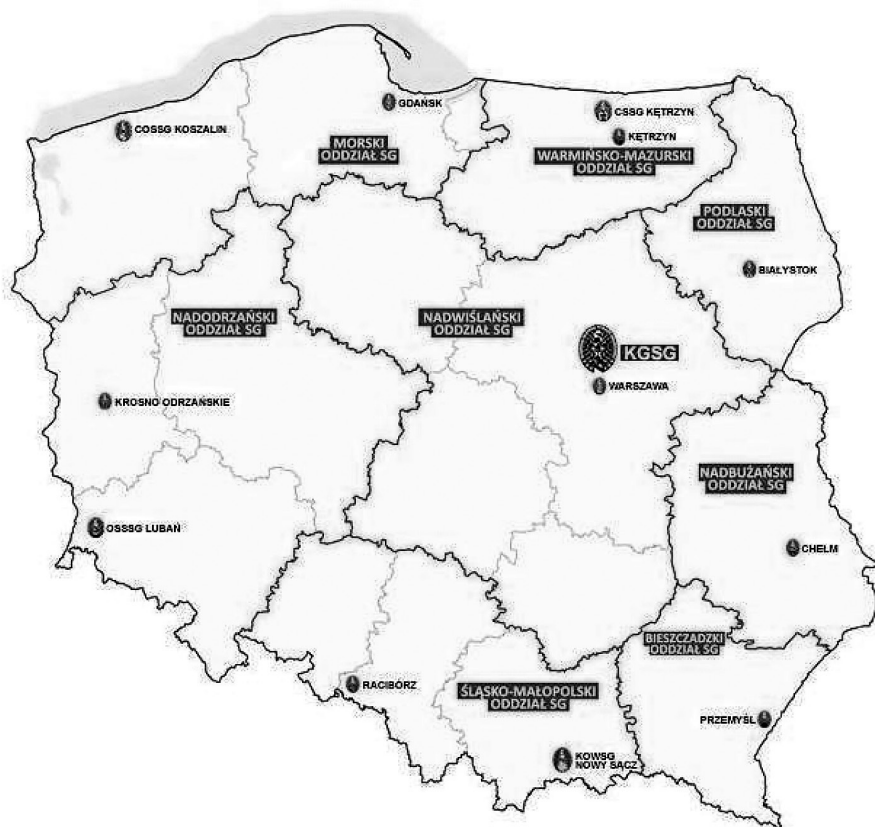
Zadania formacji określa wyżej wymieniona ustawa. Do podstawowych zadań należy ochrona granicy państwowej na lądzie i morzu, kontrola ruchu granicznego, zapobieganie i przeciwdziałanie nielegalnej migracji, rozpoznawanie, zapobieganie i wykrywanie przestępstw i wykroczeń oraz ściganie ich sprawców⁷, w zakresie właściwości Straży Granicznej, a także przeprowadzanie kontroli bezpieczeństwa, w przypadku portów na zasadach określonych w przepisach dotyczących ochrony lotnictwa cywilnego. Lotnisko zgodnie z ustawą Prawo lotnicze jest to wydzielony obszar na lądzie, wodzie lub innej powierzchni,

⁵ *Współczesny wymiar funkcjonowania...*, op. cit., s. 7.

⁶ www.strazgraniczna.pl, dostęp: 13.05.2017 r.

⁷ Ustawa o Straży Granicznej..., op. cit.

w całości lub części przeznaczony do wykonywania startów, lądowań i naziemnego ruchu statków powietrznych, wraz ze znajdującymi się w jego granicach obiektami i urządzeniami budowlanymi o charakterze trwałym, wpisany do rejestru lotnisk. Lotnictwo cywilne w myśl obowiązujących uregulowań prawnych obejmuje wszystkie rodzaje lotnictwa, z wyjątkiem lotnictwa państwowego, czyli państwowych statków powietrznych, załóg tych statków oraz lotnisk państwowych wykorzystywanych wyłącznie do startów i lądowań państwowych statków powietrznych⁸. Straż Graniczna jako formacja powołana do realizacji ustawowych zadań związanych z ochroną granicy państwowej oraz kontrolą ruchu granicznego jest tylko jedną ze składowych elementów systemu bezpieczeństwa państwa. Stosowane w formacji rozwiązania w sytuacjach kryzysowych, a także działania prewencyjne dają podstawy do uznania jej potencjału oraz wykorzystania go w zapewnieniu bezpieczeństwa na arenie międzynarodowej, w tym ochronie lotnictwa cywilnego.

Rys. 1 Struktura Straży Granicznej, mapa zasięgu terytorialnego Oddziałów Straży Granicznej⁹

Aby funkcjonariusze Straży Granicznej mogli prawidłowo wykonywać swoje zadania, ustawodawca wyposażył ich w uprawnienia przysługujące w trakcie realizacji zadań.

⁸ Ustawa z dnia 3 lipca 2002 r. – Prawo lotnicze, Dz.U. 2002 nr 130 poz. 1112.

⁹ portal.strazgraniczna.pl, dostęp:13.05.2017 r.

Większość uprawnień wyszczególniona jest w art. 11 Ustawy o Straży Granicznej. Wśród nich są wyszczególnione uprawnienia z zakresu kontroli, a mianowicie:

- dokonywanie kontroli granicznej,
- dokonywanie kontroli osobistej,
- przeglądania zawartości bagaży,
- sprawdzania ładunków w portach i na dworcach.

Od momentu powstania Straży Granicznej zakres zadań formacji był stopniowo poszerzany o uprawnienia o charakterze policyjnym, związane ze zwalczaniem przestępczości, w tym przestępczości granicznej i transgranicznej. W odniesieniu do zadań Straż Graniczna pełni dwie funkcje:

- policyjną, do której zalicza się m.in. zapewnienie szeroko rozumianego bezpieczeństwa i porządku publicznego, kontrola ruchu granicznego czy ochrona granicy państwowej,
- edukacyjno-wychowawczą, która dotyczy przede wszystkim kształcenia dla bezpieczeństwa, kształtowania odpowiednich postaw obywateli państwa, tj. tożsamości narodowej czy wspólnotowej.

Obecnie Straż Graniczna jest formacją jednolitą, umundurowaną oraz dobrze uzbrojoną, a także wyposażoną w najwyższej klasy środki łączności oraz sprzęt transportowy. Wszystkie placówki Straży Granicznej są połączone specjalnym, jednolitym systemem teleinformatycznym. Samochody, samoloty, śmigłowce są wyposażone w niezawodne urządzenia termowizyjne, noktowizyjne pozwalające na dobre zabezpieczenie granicy we wszystkich warunkach pogodowych i porach doby. W procesie kontroli granicznej wykorzystywany jest specjalistyczny sprzęt do wykrywania m.in. fałszerstw dokumentów.

Straż Graniczna w systemie prawnym obowiązującym w Rzeczypospolitej Polskiej jest, obok Urzędu Lotnictwa Cywilnego, głównym podmiotem odpowiedzialnym za bezpieczeństwo lotnictwa cywilnego. Po zmianach w ustawie Prawo lotnicze Urząd Lotnictwa Cywilnego scedował część swoich uprawnień na funkcjonariuszy Straży Granicznej pełniących służbę w Zespołach Nadzoru nad Kontrolą Bezpieczeństwa, a ustawa Prawo lotnicze reguluje działalność formacji w tym zakresie. Przedmiotowe porozumienie między Prezesem Urzędu Lotnictwa Cywilnego a Komendantem Głównym Straży Granicznej w sprawie szczegółowych zasad współdziałania w sprawowaniu nadzoru nad realizacją zadań związanych z kontrolą bezpieczeństwa w lotnictwie cywilnym wykonywanych przez zarządzających lotniskami zostało podpisane 11 czerwca 2013 r. w siedzibie Urzędu Lotnictwa Cywilnego. Podstawą do zawarcia porozumienia jest ustawa Prawo lotnicze z dnia 3 lipca 2002 r. A zadania związane z kontrolą bezpieczeństwa w lotnictwie cywilnym wykonywane są pod nadzorem Prezesa Urzędu Lotnictwa Cywilnego, który w zakresie wykonywania tych zadań współdziała ze Strażą Graniczną. Zawarcie porozumienia miało przede wszystkim na celu utrzymanie wysokiego poziomu ochrony lotnictwa cywilnego, a dzięki zapewnieniu sprawnego i skutecznego działania i współdziałania w zakresie nadzoru nad kontrolą bezpieczeństwa wykonywaną przez Służbę Ochrony Lotniska jest to możliwe. Zaś wieloletnie doświadczenie funkcjonariuszy Straży Granicznej w zakresie realizacji zadań związanych z ochroną lotnictwa cywilnego, a do tego dysponowanie odpowiednio wyszkoloną kadrą oraz posiadanie specjalistycznego sprzętu niezbędnego do nadzoru nad realizacją zadań związanych z kontrolą bezpieczeństwa w lotnictwie cywilnym gwarantuje osiągnięcie wysokiego poziomu bezpieczeństwa na skalę światową¹⁰.

¹⁰ www.ulc.goc.pl, dostęp: 17.05.2017 r.

Swoje zadania Straż Graniczna realizuje w obszarze przejścia granicznego, którym w przypadku lotniczych placówek jest teren portu lotniczego. Priorytetem jest kontrola bezpieczeństwa. Ze względu na przedmiot kontroli wyróżnia się kontrolę bezpieczeństwa:

- pasażerów,
- załóg lotniczych,
- personelu lotniska,
- bagażu podręcznego,
- bagażu rejestrowanego,
- przesyłek pocztowych czy ładunków,
- materiałów przewoźnika,
- poczty dyplomatycznej,
- statku powietrznego¹¹.

Kontrola bezpieczeństwa osób realizowana jest za pomocą: stacjonarnego urządzenia do wykrywania metali, ręcznego detektora metali (urządzenie pomocnicze), urządzenia do wykrywania śladowych ilości par materiałów wybuchowych i narkotyków oraz kontroli manualnej. Natomiast wszystkie bagaże przeznaczone do transportu lotniczego są poddawane kontroli bezpieczeństwa za pomocą sprzętu specjalistycznego: urządzeń rentgenowskich do prześwietlania ładunków i bagaży, urządzeń do wykrywania śladowych ilości oparów i materiałów wybuchowych, chemicznych zestawów do wykrywania materiałów wybuchowych¹². Sam termin „kontrola” oznacza sprawdzanie czegoś, zestawianie stanu faktycznego ze stanem wymaganym, nadzór nad kimś lub nad czymś, a w potocznym znaczeniu jest to instytucja lub osoba sprawująca nad czymś nadzór. Może być ona: celna, paszportowa, bagaży, graniczna, samochodów czy biletów. Należy więc przyjąć, iż kontrola ma charakter prewencyjny, czyli jej celem jest zapobieganie odstępstwom od stanu postulowanego.

Stan, o którym mowa, jest określany w wielu przepisach prawa materialnego, nakazujących lub zakazujących określonych zachowań. Osoby, które są poddawane kontroli, a w tym przypadku kontroli bezpieczeństwa, muszą wiedzieć, do jakich zachowań są zobowiązane. Ponadto powszechnie wiadomo być powinno, kto oraz w jakich okolicznościach może dokonywać takiej kontroli. W celu zapewnienia odpowiedniego poziomu ochrony i bezpieczeństwa w transporcie lotniczym wszyscy pasażerowie oraz ich bagaże poddawani są właśnie kontroli bezpieczeństwa. Zgodnie z prawem unijnym termin ten oznacza stosowanie technicznych lub innych środków w celu identyfikacji i/lub wykrywania przedmiotów zabronionych¹³. Kontrola bezpieczeństwa to zespół działań, metod i środków podejmowanych przez służby ochrony w celu uniemożliwienia przedostania się na pokład statku powietrznego oraz do stref zastrzeżonych lotniska przedmiotów, urządzeń lub materiałów niebezpiecznych, które mogą być użyte do popełnienia aktu bezprawnej ingerencji¹⁴.

Wspomniany akt bezprawnej ingerencji w lotnictwie cywilnym jest zawsze celowy oraz – zgodnie z aktami prawnymi – polega na: użyciu w czasie lotu statku powietrznego przemocy wobec osoby znajdującej się na jego pokładzie, a działanie to może być zagrożeniem dla bezpieczeństwa tego statku. Zagrożenie bezpieczeństwa może przybierać różne

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem,

¹³ www.ulc.gov.pl, 13.05.2017 r.

¹⁴ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 15 lipca 2003 r. w sprawie Krajowego Programu Ochrony Lotnictwa Cywilnego realizującego zasady ochrony lotnictwa, Dz.U. 2003 nr 160 poz. 1549.

formy, m.in. zniszczenie statku powietrznego albo spowodowanie jego uszkodzeń, które uniemożliwiają lot albo stanowią zagrożenie bezpieczeństwa. Akt ten może polegać także na umieszczeniu na pokładzie statku powietrznego przedmiotu, urządzenia lub substancji, które mogą zagrozić zdrowiu lub życiu pasażerów albo załogi bądź zniszczyć statek powietrzny czy spowodować jego uszkodzenia, które uniemożliwiają lot czy stanowią zagrożenie bezpieczeństwa samolotu podczas lotu. Bezprawna ingerencja to także porwanie statku powietrznego z załogą i pasażerami na pokładzie lub bez nich, a także porwanie samolotu w celu użycia jego jedynie jako narzędzia do ataku terrorystycznego z powietrza. Mogą to być działania skutkujące także zniszczeniem albo uszkodzeniem lotniczych urządzeń naziemnych lub pokładowych czy zakłócenie ich działania. Akt ten to użycie przemocy wobec osoby obsługującej te urządzenia, w przypadku gdy powoduje to znaczne zakłócenie ruchu lotniczego lub zagrożenie bezpieczeństwa lotnictwa cywilnego. Jest nim także przekazanie nieprawdziwej informacji, która powoduje zagrożenie osób i mienia w komunikacji lotniczej, zniszczenie albo poważne uszkodzenie urządzeń na lotnisku, zakłócenie ich działania lub użycie przemocy wobec osoby obsługującej te urządzenia. W tej sytuacji akt bezprawnej ingerencji jest wtedy, gdy powoduje to znaczne zakłócenie ruchu lotniczego lub funkcjonowania lotniska, w konsekwencji powodując zagrożenie bezpieczeństwa lotnictwa cywilnego¹⁵.

Kontrola bezpieczeństwa w lotnictwie cywilnym obejmuje wszystkie osoby, bagaże, przesyłki oraz inne przedmioty, które będą znajdowały się na pokładzie statku powietrznego lub w strefie zastrzeżonej lotniska. Działania w tym zakresie są ciągle udoskonalane w taki sposób, aby wszystkie filary, na których opiera się system bezpieczeństwa w komunikacji lotniczej, funkcjonował prawidłowo. Wymieniona kontrola polega także na działaniach, poprzez które nie dochodzi do wyżej wymienionych sytuacji związanych z bezprawną i celową ingerencją w lotnictwo cywilne.

Do zadań Straży Granicznej w ochronie lotnictwa cywilnego należy przede wszystkim sprawowanie nadzoru nad wykonywaniem kontroli bezpieczeństwa w komunikacji lotniczej realizowanej przez zarządzających lotniskami przy pomocy Służby Ochrony Lotniska. Istotnym jest, iż zarządzający portem lotniczym zatrudnia firmę zewnętrzną – Służbę Ochrony Lotniska. Jest to specjalistyczna służba zapewniająca ochronę mienia w granicach chronionych obszarów i obiektów, ochronę ważnych urządzeń jednostki znajdujących się poza granicami chronionych obszarów i obiektów, konwój mienia jednostki oraz wykonywanie innych zadań wynikających z planu ochrony jednostki. Pracownicy tej służby działają na terenie całego lotniska, zajmują się również kontrolą osób wchodzących do stref zastrzeżonych na terenie portu. Do elementarnych zadań Służby Ochrony Lotniska należy prowadzenie kontroli bezpieczeństwa oraz dostępu do stref zastrzeżonych lotniska, ochrona strefy zastrzeżonej lotniska, w tym przeprowadzanie kontroli stanu technicznego ogrodzenia lotniska, kontrolowanie przepustek wydawanych przez zarządzającego oraz uprawnień osób do przebywania w określonych strefach, ujęcie osób i pasażerów naruszających porządek i stan bezpieczeństwa lub warunki przewozu oraz osób, które bez upoważnienia uzyskały lub usiłowały uzyskać dostęp do strefy zastrzeżonej lotniska, a następnie przekazanie ich Policji lub Straży Granicznej. Należy podkreślić, iż po zaprzestaniu dokonywania kontroli bezpieczeństwa przez Straż Graniczną zadanie to stało się kluczowym dla Służby Ochrony Lotniska. Jednakże Komentant Główny Straży Granicznej w uzasadnionych przypadkach, związanych z koniecznością zapewnienia porządku publicznego i bezpieczeństwa publicznego, może na wniosek Prezesa

¹⁵ Ustawa – Prawo lotnicze..., op. cit.

Urzędu, skierować funkcjonariuszy Straży Granicznej posiadających uprawnienia do dokonywania tej kontroli do wykonywania kontroli bezpieczeństwa w lotnictwie cywilnym¹⁶. Jednakże koszty związane z kontrolą bezpieczeństwa wykonywaną przez funkcjonariuszy Straży Granicznej ponosi zarządzający.

Obecnie działania Straży Granicznej w związku z nadanymi uprawnieniami w ochronie lotnictwa cywilnego polegają między innymi na: obserwowaniu i rejestrowaniu przez funkcjonariuszy Zespołu Nadzoru nad Kontrolą Bezpieczeństwa funkcjonowania punktu kontroli bezpieczeństwa, kontrolowaniu liczby pracowników służby ochrony lotniska na stanowisku kontroli bezpieczeństwa zgodnie z obowiązującymi przepisami oraz niezwłocznym sygnalizowaniu zarządzającemu lotniskiem ewentualnych wątpliwości odnośnie do stanu psychofizycznego pracowników służby ochrony lotniska. Funkcjonariusze Straży Granicznej kontrolujący działanie Służby Ochrony Lotniska niezwłocznie reagują na naruszenia przepisów w zakresie ochrony lotnictwa cywilnego ze strony pracowników służby ochrony lotniska, a także niezwłocznie kierują do zarządzającego lotniskiem wnioski w sprawie usunięcia stwierdzonych poważnych uchybień oraz informują Prezesa Urzędu o tych uchybieniach. Dokonują również kontroli posiadania certyfikatów związanych z kwalifikacjami pracowników zatrudnionych na stanowiskach kontroli bezpieczeństwa oraz niezwłocznie reagują na sygnały o zakłóceniu porządku publicznego w punkcie kontroli bezpieczeństwa oraz przyległym do niego rejonie¹⁷.

Straż Graniczna, aby mogła poprawnie realizować swoje zadania jest uprawniona do korzystania z systemów rejestrujących obraz umieszczonych na terenie portu lotniczego i zapisów z tych systemów. Ważne jest, iż kopie zapisu udostępnione Straży Granicznej przez zarządzającego lotniskiem, niezawierające dowodów pozwalających na wszczęcie postępowania karnego, postępowania w sprawach o wykroczenia, postępowania dyscyplinarnego lub mogących być wykorzystanymi w postępowaniu w ramach czynności wyjaśniających albo dowodów mających znaczenie dla toczących się takich postępowań – Straż Graniczna przechowuje przez okres nie dłuższy jednak niż 30 dni, licząc od dnia udostępnienia, a następnie niszczy¹⁸.

Straż Graniczna ma również ustawowe uprawnienia do prowadzenia działań operacyjno-rozpoznawczych na terenie przejścia granicznego oraz w strefie służbowego działania. Są one niezmiernie ważne z punktu widzenia rozpoznawania mogących powstać zagrożeń lub ewentualnych przygotowań do stworzenia zagrożenia. Wszystkie osoby zatrudnione na terenie portu lotniczego, które mają dostęp do stref zastrzeżonych, podlegają weryfikacji i sprawdzeniu przez Straż Graniczną jeszcze przed wydaniem przepustki¹⁹. W codziennej służbie działania funkcjonariuszy Straży Granicznej są wspierane przez specjalnie wyszkolone psy służbowe o różnych specjalnościach. W portach lotniczych główne specjalności zwierząt to:

- wykrywanie materiałów wybuchowych,
- wykrywanie narkotyków.

W niektórych placówkach Straży Granicznej funkcjonariusze wspierani są przez psy służbowe o specjalnościach patrolowo-obronnych.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Rozporządzenie Rady Ministrów..., op. cit.

Zatem Straż Graniczna jest miejscem służby o specyficznej dyscyplinie podyktowanej skalą i rangą zadań w ochronie granicy państwowej. Pod względem placówek lotniczych Straż Graniczna odgrywa istotną rolę w systemie działań zmierzających do przeciwdziałania atakom terrorystycznym. Formacja w swej strukturze posiada zespoły minersko-pirotechniczne pełniące służbę na lotniczych przejściach granicznych. Funkcjonariusze Straży Granicznej w niniejszych zespołach zajmują się przede wszystkim rozpoznawaniem i neutralizacją zagrożeń terrorystycznych na lotniskach oraz prowadzą działania zmierzające do zapewnienia szeroko rozumianego bezpieczeństwa. Zadania minerów-pirotechników są rozbudowane. Oprócz działań ściśle powiązanych z bezpośrednim zagrożeniem związanych z możliwością eksplozji ładunków, funkcjonariusze zapewniają bezpieczeństwo w obrębie przejścia lotniczego poprzez szeroko zakrojone działania prewencyjne, m.in. patrolowanie oraz prowadzenie profilingu.

Formacja, aby zapewnić szeroko rozumiane bezpieczeństwo zarówno w obrębie działania placówki, jak również w jej zasięgu terytorialnym, musi posiadać w swoich strukturach wiele wyspecjalizowanych grup i zespołów. W Grupie Bezpieczeństwa Lotów służbę pełnią funkcjonariusze zajmujący się nadzorem nad kontrolą bezpieczeństwa, minerzy-pirotechnicy, funkcjonariusze zespołu interwencji specjalnych, przewodnicy psów służbowych wraz z psami służbowymi o różnych spajalnościach, kontrolerzy-radiometryści, których zadaniem jest przeprowadzanie szczegółowej kontroli transportu z towarem niebezpiecznym, odpadem lub materiałem promieniotwórczym, funkcjonariusze z referatów wdrażających system bezpieczeństwa realizujący szkolenia lokalne, dzięki którym pozostali funkcjonariusze wykonują swoje zadania zgodnie z literą prawa. Oprócz Grupy Bezpieczeństwa Lotów w strukturze placówki znajduje się Grupa Służby Granicznej, w której skład wchodzi: Zespół Kontroli Ruchu Granicznego, kierownicy zmiany oraz ich pomocnicy. Kolejna grupa zajmuje się sprawami cudzoziemców, a funkcjonariusze pełniący w niej służbę zajmują się postępowaniami granicznymi, w tym wydawaniem wiz, migrantami, patrolowaniem czy kontrolą legalności zatrudnienia. W strukturze przejścia granicznego jest także Grupa Operacyjno-Śledcza działająca w zasięgu terytorialnym placówki wraz ze swoimi zespołami. Pełnią w nich służbę m.in. analitycy kryminalni, technicy kryminalistyki czy śledczy.

Oprócz funkcjonariuszy działających w terenie czy obrębie przejścia granicznego placówki w swoich szeregach mają również logistyków oraz specjalistów z zakresu kadrowo-szkoleniowego. Szeroki zakres kompetencji wynikający z realizacji zadań Straży Granicznej wpłynął na jej strukturę organizacyjną, w skład której wchodzi grupy specjalistyczne o tak gruntowanym działaniu na rzecz bezpieczeństwa. W dzisiejszym świecie działalność przestępcza jest szeroka i wszechstronna. Aby skutecznie z nią walczyć, działalność formacji musi być szeroka. Dodatkowo liczy się wymiana informacji na szczeblu wewnętrznym, a także krajowym i międzynarodowym. Prace operacyjne, na co dzień niezauważalne przez społeczeństwo, są prowadzone w ciągłym systemie przez wyspecjalizowane grupy funkcjonariuszy, którzy zapewniają ład społeczny i dają gwarancje bezpieczeństwa dla życia i zdrowia ludzkiego oraz mienia.

Podsumowanie

Straż Graniczna odgrywa istotną rolę we współpracy międzynarodowej Rzeczypospolitej Polskiej. Przedsięwzięcia przez nią podejmowane, wchodzące w zakres ochrony granicy państwowej i kontroli ruchu granicznego, nadają formacji wymiar międzynarodowy. Skuteczne

realizowanie ustawowych zadań i przedsięwzięć jest możliwe jednak tylko poprzez współpracę z państwami ościennymi. Straż Graniczna jako formacja mundurowa poprzez swoje specyficzne zadania zyskała stabilną pozycję w systemie bezpieczeństwa państwa. Poprzez działania w systemie antyterrorystycznym współpracuje z kluczowymi organami państwowymi. Pomimo zmiany przepisów prawnych narzuconych wymogami Unii Europejskiej rola Straży Granicznej pozostała w dalszym ciągu wiodąca. Poprzez funkcjonowanie tej formacji bezpieczeństwo lotnisk jest możliwe. Wskazane obszary wykonywania działań przez funkcjonariuszy Straży Granicznej w zakresie ochrony lotnictwa cywilnego sprawiają, iż ta formacja nadal jest głównym podmiotem odpowiedzialnym za bezpieczeństwo w komunikacji lotniczej²⁰.

Współdziałanie wszystkich instytucji zmierzających do ochrony lotnictwa cywilnego jest nie tylko potrzebne, ale przede wszystkim konieczne. A współdziałanie oraz współpraca na różnych szczeblach nie są nowymi obszarami działania dla formacji Straży Granicznej. Zakres zadań oraz ich istota podlegają ciągłym zmianom, zgodnie ze zmieniającymi się uregulowaniami. Współcześnie ochrona granicy państwowej, kontrola ruchu granicznego czy kontrola bezpieczeństwa w międzynarodowych portach lotniczych charakteryzują się ogromnym rozmachem oraz ściśle określonym czasem, a także ciągłością podejmowanych działań. Obecne warunki służby nie tylko wymagają od funkcjonariuszy Straży Granicznej współpracy czy współdziałania w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa, ale także dużej wyobraźni i znajomości przepisów prawa oraz umiejętności ich zastosowania w praktyce. Bez względu na obowiązujące standardy w komunikacji lotniczej nigdy nie można wykluczyć wypadków lub innych incydentów lotniczych, które mogą mieć wpływ na bezpieczeństwo na arenie międzynarodowej. Ważne jest, że bezpieczeństwo lotnicze nie jest niezmiennie akceptowane, ale ciągle dąży się do zmian w tym sektorze celem zapewnienia lepszego poziomu jego zabezpieczenia i ochrony. Oprócz modyfikacji prawnych kluczową rolę odgrywa także czynnik ludzki. Funkcjonariusze Straży Granicznej oraz pracownicy Służby Ochrony Lotniska przez zmiany w prawie oraz konieczność poprawnego wykonywania zadań przystępują do egzaminów recertyfikujących. Poprzez wspomniane egzaminy zostaje przedłużony termin certyfikatu operatora kontroli bezpieczeństwa.

Zawarte powyżej informacje dotyczące szeroko rozumianego bezpieczeństwa w ochronie granicy państwowej oraz w komunikacji lotniczej poprzez dokonywanie kontroli bezpieczeństwa oraz jej nadzoru przez Straż Graniczną z pewnością nie wyczerpują istoty sprawy, jednakże zwracają uwagę na codzienne zadania osób zaangażowanych w ochronę lotnictwa cywilnego oraz mogą stać się początkiem szerszej dyskusji. Ponadto problematyka ochrony granicy państwowej, kontrola zarówno graniczna, jak bezpieczeństwa jest poruszana w środkach masowego przekazu oraz publikacjach naukowych. Jest to doskonały dowód na to, że rola formacji w systemie bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej oraz bezpieczeństwa międzynarodowego jest ogromna. A dynamiczne zmiany związane z ewoluowaniem zagrożeń oraz wyzwań ingerujących w bezpieczeństwo międzynarodowe, w tym ochronę granicy państwowej oraz przestrzeni powietrznej, wymagają podejmowania konkretnych działań, adekwatnych do zaistniałych sytuacji. Skuteczność działania na rzecz zapewnienia porządku i ochrony uzależniona jest także od poziomu wiedzy na temat obowiązujących procedur, zarówno na przestrzeni praktycznej, jak i teoretycznej. Nie należy zapominać, iż o sprawności

²⁰ A. K. Siadkowski, *Przeciwdziałanie zagrożeniom terrorystycznym w lotnictwie cywilnym w Polsce*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej, Poznań 2011, s. 90–91.

każdej struktury organizacyjnej decyduje człowiek. Zatem to właśnie jego kompetencje, zdolności, kwalifikacje i wysiłek składają się na efekty działalności całej grupy. W opisywanej formacji wiele uwagi poświęca się kształceniu i doskonaleniu funkcjonariuszy na wypadek zaistnienia różnych zagrożeń oraz utrzymaniu szeroko rozumianego bezpieczeństwa na wysokim poziomie.

Bibliografia

- Bąk T., *Rola i zadania Straży Granicznej w zapewnieniu bezpieczeństwa lotnisk* [w:] *Teoretyczne aspekty bezpieczeństwa w lotnictwie*, red. T. Compa, J. Rajchel, K. Załęcki, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Oficerskiej Sił Powietrznych, Dęblin 2012.
- Jałoszyński K., *Współczesny wymiar antyterroryzmu*, Wyd. TRIO, Warszawa 2008.
- Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 22 maja 2012 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej.
- Siadkowski A.K., *Przeciwdziałanie zagrożeniom terrorystycznym w lotnictwie cywilnym w Polsce*, Wyd. Wyższej Szkoły Bankowej, Poznań 2011.
- Słownik języka polskiego*, pod. red. S. Dubis, Wyd. PWN, Warszawa 2003.
- Truchan J.R., *Jednostki specjalne Policji i Straży Granicznej w obronie wschodniej granicy Polski*, Wydawnictwo WSPol w Szczytnie, Szczytno 2014.
- Ustawa z dnia 12 października 1990 r. o ochronie granicy państwowej, Dz.U. 1990 nr 78 poz. 461.
- Ustawa z dnia 12 października 1990 r. o Straży Granicznej, Dz.U. 1990 nr 78 poz. 462.
- Ustawa z dnia 3 lipca 2002 r. Prawo lotnicze, Dz.U. 2002 nr 130 poz. 1112.
- Ustawa z dnia 15 czerwca 2012 r. o skutkach powierzania wykonywania pracy cudzoziemcom przebywającym wbrew przepisom na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 2012 poz. 769.
- Ustawa z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach, Dz.U. 2013 poz. 1650.
- Współczesny wymiar funkcjonowania Straży Granicznej*, red. B. Wiśniewski, Z. Piątek, Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2006.
- www.portal.strazgraniczna.pl
- www.strazgranicznan.pl
- www.ulc.goc.pl
- Zarządzenie Nr 35 Komendanta Głównego Straży Granicznej z dnia 4 marca 2014 r. w sprawie wykonywania działań specjalnych przez funkcjonariuszy Straży Granicznej.

SUMMARY

Małgorzata Pacer-Kaznowska

**Selected aspects of protection of the external border of the European Union
provided by the officers of the Border Guard
in the area of security checks at airports**

This article is devoted to a discussion of the Border Guard, a specialized formation, which not only plays a key role in civil aviation, but also holds a stable position in the state security system.

The aim of this article is to present the basic tasks performed by Border Guards officers serving in the Aerospace Services of this formation, in the Aviation Safety Group, as well as making an analysis of the legal acts under which Border Guard officers perform their tasks related to the issue of civil aviation security. Border Guard officers who serve in air passages provide protection for the external border of the European Union. It is a challenging task to serve in teams which not only protect the state borders, but also perform security tasks in the field of international aviation. They carry great responsibility on a global scale. This paper describes the most important tasks of the Border Guard and Airport Protection Services aimed at ensuring safety in air transportation. The desk research method has been applied to analyse a selection of legal acts, documents and articles published on various websites or made available by officers of the Border Guard themselves.

Key words: Border Guard, security control, civil aviation, terrorism, security.

Data wpływu artykułu: 28.06.2017 r.

Data akceptacji artykułu: 1.09.2017 r.

Jan Targoński

Uniwersytet Wrocławski

Niestacjonarne Studia Doktoranckie Nauk o Polityce, Filozofii i Socjologii

e-mail: jantargonski@tlen.pl

Wybrane aspekty udziału Żandarmerii Wojskowej w systemie bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej

STRESZCZENIE

Żandarmeria Wojskowa jest wyodrębnioną i wyspecjalizowaną formacją wchodzącą w skład Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej (SZRP). Jej funkcjonowanie opiera się o zapisy Ustawy z dnia 24 sierpnia 2001 r. o Żandarmerii Wojskowej i wojskowych organach porządkowych.

Unormowania ustawowe umożliwiają funkcjonowanie Żandarmerii Wojskowej (ŻW) w zorganizowanym systemie bezpieczeństwa państwa, co pozwala na przeciwdziałanie zdefiniowanym zagrożeniom, jak również elastyczne reagowanie na pojawiające się nowe rodzaje zagrożeń z jednoczesną możliwością ustanawiania poziomu gotowości do działania w zależności od skali występowania zjawisk negatywnych.

Do zagrożeń dla bezpieczeństwa wewnętrznego, w których zwalczaniu uczestniczy Żandarmeria Wojskowa, oprócz terroryzmu należy zaliczyć zagrożenia związane z działaniem sił natury i związanych z ich wystąpieniem masowych zniszczeń oraz katastrof, a także przestępczością zorganizowaną i pospolitą. Jednakże z punktu widzenia założeń dotyczących osiągnięcia zdolności przez Żandarmerię Wojskową spektrum zagrożeń dla bezpieczeństwa wewnętrznego jest jeszcze szersze i może również obejmować konflikty pomiędzy grupami społecznymi i etnicznymi oraz subkulturami, a organami władzy zarówno samorządowej, jak rządowej w zależności od poziomu i skali występowania zjawiska, a także przeciwko Siłom Zbrojnym RP. Te i inne aspekty udziału Żandarmerii Wojskowej w narodowym systemie bezpieczeństwa RP autor przedstawia w niniejszym opracowaniu.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo, zagrożenia, Żandarmeria Wojskowa, system bezpieczeństwa narodowego, grupy dyspozycyjne.

Wprowadzenie

Bezpieczeństwo może być definiowane na kilka sposobów. Może być określone jako stan lub proces zmierzający do określonego stanu. W ujęciu dynamicznym bezpieczeństwo definiuje się jako „zapewnienie możliwości przetrwania, rozwoju i swobody realizacji własnych interesów w konkretnych warunkach, poprzez wykorzystywanie okoliczności sprzyjających

(szans), podejmowanie wyzwań, redukcja ryzyka oraz przeciwdziałanie zagrożeniom dla podmiotu i jego interesów”¹.

Bezpieczeństwo jest stanem, gdy określone informacje, sprzęt, personel, działanie i urządzenie są zabezpieczone przed szpiegostwem, sabotażem, dywersją i terroryzmem, jak również przed utratą lub ujawnieniem tajemnicy. Bezpieczeństwo to stan i poczucie pewności oraz wolności od zagrożenia. „W znaczeniu ogólnospołecznym bezpieczeństwo obejmuje zaspokojenie potrzeb: istnienia, przetrwania, pewności, stabilności, całości, tożsamości (identyczności), niezależności, ochrony poziomu i jakości życia. Bezpieczeństwo, będąc naczelną potrzebą człowieka i grup społecznych, jest zarazem podstawową potrzebą państw i systemów międzynarodowych, jego brak wywołuje niepokój i poczucie zagrożenia”².

W rozumieniu ogólnym narodowy system bezpieczeństwa to system bezpieczeństwa narodowego danego państwa, który tworzą odpowiednie organy i instytucje wchodzące w skład władzy ustawodawczej, sądowniczej i wykonawczej.

W 2014 r. Prezydenta RP zatwierdził *Strategię bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, która definiuje system bezpieczeństwa narodowego jako system, w skład którego wchodzi podsystemy kierowania, wykonawcze i operacyjne. A wymienione podsystemy obejmują odpowiednie siły, środki i zasoby, które mogą być użyte przez państwo do realizacji zadań w obszarze bezpieczeństwa narodowego.

Żandarmeria Wojskowa z racji swego umiejscowienia w Siłach Zbrojnych RP pełni szczególną rolę w systemie bezpieczeństwa narodowego. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie wybranych aspektów udziału Żandarmerii Wojskowej w narodowym systemie bezpieczeństwa RP. W tym kontekście należy zastanowić się nad tym, w jakim zakresie Żandarmeria Wojskowa uczestniczy w systemie bezpieczeństwa narodowego i jak to przekłada się na skuteczność tego systemu. Celem niniejszego artykułu jest ukazanie roli i miejsca Żandarmerii Wojskowej – mimo jej mniejszej liczebności w porównaniu do takich formacji umundurowanych jak Policja czy Państwowa Straż Pożarna – w systemie bezpieczeństwa narodowego.

Niniejszy materiał powstał w oparciu o przeprowadzoną analizę wybranych, zdaniem autora wartościowych, pozycji bibliograficznych, artykułów naukowych oraz na podstawie wieloletniego zawodowego doświadczenia autora jako żołnierza Żandarmerii Wojskowej.

Właściwość i zadania Żandarmerii Wojskowej

Żandarmeria Wojskowa jest wyodrębnioną i wyspecjalizowaną służbą wchodzącą w skład Sił Zbrojnych RP, przeznaczoną do realizacji zadań wsparcia policyjnego dowódców jednostek wojskowych w zakresie utrzymania dyscypliny wojskowej i udziału w ochronie wojsk, współdziałania z polskimi oraz zagranicznymi organami i służbami w sprawach bezpieczeństwa i porządku wojskowego, zwalczania zjawisk patologicznych oraz udziału w likwidacji skutków klęsk żywiołowych, zagrożeń środowiska, a także uczestnictwa w akcjach ratowniczych, poszukiwawczych i humanitarnych.

¹ S. Koziej, *Wstęp do teorii i historii bezpieczeństwa*, Warszawa 2010, s. 2.

² Ibidem, s. 3.

Żandarmeria Wojskowa prowadzi działania w wymiarze narodowym, sojuszniczym lub koalicyjnym na terenie kraju, jak i poza jego granicami³. Będąc komponentem Sił Zbrojnych RP, współdziała z podsystemem pozamilitarnym, w znaczący sposób wpływając na bezpieczeństwo państwa w okresie pokoju i kryzysu. Utrzymuje posiadane i rozwija nowe zdolności operacyjne zapewniające bezpieczeństwo wojsk prowadzących operacje, w tym sojusznicze siły wzmocnienia, w ramach zobowiązań państwa-gospodarza.

Żandarmeria Wojskowa jest właściwa wobec żołnierzy pełniących czynną służbę wojskową, pracowników wojska, żołnierzy państw obcych oraz osób przebywających na terenie i obiektach jednostek wojskowych. Ponadto wobec osób, które współdziałają z żołnierzami lub pracownikami w popełnieniu przestępstwa zagrażającemu życiu, zdrowiu lub mieniu wojskowemu⁴.

Dzięki wspomnianym wyżej kompetencjom można dokładnie określić, wobec kogo i na jakim terenie jest właściwa Żandarmeria Wojskowa. Powyższe jest szczególnie ważne, ponieważ służby nie powinny wchodzić sobie nawzajem w kompetencje. Dlatego każda z nich ma określone jasno wydzielone obszary. Natomiast w przypadku gdy zachodzi potrzeba współpracy w danej sprawie, to są podpisane stosowne porozumienia, które określają wspólne działania. Do głównych zadań Żandarmerii Wojskowej należy zapewnienie przestrzegania dyscypliny wojskowej, wykrywanie przestępstw i wykroczeń, dokonywanie analizy oświadczeń o stanie majątkowym żołnierzy zawodowych, współdziałanie z polskimi oraz zagranicznymi organami i służbami właściwymi w sprawach bezpieczeństwa i porządku publicznego oraz policjami wojskowymi⁵.

Z kolei do innych zadań zaliczyć należy przygotowywanie sił ŻW do działań podczas wsparcia policyjnego wojsk operacyjnych w polskich kontyngentach wojskowych (PKW) prowadzących działania poza granicami państwa, a także przygotowywanie wydzielonych sił Żandarmerii Wojskowej do udziału w Narodowym Systemie Reagowania Kryzysowego oraz udział w zapewnieniu płynności ruchu drogowego⁶.

Podsumowując, można jednoznacznie stwierdzić, że Żandarmeria Wojskowa realizuje swoje zadania w ramach działań prewencyjnych, dochodzeniowo-śledczych, operacyjno-rozpoznawczych i zabezpieczających⁷. Do realizacji tak różnorodnych zadań na bieżąco tworzone są wymagane procedury. Mają one za zadanie dostosować formację do zmian otoczenia, nowych zadań oraz w sposób skuteczny budować jej optymalne struktury. Na rozwój Żandarmerii Wojskowej ma również wpływ wymóg zachowania kooperatywności z innymi przedstawicielami grup dyspozycyjnych⁸ w kraju i za granicą – zgodnie z podpisanymi porozumieniami. Przykłady takich działań postaram się przedstawić w dalszej części artykułu.

³ *Prowadzenie działań przez Żandarmerię Wojskową DD/3.2.3.3, Żand. 2009, nr 46, Ministerstwo Obrony Narodowej, Warszawa 2009, s. 9.*

⁴ *Ibidem, s. 10.*

⁵ *Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. o Żandarmerii Wojskowej i wojskowych organach porządkowych, Dz.U. z 2016 r. poz. 1483 z późn. zm.*

⁶ *Prowadzenie działań przez Żandarmerię Wojskową..., op. cit., s. 12.*

⁷ *Ibidem, s. 13.*

⁸ Według Jana Maciejewskiego grupy dyspozycyjne są to zorganizowane struktury przygotowane do szybkiego reagowania na zagrożenia zagrażające społeczeństwu, a także przeciwdziałanie tym zagrożeniom.

Organizacja i struktury Żandarmerii Wojskowej

Jednostki organizacyjne Żandarmerii Wojskowej są wyspecjalizowaną służbą wchodzącą w skład Sił Zbrojnych RP. Z tego też względu mają do nich zastosowanie przepisy zawarte w Ustawie o Żandarmerii Wojskowej i wojskowych organach porządkowych oraz inne odnoszące się do pozostałych jednostek wojskowych i żołnierzy pełniących czynną służbę wojskową.

Żandarmerię Wojskową tworzą:

1. Komenda Główna Żandarmerii Wojskowej.
2. Terenowe jednostki organizacyjne Żandarmerii Wojskowej:
 - a) Oddziały Żandarmerii Wojskowej – jednostki organizacyjne podległe Komendantowi Głównemu ŻW, wykonujące zadania na wyznaczonym obszarze odpowiedzialności. Przeznaczone są głównie do realizacji zadań prewencyjnych i dochodzeniowo-śledczych na rzecz wojsk.
 - b) Wydziały Żandarmerii Wojskowej – jednostki organizacyjne podległe komendantom Oddziałów ŻW, wykonujące zadania na przydzielonym rejonie odpowiedzialności. Przeznaczone są do realizacji zadań prewencyjnych i dochodzeniowo-śledczych na rzecz wojsk.
 - c) Placówki Żandarmerii Wojskowej – jednostki organizacyjne podległe komendantom Oddziałów ŻW⁹, wykonujące zadania na przydzielonym obszarze działania. Przeznaczone są do realizacji zadań prewencyjnych i dochodzeniowo-śledczych na rzecz wojsk.
3. Specjalistyczne jednostki organizacyjne Żandarmerii Wojskowej – Oddziały Specjalne/Manewrowe Żandarmerii Wojskowej – jednostki organizacyjne podległe Komendantowi Głównemu Żandarmerii Wojskowej, realizujące głównie zadania wsparcia policyjnego na rzecz SZ RP oraz zadania na rzecz jednostek terenowych Żandarmerii Wojskowej (współpracują z podobnie działającymi jednostkami, formacjami w kraju i za granicą).
4. Centrum Szkolenia Żandarmerii Wojskowej – podległe Komendantowi Głównemu ŻW, realizujące zadania szkolenia i doskonalenia zawodowego żołnierzy zawodowych jednostek organizacyjnych Żandarmerii Wojskowej. Stanowi główną bazę dydaktyczną i metodyczną¹⁰.

Współczesne zagrożenia, imperialne aspiracje państw obcych i nasilający się kryzys migracyjny w Unii Europejskiej dynamicznie wpływają na zmiany strukturalne Sił Zbrojnych RP, a w tym Żandarmerii Wojskowej. Główną rolą dostosowywania się grup dyspozycyjnych jest sprostanie zadaniu, jakim jest zminimalizowanie strat w ludziach, mieniu i sprzęcie, czyli zapewnienie bezpieczeństwa w pełnym tego słowa znaczeniu.

Rola Żandarmerii Wojskowej w systemie bezpieczeństwa narodowego

Pojęcie szeroko rozumianego bezpieczeństwa jest ściśle związane z globalizacją, która łączy czynniki polityczne, społeczne, kulturowe i ekonomiczne. W każdym z tych obszarów dokonały się znaczące przemiany. Globalizacja jest zjawiskiem, które wywołało głębokie zmiany

⁹ W chwili obecnej również komendantom niektórych Wydziałów Żandarmerii Wojskowej.

¹⁰ *Prowadzenie działań przez Żandarmerię Wojskową...*, op. cit., s. 15.

w strukturach większości instytucji państwowych, w tym również w militarnych systemach grup dyspozycyjnych. Świat XXI wieku poddany jest jak nigdy wcześniej wpływowi globalnej gospodarki, mediom i coraz nowszym środkom komunikacji. Wszystkie te czynniki mają ogromny wpływ na tempo i jakość zmian, jakie zachodzą w różnych kulturach i społeczeństwach na całym świecie. Obecny rozwój techniki powoduje wzrost wyzwań dla zapewnienia bezpieczeństwa. Łatwość dostępu do różnych technologii przez zorganizowane grupy przestępcze powoduje ciągły wzrost zagrożeń dla całych społeczności i państw. Dlatego też w strukturach zorganizowanych minimalizuje się wpływ negatywnych konsekwencji technizacji. W celu zapewnienia bezpieczeństwa następuje stopniowe ograniczanie różnych sfer życia społecznego, jak i jednostki. W tym kontekście istotne jest dobro publiczne. Tylko te grupy dyspozycyjne są do tego zdolne, których struktury były wcześniej profesjonalnie do tego celu przygotowane. Przedmiotem badań jest odkrywanie roli Żandarmerii Wojskowej jako jednej z formacji wchodzącej w skład grup dyspozycyjnych w obszarze systemu bezpieczeństwa narodowego RP i zadań z tym zagadnieniem związanych, a które są ściśle powiązane z życiem społeczno-gospodarczo-politycznym naszego państwa. Tak więc stopień organizacji grup dyspozycyjnych jest ściśle powiązany z poziomem i rodzajem zagrożeń, jakie mogą dotknąć daną społeczność.

Nowoczesne społeczeństwa, wśród których panuje wysoka świadomość obywatelska, wypracowały zrównoważony stosunek do swoich praw i obowiązków. Przejawem takiej równowagi jest dostrzeganie zagrożeń, racjonalne myślenie o bezpieczeństwie i tworzenie odpowiednich instrumentów, które mają zapewnić utrzymanie pożądanego stanu bezpieczeństwa zarówno na poziomie narodowym, jak i międzynarodowym. Każde państwo, które ma jasno sformułowane strategie i doktryny, ma mocną podstawę do właściwego działania grup dyspozycyjnych w celu zagwarantowania interesów narodowych.

Ewoluuja czynniki, które w bezpośrednim stopniu decydują o wartości armii XXI wieku. B. Szulc uważa, że o znaczeniu współczesnych wojsk nie decyduje już ich wielkość, potencjał materialny, lecz zdolność nabywania, wytwarzania, dystrybucji i stosowania wiedzy fachowej. Ewentualne przyszłe pole walki staje się „wieloaspektowo skomplikowane”¹¹. Przewiduje się, że o wartości armii będzie decydowało efektywne wykorzystanie najnowszych rozwiązań technologicznych.

Armia, jako nowoczesna organizacja, również musiała dostosować się do zmian zachodzących we współczesnym świecie. Konkretnie przekształcenia można już zauważyć w przepisach, które zmieniają charakter wykonywanych zadań, a czego następstwem są zmiany strukturalne, które w sposób ciągły ewoluują. Istotnym czynnikiem wpływającym na przeobrażenia są zmiany zachodzące w ramach Paktu Północnoatlantyckiego oraz inne czynniki, z których jednym z najważniejszych jest szersze zdefiniowanie pojęcia bezpieczeństwa narodowego. A. Dawidczyk w swojej pracy badawczej *Wyzwania i zagrożenia dla bezpieczeństwa Rzeczypospolitej* dowodzi, że poprzez bezpieczeństwo narodowe należy rozumieć „nie tylko działanie na rzecz obrony granic, ale także działania związane z rozwojem gospodarczym, zmianami politycznymi, społecznymi, środowiskiem naturalnym oraz sytuacją międzynarodową”¹². Obecnie bezpieczeństwo militarne odzyskuje swoją wiodą-

¹¹ B. Szulc, *Edukacja oficerów wobec zagrożeń początku XXI wieku* [w:] *Nauczyciel andragog na początku XXI wieku*, red. W. Horyń, J. Maciejewski, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2004, s. 231.

¹² A. Dawidczyk, *Wyzwania i zagrożenia dla bezpieczeństwa RP*, Wyd. Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2001, s. 21.

cą rolę na skutek narastania zagrożeń pozamilitarnych, np. kryzysy społeczno-gospodarcze, katastrofy ekologiczne, aspekty energetyczne, które są wywoływane celowo i są narzędziem wywierania nacisków na państwa, których gospodarka jest uzależniona od dostaw danego surowca. Takim przykładem są obecne działania sił zewnętrznych w wojnie „hybrydowej” na terenie Ukrainy i innych terenach graniczących z Rosją. Ten ostatni czynnik ma największy wpływ na proces zmian w Wojsku Polskim i jego formacjach, jedną z nich jest np. Żandarmeria Wojskowa.

XXI wiek to okres dobrze rozwijającej się współpracy polskiej armii z innymi armiami. Większego znaczenia nabiera np. umiejętności współpracy polskich oficerów z oficerami państw Paktu Północnoatlantyckiego. Najlepszym przykładem tej współpracy są wspólne ćwiczenia wojskowe, które z każdym rokiem nabierają większego zakresu, powiększają obszar współpracy, złożoności celów szkoleniowych oraz angażowania coraz większej ilości sił i środków z różnych państw. Należy zwrócić uwagę na fakt, że „współpraca Wojska Polskiego z innymi armiami ma tendencje rozwojowe w obszarach i dziedzinach dotyczących wojskowości, nie tylko na najwyższych szczeblach dowodzenia, ale także na tych szczeblach niższych, które to w znacznym stopniu decydują o operatywności wojsk”¹³.

Kolejnym znaczącym elementem współpracy armii polskiej z armiami NATO są misje pokojowe, które wymusiły wykonywanie przez polską armię nowych zadań operacyjnych¹⁴. Jako nowoczesna struktura Sił Zbrojnych RP Żandarmeria Wojskowa aktywnie uczestniczy w inicjatywach międzynarodowych, jest członkiem Europejskich Sił Żandarmerii (EUROGENDFOR), utworzyła Wielonarodowy Batalion MP NATO, Centrum Eksperckie Policji Wojskowych NATO – są to działania wychodzące naprzeciw oczekiwaniom społeczeństwa oraz współczesnym zagrożeniom bezpieczeństwa międzynarodowego.

Żandarmeria Wojskowa w Siłach Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej pełni rolę policji wojskowej i podlega bezpośrednio Ministrowi Obrony Narodowej. Takie umiejscowienie ŻW w strukturach armii nie jest przypadkowe, ponieważ charakter wykonywanych zadań ma na celu wyłączenie ŻW spod wpływu osób i instytucji, które ma kontrolować i nadzorować zgodnie ze swoimi uprawnieniami. Dowódcą ŻW jest Komendant Główny Żandarmerii Wojskowej i jest on przełożonym wszystkich żołnierzy ŻW.

Zasadnicze cele ŻW dotyczą trzech obszarów, które obejmują: wsparcie dla dowódców wojsk operacyjnych, współdziałanie z polskimi i międzynarodowymi organami i służbami w zakresie bezpieczeństwa i porządku publicznego oraz pomoc i czynny udział w sytuacji klęsk żywiołowych, akcji ratowniczych, katastrof w środowisku naturalnym. Główne zadania dotyczą przede wszystkim kontrolowania i zapewnienia bezpieczeństwa w miejscach publicznych oraz funkcjonowania żołnierzy¹⁵. W czasie stanów nadzwyczajnych oraz w razie ogłoszenia mobilizacji i w czasie wojny ŻW wykonuje zadania określone przepisami innymi niż ustawa o ŻW. W takich nadzwyczajnych sytuacjach ŻW współdziała z wojskowymi organami porządkowymi oraz dowódcami jednostek wojskowych i dowódcami garnizonów,

¹³ J. Maciejewski, *Oficerowie Wojska Polskiego w okresie przemian społecznej struktury i wojska*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002, s. 139.

¹⁴ D. Kozerawski, *Oficerowie Wojska Polskiego w międzynarodowych operacjach pokojowych na Bałkanach jako przykład grupy dyspozycyjnej* [w:] *Bezpieczeństwo narodowe a grupy dyspozycyjne*, red. J. Maciejewski, O. Nowaczyk, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2005, s. 235.

¹⁵ D. Karwoth-Zielińska, *Żandarmeria Wojskowa – oddziały służące zapewnieniu bezpieczeństwa i porządku publicznego w Polsce i Unii Europejskiej*, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, 2014, s. 23.

Policją, Strażą Graniczną, Inspekcją Celną, organami kontroli skarbowej, Biurem Ochrony Rządu, strażami ochrony kolei oraz innymi organami uprawnionymi do wykonywania czynności operacyjno-rozpoznawczych, a także organami uprawnionymi do prowadzenia dochodzeń w sprawach o przestępstwa oraz organami, którym przysługują uprawnienia oskarżyciela publicznego, i organami uprawnionymi do nakładania grzywien w drodze mandatu karnego w sprawach o wykroczenia. Współdziałanie poszczególnych służb i organów ma na celu jak najlepsze wykorzystanie ich możliwości przy zapewnieniu bezpieczeństwa państwa i jego mieszkańców¹⁶.

Często działania ŻW poza granicami RP odbywają się przy pomocy jednostek wydzielonych do narodowego oraz wielonarodowego pododdziału policji wojskowej. Polscy żandarmi brali udział w wielu misjach zagranicznych, m.in. w ramach misji obserwacyjnych ONZ w Kuwejcie, Erytrei, Etiopii czy Macedonii. Żandarmeria Wojskowa obecnie jest członkiem Europejskich Sił Żandarmerii (EUROGENDFOR), uczestniczy we wspólnych szkoleniach, ćwiczeniach zintegrowanych jednostek policyjnych oraz bierze udział w misjach sił Unii Europejskiej EUFOR Althea na Bałkanach, w czasie której Żandarmeria Wojskowa wspólnie z Wojskami Lądowymi tworzy kompanię manewrową¹⁷.

Europejskie Siły Żandarmerii zostały utworzone dzięki inicjatywie francuskiej, a cel, jaki przyświecał temu wydarzeniu, to utworzenie międzynarodowej formacji policyjnej o charakterze operacyjnym, skupiającej jednostki bardzo dobrze przygotowane, wytrzymałe i gotowe do rozlokowania w krótkim czasie w celu wykonywania zadań policyjnych z zakresu operacji reagowania kryzysowego, nawet poza strukturami Unii Europejskiej. Jedną z cech EGF jest możliwość ich umieszczenia zarówno w wojskowym (w przypadku silnego natężenia konfliktu), jak i cywilnym łańcuchu dowodzenia oraz zdolność do funkcjonowania samodzielnie, jak również we współpracy z innymi siłami. Pierwszeństwo ich użycia ma UE, jednak mogą one działać dla potrzeb ONZ, NATO oraz powołanych koalicji *ad hoc*. EUROGENDFOR musi także być zdolne do wypełniania całego spektrum misji policyjnych, samodzielnie lub będąc wsparciem dla innych sił, podczas wszystkich faz operacji zarządzania kryzysowego (fazy: początkowa, przejściowa i kończąca działania sił militarnych). Do najważniejszych zadań EGF należy zaliczyć np. ochronę ludności i mienia w przypadku zamieszek, nadzorowanie, doradztwo i szkolenie lokalnej policji, włączając w to pomoc śledczą w sprawach karnych, kontrolę granic oraz gromadzenie ogólnych danych wywiadowczych¹⁸.

Analizując zatem zadania, skalę oraz sposób działania, bez wątplenia można stwierdzić, że Żandarmeria Wojskowa jest grupą dyspozycyjną zajmującą istotne miejsce w narodowym systemie bezpieczeństwa państwa.

Zakończenie

Żandarmeria Wojskowa jest tzw. policją wojskową w strukturach Sił Zbrojnych RP. Jej zadania i zakres są ściśle określone w ustawie z dnia 24 sierpnia 2001 r. o Żandarmerii Wojskowej i wojskowych organach porządkowych. Współczesne zagrożenia w kraju jak i na świecie wymuszają na grupie dyspozycyjnej, jaką jest Żandarmeria Wojskowa, ciągłą reorganizację

¹⁶ Ibidem, s. 26.

¹⁷ Ibidem, s. 26–28.

¹⁸ Ibidem, s. 33–34.

struktur, zakupu nowoczesnego sprzętu oraz wyposażenia, które są niezbędne do właściwego realizowania procesu szkolenia żołnierzy ŻW, tak aby mogli sprostać obecnym wyzwaniom. Mam tu na myśli zwalczanie działań przestępczych, terrorystycznych oraz dywersyjnych przez „obce” służby. Dlatego w ostatnim czasie zarówno oddziały terenowe, jak i specjalne zostaną wzmocnione nowymi kadrami żołnierzy ŻW. Ponadto został odtworzony Zarząd Kryminalny, jakże istotny w zwalczaniu korupcji i innych rodzajów przestępstw w strukturach naszej armii.

Kolejnym wyzwaniem jest zwiększenie Sił Zbrojnych RP o 53 tys. żołnierzy Wojsk Obrony Terytorialnej, a także przemieszczenia i pobyt wojsk sojuszniczych NATO na naszym terytorium. Wszystkie te czynniki wymuszają na nas dostosowanie naszych struktur, przepisów krajowych i międzynarodowych do realnych warunków, tak aby zminimalizować negatywne skutki i konflikty pomiędzy obywatelami RP a żołnierzami wojsk sojuszniczych NATO, np. kolizje i wypadki drogowe oraz inne przestępstwa i wykroczenia. Podkreślić należy, że Żandarmeria Wojskowa ma coraz więcej zadań, podczas gdy jej stan osobowy oscyluje w granicy ok. 3280 żołnierzy. Ponadto w ramach podpisanych porozumień z takimi służbami jak Policja, Straż Graniczna, Biuro Ochrony Rządu żołnierze ŻW mają możliwość nowych doświadczeń, a przez to zgłębiania wiedzy i doskonalenia umiejętności.

Przykładami takiej współpracy są np.: zabezpieczenie Szczytu NATO w Warszawie oraz Światowych Dni Młodzieży, które zostały bardzo wysoko ocenione przez naszych sojuszników, w tym ekspertów do spraw bezpieczeństwa.

Przedstawiona w niniejszym artykule analiza jednoznacznie wskazuje na istotne miejsce, jakie zajmuje Żandarmeria Wojskowa w systemie bezpieczeństwa państwa. Znaczenie tej formacji zarówno w kraju, jak i poza jego granicami wskazuje na jej miejsce w Polsce. Na uwagę zasługuje również fakt, że w Żandarmerii Wojskowej rozpoczął się proces podnoszenia kryteriów doboru kandydatów, np. podwyższonych norm i profili osobowych – stworzonych zgodnie do wymagań na planowanym stanowisku służbowym. Tendencja ta daje szansę na wykształcenie wysoko wykwalifikowanej kadry ŻW, co jest optymistycznym sygnałem dla Sił Zbrojnych RP.

Bibliografia

- CAW,I.300.51.29, Dow. Żand., Pismo Dowódcy żandarmerii do Ministra Spraw Wojskowych z 16.02.1920r. Pismo z-cy szefa sztabu gen. M. Norwid-Neugebauera Nr 1986/20 z 16.08.1920 r.
- CAW, Dz. Rozk. MSWojsk., poz. 99, *Polskie Siły Zbrojne*, t. 1, cz. 1, Londyn 1961 r.
- Dawidczyk A., *Wyzwania i zagrożenia dla bezpieczeństwa RP*, Wyd. Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2001.
- Karwoth-Zielińska D., *Żandarmeria Wojskowa – oddziały służące zapewnieniu bezpieczeństwa i porządku publicznego w Polsce i Unii Europejskiej*, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, 2014, s. 23.
- Kozerawski D., *Oficerowie Wojska Polskiego w międzynarodowych operacjach pokojowych na Balkanach jako przykład grupy dyspozycyjnej* [w:] *Bezpieczeństwo narodowe a grupy dyspozycyjne*, red. J. Maciejewski, O. Nowaczyk, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego. Wrocław 2005.

- Koziej S., *Wstęp do teorii i historii bezpieczeństwa*, Warszawa 2010.
- Maciejewski J., *Oficerowie Wojska Polskiego w okresie przemian społecznej struktury i wojska*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002.
- Prowadzenie działań przez Żandarmerię Wojskową DD/3.2.3.3*, Żand. 46/2009, Ministerstwo Obrony Narodowej, Warszawa.
- Radzińska M., *15 lat Żandarmerii Wojskowej*, Polonia Militaris, Warszawa 2005.
- Suliński J., *Żandarmeria jako powszechny organ bezpieczeństwa w państwie*, Wyd. Kompas II, Warszawa 1995.
- Szulec B., *Edukacja oficerów wobec zagrożeń początku XXI wieku [w:] Nauczyciel andragog na początku XXI wieku*, red. W. Horyń, J. Maciejewski, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2004.
- Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. o Żandarmerii Wojskowej i wojskowych organach porządkowych (Dz. U. z 2016 r. poz. 1483).

SUMMARY

Jan Targoński

Selected aspects of the Military Police participation in the national security system of the Republic of Poland

The Military Police is a separate and specialised service of the Polish Armed Forces. It operates in accordance with the Act of 24 August 2001 on the Military Police and the military forces of law and order.

Legal regulations enable the Military Police to function within the structured Polish internal security system, which allows to counteract common threats as well as reacting to new kinds of threats in a flexible way with a simultaneous possibility of adjusting the levels of alertness to the nature of particular negative phenomena.

The threats for our internal security monitored by the Military Police include terrorist attacks, natural disasters and the resulting massive damages as well as organized and common crime. However, as far as the levels of alertness of the Military Police are concerned, the spectrum of threats to our internal security is much wider and they include issues such as conflicts between social and ethnic groups, subcultures and local or state authorities as well as military forces, depending on the occurring phenomenon. These and other aspects of the Military Police participation in the national security system of the Republic of Poland have been presented in this study.

Key words: the Military Police, security, military security system, internal security, terrorism, disposition groups.

Data wpływu artykułu: 23.05.2017 r.

Data akceptacji artykułu: 30.06.2017 r.

Tomasz Chłopecki

Wyższa Szkoła Prawa we Wrocławiu
e-mail: tchlopecki@gmail.com

The legal position of the notary in the Second Republic – reform projects. The period between 1918 and 1923

SUMMARY

This article discusses the manner of shaping the concept of the notary in the period following the restoration of Polish independence until 1923. This period, due to the legal solutions implemented by the partitioning states in various areas, was characterized by a multitude of provisions and the problems with their practical enforcement. As a result, there was an urgent need for unification of the Polish legal system, including the provisions on the notary, which would re-determine the legal position of this particular institution in the Second Polish Republic. This article presents the first part of the discussion on the concepts and ideas presented by individual Notary Chambers and notaries themselves.

Key words: the Second Polish Republic, law, notary, reform, Stefan Góra, Władysław Leopold Jaworski.

Introduction

After the Independence was restored, the system of the notary institution and the scope of activities of notaries were different as a result of separate legislation in each territory of our State¹. In the territory of the Russian partition, the Russian Notary Act of 1866

¹ Zob. W. Miszewski, *Ustawa notarialna obowiązująca w okręgach sądów apelacyjnych Warszawskiego, Lubelskiego i Ziemi Zachodnich (z wydania z roku 1914) z dodaniem orzeczeń sądów kasacyjnych oraz ustaw i rozporządzeń, mających związek z notariatem, wydanych do dnia 15/VIII 1921 r., tudzież skorowidza*, Warszawa 1922, s. 1; zob. szerzej H. Drzewiecki, *Studja i materiały do dziejów notariatu w Polsce*, Część II, Warszawa 1928; S. Muczkowski, *Austryacka ustawa notaryalna z dnia 25 lipca 1871 roku, historycznie i porównawczo objaśniona*, Kraków 1887; Zob. szerzej w ujęciu historycznym K. Hube, *O instytucji hipotecznej w Polsce*, Kraków 1840 r., s. 24–44; W. Dutkiewicz, *Prawo hipoteczne w Królestwie Polskiem*, Warszawa 1850, s. I–IX; J. Glass, *Zarys Prawa Hipotecznego w b. Królestwie Polskiem*, Zarys, cz. I, Warszawa–Kraków, b.r.w., s. 1 i nast.; Z. Rymowicz, W. Świąćicki, *Prawo cywilne Ziemi Wschodnich, (Tom X cz. I Zводу Praw Rosyjskich)*. Tekst podług wydania urzędowego z roku 1914 z uwzględnieniem zmian, wprowadzonych przez ustawodawcę polskiego, oraz ustawy związkowe, tudzież judykatura Sądu Najwyższego i b. Senatu Rosyjskiego, Tom II, Warszawa 1933; Z. Rymowicz, W. Świąćicki, *Suplement do prawa cywilnego Ziemi Wschodnich (Tom X cz. I Zводу Praw)*. Zawierający orzecznictwo Sądu Najwyższego i ustawy związkowe za czas od 1 stycznia 1933 r., do 1 stycznia 1934 r., a w tej liczbie Kodeks zobowiązań 1933 r., Warszawa 1934.

was in force, issued in 1914, with some subsequent amendments, including amendments to the Act of 5 July 1926. In the territory of the Austrian partition, the Austrian Notary Act of 1871 was in force, as well as the provisions contained in the Act of 1876 in the Regulation of the Minister of Justice of 1854 and the Act on Disciplinary Procedure of 1868. In the territory of the Prussian partition, the law which covered exclusively the organization of the notary institution and notarial activities was not established; however, there were laws on non-contentious proceedings of 1898 and 1899, containing provisions on the notary². The scope of activities of notaries in the territory of the Russian Partition, especially in the Kingdom of Poland, was the widest; only the notaries in the Malopolska province had the notaries' self-government, whereas, in the western voivodships, notaries could be notaries and lawyers³. In the Austrian partition, the notary was not considered an official, in the Prussian partition, the notary profession was connected with being a lawyer, and only in the Russian partition, the notary was considered an official – "Zauriad", which meant that they were assigned to a certain class of Russian bureaucratic hierarchy. Nevertheless, without official powers, strictly speaking, the notary under the Russian law was a titular official⁴.

The Polish legislator wanted, however, to increase the seriousness of the notary institution organized according to French models because the Russian notary institution before the reform was on an extremely low level⁵. Generally, however, attempts were made to make the notary a public trust employee, acting under the supervision of appointed state bodies, whose task was to create law for citizens within a certain framework and boundaries⁶. A Clerk of the Codification Commission, Jakub Glass, pointed out that "these modest servants of Temida – notaries, only wrote down the will of the parties", but – *lex est quod notam us*, said that "the wills of the parties formulated and written by the notary constituted the law between the parties: notaries were in a way legislators of private relations of individuals"⁷. In the paper presented at the plenary session of the 2nd Congress of Polish Lawyers in Warsaw on 2 October 1929, Jakub Glass pointed out that the professions of the judge, lawyer and notary had to be separate – the task of the judge⁸ was to settle disputes. The lawyer⁹ was a spokesperson and a defender of the party, mostly in disputable cases, whereas the notary edited and performed uncontested actions of the so-called acts of good will¹⁰. More than 50 years ago, Stefan Muczkowski emphasized that the notary institution

² K. Werkowski, *W przededniu nowej ustawy notarialnej. Referat wygłoszony na Zjeździe Delegatów Związku P. N. i H.*, Notariat–Hipoteka, nr 8–9, Warszawa 1933, s. 7.

³ Ibidem.

⁴ *Dokola ustawy notarialnej. Dwie kwestie kapitalne z dziedziny organizacji notariatu*, Notariat–Hipoteka, nr 13, Warszawa 1933, s. 4.

⁵ Ibidem.

⁶ W.N., *Spoleczeństwo a notariat. Próba wyjaśnienia niektórych pojęć elementarnych. I. Rola i znaczenie notariatu w życiu społeczno-państwowym*, Notariat–Hipoteka, nr 14, Warszawa 1933, s. 2.

⁷ J. Glass, *Niektóre zagadnienia przyszłej polskiej ustawy notarialnej*, Palestra, nr 1, Warszawa 1930, s. 1.

⁸ K. Fleszyński, *O zawodowych i społecznych zadaniach prawnika. Odczyt wygłoszony w cyklu „O wyborze zawodu”*, Warszawa 1928, s. 6–8.

⁹ K. Fleszyński, *O zawodzie prawnika. Z cyklu odczytów pod protektoratem Ministerstwa Oświecenia i Wyznań Religijnych „O wyborze zawodu”*, Warszawa 1927, s. 6–7.

¹⁰ J. Glass, *Niektóre zagadnienia przyszłej polskiej ustawy notarialnej. Referat, odczytany w dniu 2 października 1929 r., na posiedzeniu plenarnym II Zjazdu Prawników Polskich w Warszawie*, Warszawa 1930, s. 7.

had given birth to the consolidation of the rule of law; the defense of the law created lawyers; and the application and enforcement of the law gave rise to the appointment of judges¹¹. Władysław Leopold Jaworski stressed that the notary's thought had been the same as that of the judge, with the difference consisting in the fact that they had been found not in the general but in the individual and concrete sphere¹².

Reform projects in years 1918–1923

It should be recalled that the first draft of the Notary Act was drawn up in 1917, and its creator was Józef Światopełk-Zawadzki; other drafts were those made by Stefan Góra, Władysław Leopold Jaworski and the Malopolska Chambers of Notaries, resolutions of congresses in Cracow (1922) and Warsaw (1923), memorials of the Association of Notaries and Registrars of Deeds, as well as speeches of the Union of Notaries and Mortgage Employees¹³.

In the draft of the Notary Act of 1917, covering transitive provisions and tariff, Szymon Landau pointed out that notaries were state officials, and in that capacity, they exercised their right to legal protection for all their activities, for which they were responsible¹⁴. Notary candidates had to use civil rights, be over 25 years of age, have a certificate of completion of a law course in a higher education institution or a certificate of completion of another higher or at least secondary education institution, and have evidence of civil law practice: at least 5 years if they had completed a law course in a higher education institution or at least 7 years if they had not completed the above course¹⁵.

The unification of all lands and the emergence of the Polish State¹⁶ created the need, or even the necessity, to standardize all legislation, and therefore these sections which fell within the scope of the notary institution, notaries ordinance, legislation on land records (the so-called mortgage legislation) and the law on proceedings in the so-called uncontested matters – the Cracow Chamber of Notaries felt this need from the moment of founding of the Polish State¹⁷. For this purpose, at the beginning of 1919, the Chamber of Notaries delegated the then registrar Dr Stefan Góra to Warsaw and Poznań to analyze the notarial legislation and practice of the Polish lands and then develop the principles and concepts

¹¹ *Austriacka ustawa notarialna z dnia 25 lipca 1871 roku historycznie i porównawczo objaśniona*, przez S. Muczkwoskiego, Kraków 1887, s. 5.

¹² W. L. Jaworski, *Reforma notariatu*, Kraków 1929, s. 22.

¹³ *Koleje i losy ustawy notarialnej*, Notariat – Hipoteka, nr 1, Warszawa 1931, s. 5.

¹⁴ Sz. Landau, *Projekt ustawy notariatu z przepisami przechodnimi i taryfą*, Warszawa 1917, s. 3–4.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ K. W. Kumaniecki, *Zbiór najważniejszych dokumentów do powstania państwa polskiego (odezwy, memoriały, proklamacje, oświadczenia, deklaracje, rozkazy, manifesty i orędownictwa, projekty ustawodawcze, uchwały, rozporządzenia, dekrety, ustawy na tle historycznych wypadków 1912 – 1919 r.)*, Kraków–Warszawa 1920 r., s. 153 – 179; idem, *Odbudowa państwowości polskiej. Najważniejsze dokumenty 1912 – styczeń 1924 r. (Odezwy proklamacje, memoriały, rozkazy, manifesty, orędownictwa, traktaty pokojowe, plebiscyty, decyzje Rady Ambasadorów co do granic, noty dyplomatyczne, mała konstytucja, wojny polskie, marcowa konstytucja, ordynacje wyborcze, autonomia wojewódzka, system monetarny, Bank Polski, ustawy, dekrety i rozporządzenia na tle wypadków historycznych)*, Warszawa–Kraków 1924, s. 507–522.

¹⁷ W. L. Jaworski, *O potrzebie notariatu (Przemówienie na zgromadzeniu Krakowskiego Kollegjum Notariuszów dnia 30 października 1921 r.)*, Przegląd Notarialny, nr 1, Kraków 1922, s. 7.

of the notary institution in consultation with the notaries throughout Poland¹⁸. The notarial bill drafted by Stefan Gora and passed in November 1921 stated that notaries were public trust employees and, as such, enjoyed legal protection and were subject to criminal sanctions on a par with state officials¹⁹. Moreover, the distribution and number of notaries were subject to regulation in art. 2, which provided that at each seat of the District Court or its equivalent, there had to be at least one notary, at the seat of the Regional Court, at least two notaries, at the seat of the Court of Appeals, at least five notaries, whereas at the seat of the Supreme Court, at least ten. Stefan Gora introduced the guiding principles on which the notary institution should be based in Poland: new notarial devices were to be introduced into the new notary act, based on the solutions introduced into the notary institution in the former Congress Poland, legislation was to use the greatest number of unofficial factors in the exercise and enforcement of law, and the competences of particular professions and law-makers were to be divided in a very detailed way²⁰. Gora also emphasized that proposals for changes to the notary act had to be drawn from Austrian solutions, which were the result of several congresses of prominent German lawyers²¹.

On 18 July 1923, the Association of Notary Candidates in Cracow submitted a memorandum to the draft of the notary act by Dr. Stefan Gora, which indicated, inter alia, that in §11 point 2 of the draft, apart from the minimum age limit, the maximum age limit had to be adopted, for instance 55 years of age; moving from one occupation to another in the elderly age was not in the interest of the public; in §11 paragraph 6, it was proposed to add provision that the time of practice as a notary candidate and the entry in the list of substitute notaries had to take place immediately prior to the nomination as a notary – meaning that the nomination could take place only among persons registered in the list of substitute notaries and those who showed an uninterrupted four-year notarial practice²².

Władysław Leopold Jaworski came to the conclusion that a notary was and should be a government official in the future, but of a specific character. He included the analysis of his views in a very detailed way in a scientific monograph devoted to the notary institution – “Reform of the Notary Institution”²³. In this work, the author expressed the view that defining the position of notaries in the state system depended on the boundaries of state activity²⁴. In the states with collective ownership advantage, the nationalization of the notary institution was carried out, and the posts were held by state officials called notaries²⁵. Where the regime consisted in individual property as well as freedom of contract and inheritance

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ *Ustawa notariatu*, Przegląd Notarialny, nr 1, Kraków, 1922, s. 9; M. Rzepecki, *Notarjat jako instytucja społeczna*, „Reforma notarjatu”, Przegląd Notarialny, nr 4, Kraków 1929, s. 358–365; W.L. Jaworski, *O potrzebie notarjatu...*, op. cit., s. 8.

²⁰ *Sprawozdanie z pierwszego Zjazdu polskich notariuszy w Krakowie*, „Przegląd Notarialny”, nr 3–4, Kraków, 1922, s. 13–14.

²¹ Ibidem, s. 30.

²² *Reforma notariatu a kandydaci notarjalni*, Przegląd Notarialny, nr 3–4, Kraków 1923, s. 73–80.

²³ W.L. Jaworski, *Reforma notarjatu*, Kraków 1929; zob. D. Malec, *Dzieje notariatu polskiego*, Kraków 2007; idem, *O dorobku polskiego notariatu i notariuszy okresu międzywojennego. Uwagi z okazji jubileuszu 70-lecia „Konstytucji notariatu polskiego*, Sesja naukowa pt. *70 lat zunifikowanego polskiego prawa o notariacie*, Warszawa 2003.

²⁴ W.L. Jaworski, *Reforma notarjatu...*, op. cit., s. 7.

²⁵ A. Oleszko, *Ustrój polskiego notariatu*, Kraków 1999, s. 128.

law, the state could act indifferently toward certain institutions or agendas; although notarial activities were carried out privately, due to the fact that they were important to the state, they were still *sui generis* state activity²⁶. Władysław Leopold Jaworski assigned the following tasks to *de lege ferenda*: it was necessary to examine the reason why certain state agendas were to be performed by the notary institution as a separate independent institution, it was necessary to examine which agendas were to be allocated to the notary institution understood in this way, it was necessary to create a legal structure for the notary institution that would take into account that the notary performs the state activities independently – further stating that the notary's core activity was preventive jurisdiction²⁷. In light of this, Jaworski emphasized that notaries, despite being state officials, were subject to a different organization and their responsibility was regulated differently than this of other state officials²⁸.

In the opinion of the Malopolska Chambers of Notaries, the notary should be a public trust employee, remaining under government control executed by the Minister of Justice through the judicial authorities, and not be a state official²⁹. In the opinion submitted by the Ministry of Justice, in response to the principles put forward by the Codification Commission, it was noted that the notary was recognized as a state authority (*imperium*); however, there was no doubt that a notary was not in power, as they performed their activities only at the will of the parties – the notary acted as the agent exercising power through the delegation of the relevant state organs, performing ancillary activities that did not affect their position³⁰.

All-Polish Congress of Notaries and Mortgage Employees was of the opinion that the notary's dependence on the state authorities (appointment, supervision) was undoubted and the scope of this dependence was only of importance³¹. According to the presented concept, the notary was a state official (Władysław Leopold Jaworski), a public official (Jakub Glass) and a public trust employee (the Malopolska Chambers of Notaries)³². The resolution of the All-Polish Congress of 10 October 1923 stated that “the notary should not be a state official. The notary according to these regulations is therefore a public trust employee and, in this capacity, in the exercise of their rights and duties, they should use legal protection and be subject to criminal sanctions in the same way as national judges” – the notary's position was thus intermediate between the attorney's and the judge's position, and the statement of the will of the parties by the notary gave more credibility to the parties' statements, making the notary a kind of *testis privilegiatus*³³. It was also established that

²⁶ Ibidem, s. 129.

²⁷ *Opinia prof. Wł. L. Jaworskiego (w pracy: „Reforma notariatu”, Kraków 1929)*, Notariat–Hipoteka, nr 2, Warszawa 1932, s. 7.

²⁸ Ibidem.

²⁹ *Opinia malopolskich izb notarialnych (w kwestionariuszu w przedmiocie zasad kodyfikacji notarialnej)*, Notariat–Hipoteka, nr 2, Warszawa 1932, s. 8; *Różne wiadomości i komunikaty*, Przegląd Notarialny, nr 3–4, Kraków 1923, s. 90–91; *Uchwały Zjazdu w przedmiocie przyszłego ustroju notariatu. Odpowiedz na kwestionariusz Komisji Kodyfikacyjnej*, Przegląd Notarialny, nr 5–6, Kraków 1923, s. 69–80.

³⁰ *Opinia Ministerstwa Sprawiedliwości (w odpowiedzi na zasady, wysunięte przez Komisję Kodyfikacyjną)*, Notariat–Hipoteka, nr 2, Warszawa 1932, s. 9.

³¹ *Na marginesie istotnych zagadnień przyszłego ustroju notariatu polskiego*, Notariat–Hipoteka, nr 7, Warszawa 1931, s. 3.

³² Ibidem, s. 4.

³³ *Uchwała Zjazdu Wszechpolskiego (Zjazd Wszechpolski Notariuszów i Pisarzy Hipotecznych, w Warszawie, dn. 10. IX 1923)*, Notariat–Hipoteka, nr 2, Warszawa 1932, s. 6.

the notary institution should be separated from the legal bar and the courts, whereas it was foreseen that there would still be a transitional connection with the legal bar in the former Prussian territory³⁴. The following rules were adopted, among others: the notary was a public trust employee holding the position based on the nomination of a state authority, the number of notaries was limited (*numerus clausus*), obtaining the notary's position was possible for not only professional notary candidates but also more prominent judges, attorneys, and individuals from the General Prosecutor's Office after the completion of the judge and notary apprenticeship, and finally, the notary profession was not to be connected with any other profession or office, except for the profession of a higher education teacher³⁵. During the congress, attention was drawn to the fact that the notary should also be a public trust employee and, in this capacity, exercise their rights and duties under the legal protection while being subject to criminal sanctions equally with the judges; they were not supposed to be state officials *sensu stricto*, and their position was supposed to be a "hybrid" between the attorney's and the judge's position³⁶. The notaries' self-government was to be identical with that of the attorneys and represented in colleges and chambers of notaries, whereas the scope of the notaries' activities was to be strictly separated from the activities of the courts and the legal bar³⁷.

Stanisław Stein emphasized that the guiding principles upon which the notary institution should be based were as follows: the notary is a public official, appointed by the government, controlled by the state, and holding the office for their life, the number of notaries should be adjusted to the essential needs of society but also limited – *numerus clausus*, the territorial scope of the notary's office is limited to the Regional Court, and to hold the notary's office, the completion of law studies, notary and judge apprenticeship and professional examination is required³⁸. Stanisław Wilczek pointed out, however, that the introduction of unification laws, and thus also the notary act, with all non-contentious proceedings, was definitely a negative solution because it deprived the notary institution of broad autonomy and "imposed" state control over notary offices. In his opinion, the notary institution involved two elements: a liberal profession character and an official character, and it was for this reason that, on the basis of the proposed drafts, there were difficulties in reconciling these essential elements³⁹. The Malopolska Chambers of Notaries also pointed out that the provisions of the Notary Act of 25 July 1871, which had been in force in this territory, were characterized by greater autonomy than the provisions drafted in that period⁴⁰.

³⁴ B. Jacobson, *W sprawie prac przedwstępnych dla usamodzielnienia notariatu w b. dzielnicę pruskiej*, Przegląd Notarialny, nr 1 i 2, styczeń – czerwiec, Kraków 1925, s. 84.

³⁵ *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Dział ogólny. Sprawozdanie z działalności Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej z czas od 1 stycznia 1926 do 31 grudnia 1926*, Tom I, zeszyt 9, Warszawa 1927, s. 245–246.

³⁶ *Zjazd wszechpolski notarjuszów i pisarzy hipotecznych w Warszawie w d. 8–10 września 1923 r.*, Przegląd Notarialny, nr 5–6, Kraków 1923, s. 11.

³⁷ *Ibidem*, s. 13.

³⁸ *Notariat na przełomie. Rozmowa z p. rej. Dr Stanisławem Steinem Prezesem Krakowskiej Izby Notarialnej*, Notariat–Hipoteka, nr 5, Warszawa 1931, s. 4.

³⁹ *W walce o przyszłość notariatu. Rozmowa z p. rej. Stanisławem Wilczkiem Prezesem Izby Notarialnej w Przemyśle*, Notariat–Hipoteka, nr 7, Warszawa 1931, s. 2.

⁴⁰ *Ibidem*.

Conclusions

In conclusion, I would like to point out that, according to the provisions of the draft bill by Jozef Swiatopelk-Zawadzki, notaries performed notarial and mortgage activities under the supervision of the judicial authorities and chambers of notaries, having their offices near the mortgage departments of circuit courts and peace courts. The draft bill by a notary Szymon Landau stated that notaries were state officials and, in that capacity, they exercised their right to legal protection for all their activities, for which they were responsible. The draft bill by a notary Stefan Gora, developed based on the guidelines of the special commission appointed by the Malopolska Chambers of Notaries, took the view that notaries were public trust employees and, in that capacity, they exercised their right to legal protection and were subject to criminal sanctions on a par with state officials. The bill drafted by the Malopolska Chambers of Notaries pointed out that the notaries were public trust employees, holding their office under legal protection based on the principle of the appointment by the Minister of Justice. The draft bill prepared by Wladyslaw L. Jaworski stated that notaries were state officials organized and operating under this law. Notaries did not hold state power. The notary's position was related to their person; it was lifelong and non-transferable. The draft bill by a notary Jakub Glass was preceded by the draft bill issued by the Codification Commission, which provided that notaries were public officials to write down and authenticate good will, and were nominated for that position on a state nomination basis. Whereas, the draft bill by Glass, a Clerk of the Codification Commission, stated that the notary was a public official exercising the duties entrusted to them by the law⁴¹.

It was not easy to define the position of a notary in the state system of this period. Wladyslaw Jaworski, mentioned many times previously, after analyzing the state of the notary institution in Austrian, Prussian and former Polish Kingdom law, concluded that the notary was a state official because, in a state whose constitution was based on the principles of freedom of contract, individual property and inheritance law, they exercised activities which the state considered as the area of its activity and tasks, and the activities of the notary as the ones that constituted state activities⁴².

Wiktor Natanson emphasized that, in terms of systemic and organizational structure, the definition of a notary should take into account that: a notary was established by the state and operated under state control, the notary was a member of the profession equipped with a self-government of a legal and public nature, and also operated under the control of corporate self-government⁴³. In this way, Natanson discovered the following constituent elements of the definition of the notary's position in the notary act: a notary was a person of public trust, the notary was appointed by a state authority, the notary's position was based on the notary act, the notary was a member of the profession regulated on the basis of corporate self-government of legal and public nature, the notary acted under the control of state authorities and corporate self-governments, the notary was appointed to draw up acts

⁴¹ *Materiały do art. 1. Niektóre proponowane rozwiązania*, Notariat–Hipoteka, nr 2, Warszawa 1932, s. 5.

⁴² T. Budzynowski, *Stanowisko notariusza w ustroju państwowym*, Notariat–Hipoteka”, nr 34, Warszawa 1932, s. 5.

⁴³ W. Natanson, *Kilka kwestii głównych z projektu ustawy notarialnej*, Notariat–Hipoteka, nr 6, Warszawa 1933, s. 6.

of good will and to give them a guarantee of public credibility, the notary could perform other activities within a conservative field (non-contentious proceedings, required by law – notary and other)⁴⁴. From the above elements, Wiktor Natanson created the following statutory definition of a notary: a notary was a person of public trust established by a state authority and operating under this act under the control of state bodies, with the involvement of corporate self-government bodies, appointed in the field of private-legal relations for the preparation of acts of good will, to which citizens must or want to give a guarantee of public credibility and for the exercise of other conservative activities required by law⁴⁵.

Thus, the question whether the notary was supposed to be a state official had to be answered in the negative. The notary was a public trust employee, and in that capacity, in exercising their rights and duties, they enjoyed legal protection and were subject to criminal sanctions on a par with state judges⁴⁶. The function of the notary was therefore intermediate between the attorney's and the judge's position – the statement of the will of the parties by the notary gave more credibility to the parties' statements – the notary was a kind of *testis privilegiatus* with the credibility given to them by the law and, in addition, an expert in law, so that the will of the parties could not be expressed in content or form contrary to the law in force; thus, they were a public trust employee and “a judge of non-contentious matters”⁴⁷. Work on the first notary act after regaining the Independence, regulating the notary's legal position, was still in progress, and although, based on the above deliberations, many common elements of the discussed draft reforms and concepts could be observed, it was not until 10 years later (in 1933) that these issues were finally regulated.

Bibliografia

- Austryacka ustawa notarialna z dnia 25 lipca 1871 roku historycznie i porównawczo objaśniona*, przez S. Muczkowskiego, Kraków 1887.
- Budzynowski T., *Stanowisko notariusza w ustroju państwowym*, Notariat–Hipoteka, nr 34, Warszawa 1932.
- Dokola ustawy notarialnej. Dwie kwestie kapitalne z dziedziny organizacji notariatu*, Notariat–Hipoteka, nr 13, Warszawa 1933.
- Drzewiecki H., *Studja i materiały do dziejów notarjatu w Polsce*, Część II, Warszawa 1928.
- Dutkiewicz W., *Prawo hipoteczne w Królestwie Polskiem*, Warszawa 1850.
- Fleszyński K., *O zawodowych i społecznych zadaniach prawnika. Odczyt wygłoszony w cyklu „o wyborze zawodu”*, Warszawa 1928.
- Fleszyński K., *O zawodzie prawnika. Z cyklu odczytów pod protektoratem Ministerstwa Oświecenia i Wyznań Religijnych „O wyborze zawodu”*, Warszawa 1927.
- Glass J., *Niektóre zagadnienia przyszłej polskiej ustawy notarialnej*, Palestra, nr 1, Warszawa 1930.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ *Zjazd wszechpolski notarjuszów i pisarzy hipotecznych...*, op. cit., s. 69.

⁴⁷ Ibidem, s. 70.

- Glass J., *Niektóre zagadnienia przyszłej polskiej ustawy notarialnej. Referat, odczytany w dniu 2 października 1929 r., na posiedzeniu plenarnym II Zjazdu Prawników Polskich w Warszawie*, Warszawa 1930.
- Glass J., *Zarys Prawa Hipotecznego, w b. Królestwie Polskiem. Zarys, cz. I*, Warszawa–Kraków, brak daty wydania.
- Hube K., *O instytucji hipotecznej w Polsce*, Kraków 1840.
- Jaworski W.L., *O potrzebie notarjatu (Przemówienie na zgromadzeniu Krakowskiego Kollegjum Notariuszów dnia 30 października 1921 r.)*, Przegląd Notarialny, nr 1, Kraków 1922.
- Jaworski W.L., *Reforma notarjatu*, Kraków 1929.
- Koleje i losy ustawy notarialnej*, Notariat–Hipoteka, nr 1, Warszawa 1931.
- Kumaniecki K. W., *Odbudowa państwowości polskiej. Najważniejsze dokumenty 1912–styczeń 1924 r., (Odezwy proklamacyjne, memorjały, rozkazy, manifesty, orędzie, orędzia, traktaty pokojowe, plebiscyty, decyzje Rady Ambasadorów co do granic, noty dyplomatyczne, mała konstytucja, wojny polskie, marcowa konstytucja, ordynacje wyborcze, autonomia wojewódzka, system monetarny, Bank Polski, ustawy, dekrety i rozporządzenia na tle wypadków historycznych)*, Warszawa–Kraków 1924.
- Kumaniecki K.W., *Zbiór najważniejszych dokumentów do powstania państwa polskiego (odezwy, memoriały, proklamacje, oświadczenia, deklaracje, rozkazy, manifesty i orędzie, noty, projekty ustawodawcze, uchwały, rozporządzenia, dekrety, ustawy na tle historycznych wypadków 1912–1919 r.)*, Kraków–Warszawa 1920.
- Landau Sz., *Projekt ustawy notariatu z przepisami przechodnimi i taryfą*, Warszawa 1917.
- Malec D., *Dzieje notariatu polskiego*, Kraków 2007.
- Malec D., *Notariat Drugiej Rzeczypospolitej*, Kraków 2002.
- Malec D., *O dorobku polskiego notariatu i notariuszy okresu międzywojennego. Uwagi z okazji jubileuszu 70-lecia „Konstytucji notariatu polskiego, Sesja naukowa pt. 70 lat zunifikowanego polskiego prawa o notariacie*, Warszawa 2003.
- Materiały do art. 1. Niektóre proponowane rozwiązania*, Notariat–Hipoteka, nr 2, Warszawa 1932.
- Miszewski W., *Ustawa notarialna obowiązująca w okręgach sądów apelacyjnych Warszawskiego, Lubelskiego i Ziem Zachodnich (z wydania z roku 1914) z dodaniem orzeczeń sądów kasacyjnych oraz ustaw i rozporządzeń, mających związek z notarjatem, wydanych do dnia 15/VIII 1921 r., tudzież skorowidza*, Warszawa 1922.
- Muczkowski S., *Austryacka ustawa notaryalna z dnia 25 lipca 1871 roku, historycznie i porównawczo objaśniona*, Kraków 1887.
- Na marginesie istotnych zagadnień przyszłego ustroju notariatu polskiego*, Notariat–Hipoteka, nr 7, Warszawa 1931.
- Natanson W., *Kilka kwestii głównych z projektu ustawy notarialnej*, Notariat–Hipoteka, nr 6, Warszawa 1933,
- Notariat na przelomie. Rozmowa z p. rej. Dr Stanisławem Steinem Prezesem Krakowskiej Izby Notarialnej*, Notariat–Hipoteka, nr 5, Warszawa 1931.
- Oleszko A., *Ustrój polskiego notariatu*, Kraków 1999.

- Opina prof. Wł. L. Jaworskiego (w pracy: „Reforma notariatu”, Kraków 1929), Notariat–Hipoteka, nr 2, Warszawa 1932.*
- Opinia małopolskich izb notarialnych (w kwestionariuszu w przedmiocie zasad kodyfikacji notarialnej), Notariat–Hipoteka, nr 2, Warszawa 1932.*
- Przed zjazdem notariuszów polskich, Przegląd Notarialny, nr 2, Kraków, 1922.*
- Różne wiadomości i komunikaty, Przegląd Notarialny, nr 3–4, Kraków 1923.*
- Rymowicz Z., Świącicki W., *Prawo cywilne Ziem Wschodnich (Tom X cz. I Zводу Praw Rosyjskich). Tekst podług wydania urzędowego z roku 1914 z uwzględnieniem zmian, wprowadzonych przez ustawodawcę polskiego, oraz ustawy związkowe, tudzież judykatura Sądu Najwyższego i b. Senatu Rosyjskiego, Tom II, Warszawa 1933.*
- Rymowicz Z., Świącicki W., *Suplement do prawa cywilnego Ziem Wschodnich (Tom X cz. I Zводу Praw). Zawierający orzecznictwo Sądu Najwyższego i ustawy związkowe za czas od 1 stycznia 1933 r., do 1 stycznia 1934 r., a w tej liczbie Kodeks zobowiązań 1933 r., Warszawa 1934.*
- Rzepecki M., *Notariat jako instytucja społeczna, „Reforma notariatu”, Przegląd Notarialny, nr 4, Kraków 1929.*
- Sprawozdanie z pierwszego Zjazdu polskich notariuszy w Krakowie, Przegląd Notarialny, nr 3–4, Kraków, 1922.*
- Uchwały Zjazdu w przedmiocie przyszłego ustroju notariatu. Odpowiedz na kwestionariusz Komisji Kodyfikacyjnej, Przegląd Notarialny, nr 5-6, Kraków 1923.*
- Uchwała Zjazdu Wszepolskiego (Zjazd Wszepolski Notariuszów i Pisarzy Hipotecznych, w Warszawie, dn. 10. IX 1923), Notariat–Hipoteka, nr 2, Warszawa 1932.*
- Ustawa notariatu, Przegląd Notarialny, nr 1, Kraków, 1922.*
- Werkowski K., *W przededniu nowej ustawy notarialnej. Referat wygłoszony na Zjeździe Delegatów Związku P. N. i H, Notariat–Hipoteka, nr 8-9, Warszawa 1933.*
- W.N., *Spółczeństwo a notariat. Próba wyjaśnienia niektórych pojęć elementarnych. 1. Rola i znaczenie notariatu w życiu społeczno-państwowym, Notariat–Hipoteka, nr 14, Warszawa 1933.*
- W walce o przyszłość notariatu. Rozmowa z p. rej. Stanisławem Wilczkiem Prezesem Izby notarialnej w Przemyślu, Notariat–Hipoteka, nr 7, Warszawa 1931.*
- Zjazd wszepolski notariuszów i pisarzy hipotecznych w Warszawie w d. 8–10 września 1923 r., Przegląd Notarialny, nr 5–6, Kraków 1923.*

STRESZCZENIE

Tomasz Chłopecki

Pozycja prawna notariusza w II RP – projekty reform. Okres 1918–1923

Artykuł *Pozycja prawna notariusza w II RP – projekty reform. Okres 1918–1923* omawia sposób kształtowania się notariatu i jego koncepcji bezpośrednio po odzyskaniu przez Polskę niepodległości do roku 1923. Okres ten z uwagi na obowiązujące na poszczególnych terenach rozwiązania prawne państw zaborczych charakteryzował

się różnorodnością przepisów prawnych oraz problemami w ich egzekwowaniu. W wyniku tego istniała pilna potrzeba unifikacji polskiego systemu prawnego, w tym również przepisów o notariacie, które na nowo określiłyby pozycję prawną notariusza w II Rzeczypospolitej. Artykuł przedstawia rozważania na temat koncepcji i idei prezentowanych przez poszczególne Izby Notarialne oraz samych notariuszy ze Stefanem Górą i Władysławem Leopoldem Jaworskim na czele.

Słowa kluczowe: II Rzeczypospolita, prawo, notariusz, reforma, Stefan Góra, Władysław Leopold Jaworski.

Data wpływu artykułu: 14.03.2017 r.

Data akceptacji artykułu: 20.06.2017 r.

Larysa Gajewska (Лариса Гаєвська)

Narodowa Akademia Administracji Publicznej przy Prezydencie Ukrainy
e-mail: laurabest@ukr.net

Natalia Szulga (Наталія Шульга)

Ekonomiczno-Transportowy Koledż w Kijowie
e-mail: ktek2000@ukr.net

Państwowa polityka edukacyjna Niemiec – cechy szczególne i kierunki wdrażania

STRESZCZENIE

W niniejszym artykule została poddana analizie polityka edukacyjna Unii Europejskiej na przykładzie Niemiec. Autorzy kierują naszą uwagę na model polityki edukacyjnej tego kraju, w szczególności na takie jej cechy jak: dominacja państwa w kwestiach zarządzania i finansowania krajowego systemu wykształcenia, orientacja na znalezienie najbardziej optymalnych stosunków uczestnictwa państwa i struktur społecznych w realizacji tych procesów, aktywizacja kierunków działalności oświatowej, które są bezpośrednio powiązane ze zwiększeniem ekonomicznego, naukowego i technicznego rozwoju kraju, zwłaszcza systemu wyższego wykształcenia.

Autorzy przeanalizowali federalne programy i dokumenty państwowe oraz pokazali tendencje i kierunki, które mogą okazać się pomocne w kwestii rozwoju i doskonalenia krajowej polityki edukacyjnej w Niemczech.

Słowa kluczowe: państwowa polityka oświatowa, polityka edukacyjna Unii Europejskiej, Niemcy, sfera edukacyjna, przykład wprowadzenia krajowej polityki oświatowej.

Wstęp

Społeczne, ekonomiczne i geopolityczne zmiany, które nastąpiły na początku lat dziewięćdziesiątych minionego stulecia w krajach Europy Wschodniej i Centralnej oraz dążenie elit politycznych i znacznej części społeczeństwa tych krajów do zintegrowania się z Unią Europejską i NATO aktywizowały potrzebę przemyślenia nowych realiów historycznych związanych z polityką edukacyjną jako fundamentem społecznego i ekonomicznego rozwoju krajów Wspólnoty.

Polityka Unii Europejskiej jest zawarta w paragrafie 165 Traktatu o Funkcjonowaniu Unii. Według tego dokumentu Unia Europejska „przyczynia się do rozwoju edukacji o wysokiej jakości poprzez zachęcanie do współpracy między państwami członkowskimi oraz, jeżeli jest to konieczne, poprzez wspieranie i uzupełnianie ich działań, w pełni szanując odpowie-

działność państw członkowskich za treści nauczania i organizację systemów edukacyjnych, jak również ich różnorodność kulturową i językową”¹.

Trzeba zauważyć, iż od samego początku Unia Europejska miała wiele trudności przy tworzeniu jedynej polityki edukacyjnej dla wszystkich krajów członkowskich, która uwzględniałaby istnienie różnych tradycji administracyjnych, podstaw prawnych oraz kulturowej i językowej odrębności. Dlatego Unia Europejska postanowiła, że odpowiedzialność za politykę w sferze wykształcenia będą niosły bezpośrednio same państwa członkowskie.

W tym samym czasie Unia Europejska zadeklarowała stanowisko akceptacji i szacunku dla kulturowej i językowej różnorodności krajów członkowskich oraz obrała za cel rozwój wykształcenia, rozpowszechniania języków, wymiany studentów i wykładowców, uznawania dyplomów uczelni tych krajów. W tym celu 11 kwietnia 1997 roku państwa Unii Europejskiej pod egidą UNESCO podpisały konwencję uznawania dyplomów, która znacząco ułatwiła proces ich nostryfikacji, ujedynoliciła czas nauki w szkołach wyższych, zabezpieczyła współpracę instytucji, wymianę informacji i doświadczeń, podtrzymała rozwój wykształcenia zdalnego itd.²

Szczególną rolę w ustaleniu wspólnej strategii rozwoju polityki edukacyjnej krajów Wspólnoty odgrywa taki organ jak Komisja Europejska, członkami której są przywódcy różnych państw i rządów.

Według paragrafu 4 Traktatu o Unii Europejskiej Komisja ma za zadanie opracowanie ogólnego kierunku polityki edukacyjnej państw członkowskich, określanie celów, terminów ich osiągnięcia, środków, które mogą być przekazane do dyspozycji przez poszczególne państwa w celu skutecznego wykonywania proponowanych strategii³.

W nowym programie *Edukacja i kształcenie zawodowe 2020* określone zostały cztery cele strategiczne:

- Realizacja koncepcji kształcenia i mobilności w ciągu całego życia.
- Zwiększenie jakości i skuteczności wykształcenia i przygotowania zawodowego.
- Wspieranie równości, spójności społecznej i aktywności obywatelskiej.
- Zwiększenie twórczości, innowacyjności, przedsiębiorczości na wszystkich poziomach wykształcenia i przygotowania zawodowego.

Dzisiaj większość krajów europejskich opracowała nowe podejście do strategii rozwoju edukacji w swojej polityce, co odpowiada perspektywom cywilizacji postindustrialnej i zmierza w stronę przesunięcia źródeł i sił napędowych rozwoju społecznego i ekonomicznego ze sfery materialnej do intelektualnej. Pod wpływem tego zmieniła się struktura państwowej polityki edukacyjnej.

Współczesny proces integracji europejskiej, przechodząc po kolei przez takie stadia jak wspólny rynek, unia walutowo-ekonomiczna oraz integracja polityczna, zbliżył się do możliwości osiągnięcia nowej jakości w warunkach integracji kultury, wykształcenia i badań naukowych.

Analizując politykę Unii Europejskiej w sferze edukacji, można stwierdzić „brak wspólnego dla wszystkich państw przepisu skutecznego zarządzania”, dlatego każdy kraj musi wypracowywać własne strategie narodowe i samorządowe. W krajach rozwiniętych polityka

¹ Polityka Oświatowa 2010, nr 2 (22) [http://orka.sejm.gov.pl/WydBAS.nsf/0/EFDDCE26CD280FBFC125776800260E16\\$file/Polityka%20oswiatowa.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/WydBAS.nsf/0/EFDDCE26CD280FBFC125776800260E16$file/Polityka%20oswiatowa.pdf)

² *Polityka oświatowa w Polsce*, <http://www.marekg.user.ixpnet.pl/Przyklad.pdf>

³ Polityka Oświatowa 2010..., op. cit.

państwowa, która kieruje ich rozwojem, wychodzi na pierwszy plan w programach reform państwowych.

W raporcie Organizacji Współpracy Ekonomicznej i Rozwoju *Perspektywy polityki edukacyjnej – 2015* przedstawiono wyniki badań około 450 reform edukacyjnych, które były wprowadzane w czterech krajach członkowskich tej organizacji w latach 2008–2014. Podkreślono, że „ocena przez państwa własnej polityki edukacyjnej jest raczej wyjątkiem niż regułą”. Dlatego zupełnie zrozumiiała jest opinia ekspertów o tym, że „jeżeli chcemy polepszyć efekty wprowadzenia reform, musimy działać bardziej systematycznie i opierać się na analizie faktów”.

Wśród najbardziej priorytetowych reform w sferze kształcenia, które są wprowadzane w życie w krajach członkowskich Organizacji Współpracy Ekonomicznej i Rozwoju, wyróżniamy następujące: przygotowywanie studentów do przyszłych zawodów (29%), doskonalenie szkół (24%), osiągalność i jakość wykształcenia wspólne dla wszystkich (16%), ocena i analiza (14%), finansowanie (12%), zarządzanie wykształceniem (9%).

Analiza konkretnego dorobku realizacji państwowej polityki edukacyjnej w Niemczech

Niemcy – wysoko rozwinięty kraj, w którym stopniowo wprowadza się kontynentalny model państwowej polityki edukacyjnej. Podstawowymi cechami tego modelu są: dominacja państwa w kwestiach zarządzania oraz finansowania krajowego systemu kształcenia, orientacja na znalezienie najbardziej optymalnych stosunków uczestnictwa kraju i struktur społecznych w realizacji tych procesów, aktywizacja kierunków działalności oświatowej, które bezpośrednio powiązane są ze zwiększeniem ekonomicznego, naukowego i technicznego rozwoju kraju. Ważne miejsce zajmuje system wyższego wykształcenia.

Jeszcze w roku 1998, jako dodatek do federalnej ustawy o wyższym wykształceniu, zatwierdzona była reforma niemieckiego systemu wykształcenia wyższego, ukierunkowana na zwiększenie konkurencji oraz dyferencjacji placówek naukowych kosztem osłabienia odgórnej regulacji ich funkcjonowania, skupienie się na jakości kształcenia i stworzenia warunków do osiągnięcia tej jakości. W efekcie zauważa się stopniowe wprowadzanie do systemu decyzji uchwalonych w ramach reformy oraz rozpoczęcie zarządzania wyższymi placówkami poprzez różne poziomy mechanizmów rynkowych.

Znaczący wpływ na zmiany i rozwój krajowej polityki edukacyjnej w Niemczech miał proces boloński, podstawowym celem którego było opracowanie ogólnych zasad dla krajów europejskich, zabezpieczenie możliwości uznawania placówek szkolnictwa wyższego poza granicami konkretnego kraju, pomoc w swobodnej wymianie studentów i wykładowców pomiędzy uniwersytetami europejskimi, zwiększenie szans na zatrudnienie absolwentów na europejskim rynku pracy oraz zwiększenie konkurencyjności uniwersytetów europejskich w skali światowej⁴. Przyłączając się do procesu bolońskiego, Niemcy zobowiązały się do 2010 roku stworzyć jedną europejską strefę oświaty wyższej.

W roku 2000 kraj poważnie zwiększył wydatki państwowe na oświatę. Pojawiły się nowe programy federalne skierowane na doskonalenie systemu kształcenia, które częściowo

⁴ *Германия 2010* (Germany 2010), под ред. В. Б. Белова], М.: Русский сувенир, Институт Европы РАН, Москва 2011, с. s. 161.

są finansowane przez Unię Europejską. Poszerzane i modyfikowane są programy rozwoju systemu wykształcenia i szkoleń zawodowych.

Rząd niemiecki poświęca dużą uwagę (zgodnie z trendem ogólnoeuropejskim) wprowadzeniu systemu nauki przez całe życie dla wszystkich (*Lebensbegleitendes für alle*), skierowanego na wsparcie koncepcji w stosunku do wszystkich grup społecznych w kontekście reformy struktury oświatowej, której główne założenie polega na tym, że „ze względu na szybki progres naukowy i technologiczny oraz warunki pracy, które ciągle się zmieniają, kompetencje każdego obywatela powinny ciągle zmieniać się i odnawiać”.

Podstawą realizacji koncepcji nieprzerwanego kształcenia jest program *Kształcące się regiony – rozwój sieciowej współpracy*, którego poziom finansowania przekroczył 118 mln euro. Program był wprowadzany przez ministerstwo oświaty Niemiec przy pomocy finansowej europejskiego funduszu społecznego (51 mln euro). Głównym celem tego programu jest wsparcie regionalnych sieci oświatowych instytucji innowacyjnych, które mają zapewnić nauczanie oraz kształcenie zawodowe odpowiadające koncepcji ciągłego uczenia się.

Dorobek naukowy, który powstał w ramach realizacji tego programu, wyznaczył czynniki dla oceny jej efektywności: współpraca instytucji uczestniczących w programie, kształcenie zawodowe oraz rozwój regionalnego krajobrazu edukacyjnego jako wynik wprowadzenia wspólnych projektów, odbiorcy i grupy docelowe sieciowej współpracy, stan regionalnego rynku pracy, potencjalne możliwości wymiany doświadczeń. Podstawy naukowe programu zabezpieczane były poprzez konsorcjum nadzorcze pod kierownictwem niemieckiego instytutu edukacji dla dorosłych (Deutsche Institut für Erwachsenenbildung). W roku 2005 funkcja ta była przekazana uniwersytetowi w Monachium oraz firmie Ramboll Management. Uniwersytet nadzoruje realizację celów podstawowych, a firma – przydatność stworzonych sieci.

Jednak dołączenie Niemiec do procesu bolońskiego stworzyło trudności, które spowodowane były rozpoczęciem stopniowego wprowadzania nowych programów edukacyjnych skierowanych na wprowadzenie stopni bakalarza i magistra dla niektórych specjalności oraz poszerzenia nomenklatury dla nowych programów. Przy tym wszyscy uczestnicy otrzymali prawo wyboru terminów i skali zmian. Jednocześnie kierownictwo niemieckich uniwersytetów i przedstawiciele kręgów pracy przejawiali „wstrzeźliwość w tej kwestii, opór przed możliwymi negatywnymi następstwami dla jakości wyższego wykształcenia”⁵. Jednak „potrzeba sprostania wymaganiom dnia dzisiejszego i bycia przewodnikiem edukacji europejskiej zmusiły Niemcy do kontynuacji reform w kierunku kształtowania jednej europejskiej przestrzeni edukacyjnej”⁶. Dlatego nie dziwi, że dalszy rozwój polityki edukacyjnej Niemiec odbywa się w ramach programów Unii Europejskiej.

W celu zwiększenia ilości nowych zasobów informacji w edukacji oraz podwyższenia jakości przygotowania zawodowego wprowadzono program ministerstwa oświaty *Nowe zasoby informacji w procesie edukacji* (optymalizacja wykorzystywania edukacyjnych programów komputerowych), co stanowi składową urzędowej inicjatywy *Innowacje i miejsca*

⁵ А. М. Пугач, *Основні засади функціонування інтеграційних структур в сфері аграрної освіти, науки і виробництва*, Державне управління: удосконалення та розвиток [Електронний ресурс], Режим доступу: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=884&p=1>

⁶ *Научно-технический прогресс: словарь*, сост. В. Г. Горохов, В. Ф. Халипов, М.: Политиздат, 1987, s. 163.

pracy w informacyjnym społeczeństwie XXI wieku. Nakłady finansowe na program w okresie pomiędzy 2001 a 2003 rokiem wyniosły 200 mln euro.

Wprowadzono również program *Badania związku wyższych szkół zawodowych z ekonomią* (zabezpieczenie związku wyższego wykształcenia zawodowego z obecnym stanem ekonomicznym w celu przyspieszenia procesów przeniesienia i wprowadzenia nowej wiedzy do przedsiębiorstw).

Kluczowym dokumentem państwowym, który wyznacza rozwój oświaty w Niemczech, jest *Raport o technologicznej efektywności Niemiec 2006*⁷ zawierający między innymi szczegółową analizę czynników, które potencjalnie mogą hamować rozwój innowacyjnych technologii w kraju. Stwierdzono potrzebę stworzenia dodatkowych miejsc do przygotowania fachowców, przede wszystkim kierunków technicznych i przyrodniczych. Te wnioski tworzą podstawę dla dalszego opracowania i wprowadzania różnych inicjatyw państwowych⁸.

Otóż 14 czerwca 2007 roku podpisany został Traktat o szkołach wyższych 2020 – umowa rządowa pomiędzy władzą centralną i regionami dotycząca programów oświatowych i zabezpieczenia możliwości zdobycia wykształcenia przez przyszłe pokolenia oraz zwiększenia efektywności w dziedzinie osiągnięć naukowych. Umowa wyznacza mechanizmy współpracy i koordynacji pomiędzy regionami oraz władzą centralną (chodzi o zabezpieczenie dostatecznej ilości miejsc szkoleniowych w szkołach wyższych, działalność regionów na rzecz realizacji postanowień procesu bolońskiego, zwiększenie pomocy dla priorytetowych kierunków naukowych i dla nowego pokolenia wykładowców szkół wyższych, wzmocnienie współpracy pomiędzy ośrodkami kształcenia a przedsiębiorstwami produkcyjnymi, dalszy rozwój wyższych szkół zawodowych w celu przekształcenia ich w regionalne centra innowacyjne w ramach federalnego wsparcia dla badań naukowych w wyższych szkołach zawodowych)

⁹.
W roku 2007 opracowany został dokument o nazwie *10 zwrotnych kierunków modernizacji oświaty zawodowej*¹⁰, który stworzył podstawy reformowania systemu kształcenia zawodowego i wyznaczył następujące najważniejsze założenia:

1. Modernizacja (nowe wymagania do kwalifikacji ze względu na zmiany w sektorze ekonomicznym: odejście od ekonomiki przemysłowej do sfery usług w warunkach zmian demograficznych; stworzenie nowej kultury oświatowej w sferach innowacyjnych zawodów i branży, które rozwijają się i bezpośrednio są powiązane z badaniami; udoskonalenie struktury systemu oświaty zawodowej).

2. Zarządzanie w strefie przejścia z jednego poziomu kształcenia na inny (udoskonalenie systemu koordynacji pomiędzy szkołami zawodowymi oraz szkoleniami w przedsiębiorstwach; wykorzystywanie zdobytych wcześniej – w czasie studiów – kwalifikacji; udoskonalenie struktury wsparcia dla osób, które mają problemy o charakterze społecznym; zwiększe-

⁷ Б. Г. Юдин, *Знание как социальный ресурс*, Вестник РАН, 2006, т. 76, № 7, с. 589.

⁸ В. И. Солдаткин, *Современная государственная образовательная политика: социальные императивы и приоритеты*, М.: Изд-во МЭСИ, 1999.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Т. С. Яровенко, Чинники інвестиційного розвитку сфери освіти України, Європейський вектор економічного розвитку, 2015, № 1(18), с. 236–242.

nie liczby migrantów, którzy otrzymują wyższe wykształcenie w Niemczech; kwalifikacja dorosłych z nieukończonym średnim lub wyższym wykształceniem).

3. Studia podyplomowe (związek wyższego wykształcenia zawodowego ze studiami podyplomowymi, dostępność wykształcenia zawodowego dla szkół wyższych, stopniowość kształcenia i zdolność do zabezpieczenia przydatności zawodowej).

4. Otwartość na Europę – wprowadzenie państwowych reform oświatowych z uwzględnieniem procesów rozwoju krajów europejskich (równe kwalifikacje w Europie i kraju, system wyrównywania profesjonalizmu w kształceniu zawodowym i pojęcia profesji).

Chodzi tu o takie kierunki państwowej polityki edukacyjnej jak połączenie wykształcenia ogólnego i wykonywanej pracy bez potrzeby „przerywania działalności zawodowej”¹¹.

Państwowa polityka edukacyjna przyznaje, że skuteczny rozwój ekonomiczny i dobrobyt kraju w znacznym stopniu zależą od wiedzy i kompetencji. A ekonomika i innowacyjne technologie wymagają nowych pomysłów naukowych, które przy dobrym wykorzystaniu tworzą skuteczną ekonomię.

Państwo aktywnie włącza się do wprowadzania polityki oświatowej, wsparcia innowacji oraz ich skutecznego funkcjonowania. W taki sposób przy bezpośrednim wsparciu federalnego ministerstwa edukacji dokonuje się opracowanie oraz realizacja kompleksu edukacyjnych zabiegów pod ogólną nazwą *Aktywne działania edukacyjne*. Program ten ma na celu polepszenie sytuacji dla szkoleń zawodowych, będąc jednocześnie głównym elementem realizacji przyjętego w *Umowie państwowej o edukacji i młodych specjalistach w Niemczech* programu podtrzymującego działalność państwa. *Aktywne działania edukacyjne* zawierają różne instrumenty realizacji wyznaczonych zadań – od nowych programów wsparcia do kampanii edukacyjnych. Ze strony Federalnego Ministerstwa Oświaty program ten wyznacza cztery podstawowe kierunki działalności¹²:

1. Kampanie regionalne – programy zorientowane na wsparcie regionów z najsłabszym stosunkiem popytu do podaży lub takich, w których przewyższa się średni poziom zmniejszenia się popytu na zawodowe nauczanie (program *STARegio*, program tworzenia miejsc edukacji zawodowej na ziemiach zachodnich i wschodnich *Ausbildungsplatzentwickler West/Ausbildungsplatzentwickler Ost*, nowy program federalny dotyczący rozwoju i wsparcia struktury oświatowej *Jobstarter*, program wspierający *Patenschaftprogramm*).

2. Branżowe programy skierowane na wsparcie nowych gałęzi rozwoju, takich jak technologie mikrosystemowe, nanotechnologie, biotechnologie, technologie optyczne, oraz w sferach, w których popyt na miejsca edukacji zawodowej przewyższa podaż (na przykład w sferze obróbki mięsa).

3. Rozwój całego spektrum dyscyplin w wyższych szkołach zawodowych odbywa się dzięki wprowadzeniu licznych specjalizacji, które są realizowane na różnych poziomach nauczania dla bakałarzów i magistrów.

4. Programy zorientowane na grupy specyficzne: młodych ludzi z problemami społecznymi oraz młodych migrantów i przedsiębiorców z obcych krajów (programy BQF, KAUSA).

Wkład niemieckiej polityki oświatowej w rozwój wykształcenia zawodowego bazuje na wspólnej pracy ministerstw oświaty różnych landów z izbami handlowo-przemysłowymi,

¹¹ В. И. Солдаткин, op. cit., s. 205.

¹² Т. Шевченко, *Розвиток освіти та особистості в різних педагогічних системах*, Вінниця: Нова книга, 2002.

które reprezentują interesy pracodawców. Ten system przewiduje mechanizm wspólnego podejmowania decyzji w stosunku do przyjętych programów, konkretnego i przejrzystego schematu finansowania. Wydatki na utrzymanie placówek oświatowych bierze na siebie państwo, a wykształcenie zawodowe finansują instytucje biznesowe.

Wprowadzenie takiego podwójnego systemu obniża prawdopodobieństwo wystąpienia nierównowagi strukturalnej na rynku pracy i zwiększa praktyczny kierunek nauczania zawodowego. Wśród innych zalet takiego systemu można dostrzec zwiększoną motywację uczniów do uczenia się zawodów, do nabywania wysokiej jakości umiejętności praktycznych, do rozwoju samodzielności i odpowiedzialności. Ten system daje możliwość nie tylko elastycznego i szybkiego reagowania na zmiany wymagań dotyczących treści zawodowych w kształceniu pracowników, ale też efektywnie wykorzystuje pracownicze zasoby kraju. Według ocen badaczy system ten jest przystosowany do ekonomii, państwo skutecznie reguluje rynek pracy. System sprawnie funkcjonuje za pośrednictwem silnych zrzeszeń pracodawców, rozwiniętych umów międzygrupowych, wysokich wynagrodzeń dla niewykwalifikowanych pracowników oraz wysokiego poziomu świadczeń pomocy społecznej dla bezrobotnych.

Jeszcze jednym wariantem początkowego wykształcenia zawodowego młodzieży jest model „roku pracy”, kiedy absolwent szkoły średniej może brać udział w pewnych projektach socjalnych (ekologicznych, oświatowych, kulturowych), otrzymując za to symboliczne wynagrodzenie. Państwo lub fundusze kościelne rekompensują wydatki na życie i wyżywienie. W procesie „roku pracy” młody człowiek określa kierunek, którym chce się zajmować w przyszłości, nabywa umiejętności pracownicze oraz kluczowe kompetencje zawodowe. Dostając się do centrów szkoleń zawodowych (analogicznych do szkół zawodowych na Ukrainie), student wybiera konkretny kierunek na drugim roku, na pierwszym natomiast poznaje różne zawody, które są nauczane w tej określonej placówce. To zbliża oświatę do wymagań rynku pracy i sprzyja dalszemu kształceniu.

Uprawnienia organów władzy w strefie oświaty zawodowej w Niemczech podzielone są w taki sposób, że działalność niższych szkół zawodowych kontroluje kierownictwo landów, z budżetu których wydziela się środki na ich utrzymanie. Odpowiedzialność za szkolenia już istniejących pracowników ponosi urząd federalny, funkcje kontrolujące wykonują też izby handlowo-przemysłowe i rzemieślnicze.

Zawartość planów naukowych szkół zawodowych nie jest reglamentowana poprzez władzę centralną.

Założenia podstawowe, które są stosowane w szkoleniach pracowników zakładów, są ujednolicone i określone ustawą federalną o przygotowaniu zawodowym.

Nowe impulsy państwowej polityce oświatowej nadaje zwiększenie uwagi w kierunku prac naukowo-badawczych. Dzięki nowym programom uniwersytety zwiększają specjalizację, a rankingi jakości i popularności wzmacniają konkurencję pomiędzy wyższymi placówkami naukowymi. Ocena pracy zespołu wykładowców odbywa się na podstawie osiągnięć naukowych.

Praktyka pokazuje zwiększenie wpływu uniwersytetów na wprowadzenie innowacji oraz wzmocnienie rozwoju ekonomicznego w kraju. Polityka w szkolnictwie wyższym jest skierowana na wspieranie przez państwo osiągnięć naukowych oraz ich orientację na osiągnięcie konkretnych celów ekonomicznych i społecznych. Równolegle zwiększa się procent finansowania prac naukowych, które są prowadzone na uniwersytetach, przez przedsiębiorstwa produkcyjne. Dzięki temu zacieśnia się związek pomiędzy badaniami naukowymi a wprowadzeniem ich rezultatów do przemysłu.

W celu zintensyfikowania badań naukowych, udoskonalenia umów dla ich wprowadzenia wdrożono program *Superjakość*¹³, który jest realizowany przez niemieckie towarzystwo naukowo-badawcze i radę naukową. Wsparcie odbywa się w trzech kierunkach rozwoju innowacyjnego:

- szkoły przygotowujące magistrów, które mogą zaproponować młodym naukowcom program nauczania prowadzący do obrony prac magisterskich w warunkach wysokiej jakości środowiska naukowo-badawczego,
- uniwersyteckie „ośrodki super jakości” dla tworzenia przy uniwersytetach uznawanych na całym świecie instytucji w celu rozwoju współpracy z zakładami naukowo-badawczymi spoza uniwersytetów, specjalistycznymi placówkami wyższymi oraz przedsiębiorstwami,;
- poszerzeniem spektrum najnowszych badań naukowych na uniwersytetach w celu zwiększenia profilu naukowo-badawczego wybranych placówek wyższych.

W czerwcu 2009 roku urzędy landów i federacji uchwaliły decyzję co do przedłużenia działania programu do roku 2017 z jednoczesnym zwiększeniem finansowania do 2,7 mld euro.

Po bardzo poważnej selekcji (2 marca 2011 roku) ogólna komisja towarzystwa naukowo-badawczego i rada nauki wybrała 32 wyższe szkoły z trzynastu landów federalnych. Wsparcie finansowe otrzymało 25 projektów z kierunku „szkoły magistrów”, 27 projektów z „ośrodków super jakości” i 7 projektów z programu „koncepcji przyszłości”¹⁴.

Ogólna ocena programu była przeprowadzona w roku 2016. Dzisiaj badacze z berlińskiej i brandenburskiej akademii nauk odnotowują niejednoznaczne rezultaty trzyletniej rundy programu. Z jednej strony zwiększyła się mobilność fachowców, wprowadzona została duża ilość innowacji instytucyjnych, stworzona została atmosfera wolności twórczej. Z drugiej strony eksperci wykazują obawy, że po zakończeniu wsparcia finansowego znaczna ilość wysokiej klasy specjalistów, którzy uczestniczą w programie, nie będzie mogła znaleźć miejsca dla należytego wykorzystania swojej wiedzy i kompetencji w określonym zawodzie.

Dlatego całkowicie uzasadniona wydaje się opinia socjologa M. Curna, który jest przekonany, że uniwersytet musi wspierać szerokie spektrum kierunków naukowych i „żaden przedmiot nie może być wykluczany systematycznie ze strefy doświadczeń, dlatego że i w tych, które otrzymały wsparcie w «ośrodkach super jakości», kiedyś może wyczerpać się szereg badanych kwestii”.

Część finansowania oświaty wyższej stanowi w Niemczech 1,1% PKB. Ogólne wydatki federacji, landów i zgromadzeń na edukację wyższą w roku 2010 były zwiększone do 102,8 mld euro.

Zwiększenie wydatków na szkolnictwo wyższe jest ściśle związane z wprowadzeniem programów *Super jakość* i *Umową o oświacie wyższej 2020*. Obciążono część kosztów, które powstawały na skutek prowadzenia otwartych konkursów projektów naukowych.

Nie można nie liczyć się z tym, że zgodnie z reformą federalną 2006 roku istnieje zakaz kooperacji finansowej federacji i landów w zakresie oświaty. Jednak artykuł 91b przepisu podstawowego dotyczącego wsparcia badań naukowych przyznawał federacji podwójną możliwość wsparcia projektów naukowo-badawczych – wspólnie z landami lub samodzielnie.

¹³ Н. Д. Шульга, *Тенденції формування та розвитку освітньої політики Німеччини*, Інвестиції: практика та досвід, 2015, № 20, s. 41.

¹⁴ *Германия 2010...*, op. cit., s. 166.

W sferze oświaty współpracę z ziemiami federalnymi reguluje się na zasadach umowy. Po reformie 2009 roku poprawka do artykułu 104b Ogólnego prawa podkreśla potrzebę okazania pomocy finansowej¹⁵.

Zakończenie

W taki sposób oświatowa polityka Niemiec bazuje na kontynentalnym modelu oświaty wyższej, dla której charakterystyczna jest dominacja państwa w kwestiach kształtowania i finansowania całego sektora branży oświatowej. Dzisiaj wiodące tendencje jej realizacji polegają po pierwsze na stworzeniu konkurencyjnego krajowego systemu oświaty, który sprzyjałby dalszemu wzmocnieniu oraz rozwojowi kraju w kontekście integracji europejskiej. Po drugie wzrasta potrzeba wyznaczenia optymalnych relacji pomiędzy uczestnictwem federacji, landów oraz struktur samorządowych w finansowaniu systemu oświaty wyższej. Po trzecie zauważa się orientację na zwiększenie jakości oświaty wyższej poprzez zabezpieczenie dalszego doskonalenia usług oświatowych, działalności naukowo-badawczej dla zwiększenia ekonomicznego potencjału kraju i przemysłu.

Bibliografia

- Gornitska A. *Hybrid steering approaches with respect to European higher education*, A. Gornitska, P. Maassen, Higher Education Policy 2000, Vol. 13, p. 270–272.
- Германия 2010 (Germany 2010)*, под ред. В.Б. Белова, М.: Русский сувенир, Институт Европы РАН, Москва 2011, 194 с.
- Научно-технический прогресс: словарь*, сост. В.Г. Горохов, В.Ф. Халипов, М.: Политиздат 1987, 366 с.
- Погрішук Б.В., *Формування наукового середовища як основи розвитку інноваційної економіки*, Вісник аграрної науки Причорномор'я., 2014, Т. 2, Вип. 3, с. 101–110.
- Солдаткин В. И., *Современная государственная образовательная политика: социальные императивы и приоритеты*, М.: Изд-во МЭСИ, 1999, 366 с.
- Шевченко Т., *Розвиток освіти та особистості в різних педагогічних системах*, Вінниця: Нова книга, 2002, 512 с.
- Шульга Н.Д., *Тенденції формування та розвитку освітньої політики Німеччини, Інвестиції: практика та досвід*, 2015, № 20, с. 147–150.
- Юдин Б.Г., *Знание как социальный ресурс*, Вестник РАН, 2006, т. 76, № 7, с. 587–595.
- Яровенко Т.С., *Чинники інвестиційного розвитку сфери освіти України, Європейський вектор економічного розвитку*, 2015, № 1(18).
- Rodak A., *Edukacja w krajach Unii Europejskiej: system dualny szkolnictwa zawodowego w Niemczech*, Nowa Edukacja Zawodowa 2001, nr 2, s. 13–15.
- Śledzińska M., *Edukacja po niemiecku*, Gazeta Szkolna 2004, nr 21, s. 8.

¹⁵ *Германия 2010...*, op. cit., s. 169.

Źródła internetowe

- Ausbildungsoffensive [Electronic resource]. – URL: www.bmbf.de/de/ausbildungsoffensive.php
- Polityka oświatowa 2010, nr 2 (22), [http://orka.sejm.gov.pl/WydBAS.nsf/0/EFDDCE26CD280FBFC125776800260E16\\$file/Polityka%20oswiatowa.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/WydBAS.nsf/0/EFDDCE26CD280FBFC125776800260E16$file/Polityka%20oswiatowa.pdf)
- Polityka oświatowa w Polsce, <http://www.marekg.user.ixpnet.pl/Przyklad.pdf>
- Nowosad I., *Szkolnictwo w Niemczech wobec tradycji i potrzeby zmiany*, Dialogi o Kulturze i Edukacji 2012, nr 1 (1), s. 141–163.
<http://serwer1366511.home.pl/dialogi/data/documents/Inetta=20Nowosad.pdf>
- Siellawa-Kolbowska K. E., *Edukacja obywatelska w Niemczech i Polsce*, <http://www.isp.org.pl/files/1061822190896523001227603871.pdf>
- Про Державний бюджет України на 2015 рік: Закон України від 28.12.2014 № 80-VIII, <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80-19>
- Про наукову і науково-технічну експертизу: Закон України від 10.02.1995 № 51/95-ВР, <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/51/95-%D0%B2%D1%80>
- Пугач А. М., *Основні засади функціонування інтеграційних структур в сфері аграрної освіти, науки і виробництва*, Державне управління: удосконалення та розвиток, <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=884&p=1>

SUMMARY

Larysa Gajewska (Лариса Гаєвська), Natalia Szulga (Наталія Шульга)

State Educational Policy in Germany: special features and implementation trends

This article discusses the problems of implementation of the state educational policy of the European Union in Germany. The authors focus on the model of state education developed in this country, on particular, on its following features: the interference of the state with the administrative and financial issues of the national system of education, the insistence on finding optimal correlation between participation by the state and particular public institutions in these processes, intensification of the educational activities contributing directly to the economic, scientific and technical development of the country, with a particular emphasis on the system of tertiary education.

The authors have conducted an analysis of a selection of federal programs and government documents as well as investigating the trends and solutions which may contribute to an improvement and further development of the state educational policy in Germany.

Key words: state educational policy, the European Union, Germany, the sphere of education, the experience of implementing state educational policy.

Data wpływu artykułu: 7.04.2017 r.

Data akceptacji artykułu: 7.11.2017 r.

Tetyana Pantyuk (Тетяна Ігорівна Пантюк)

кандидат педагогічних наук, професор кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
e-mail: pantyuk@bigmir.net

Навчально-виховна робота з дітьми, які постраждали від новітніх міграційних процесів в Україні

STRESZCZENIE

Dydaktyczno-wychowawcza praca z dziećmi, które ucierpiały wskutek nowoczesnych procesów migracyjnych w Ukrainie

W artykule zostały postawione pytania dotyczące kryzysu społecznego w życiu społecznego społeczeństwa ukraińskiego, które determinowane są wieloma trudnymi warunkami (wojna na wschodzie Ukrainy, potężna fala nowoczesnej migracji). Dokonano analizy kluczowych życiowych problemów migrantów: zapewnienie nowego miejsca zamieszkania, zatrudnienie, ubezpieczenie medyczne. Problem migracji, zwłaszcza w branży kształtowania stosownej przestrzeni edukacyjnej, w niniejszym artykule jest rozpatrywany jako problem interdyscyplinarny.

Przedstawione zostały zasady współczesnej edukacji w Ukrainie, które umożliwią doskonalenie przestrzeni edukacyjnej na wszystkich jej poziomach oraz stworzenie korzystnych warunków dla każdej osobowości. Udowodniono, że dzieci, które znalazły się w trudnej sytuacji życiowej związanej z migracją, potrzebują harmonii w edukacyjnych, wychowawczych i rozwijających wpływach. Podkreślamy także złożoną naturę procesu przygotowania do szkoły dziecka-migranta oraz wskazujemy na to, że warto szczególnie uważać na stan fizjologicznej, psychologicznej, społecznej gotowości dziecka do systematycznego nauczania w szkole. Socjalizacja przy tym może odgrywać kluczową rolę.

Słowa kluczowe: migracja, edukacja, dzieci, nauczanie, socjalizacja, praca wychowawcza.

Актуальність проблеми новітньої міграції

Кризові явища у житті українського суспільства в умовах сьогодення детермінуються низкою складних обставин, які посилюються військовими діями на Сході. Від них потерпають усі жителі країни, у зоні особливого ризику – діти. Хвиля новітньої міграції вимагає перегляду усталених підходів до життя людини. Це стосується всіх сфер життя, особливо освітньої, оскільки міграція передбачає переселення людини з одного місця проживання в інше і, відповідно, облаштування життя, побуту, працевлаштування, медичної допомоги, освіти, дозвілля тощо.

Слід також наголосити, що особи, які потерпіли від вимушеної міграції, передовсім, потребують психологічної та психотерапевтичної допомоги з тим, щоб подолати драматичну і складну життєву кризу. Тому питання міграції, особливо у царині побудови відповідної освітньої стратегії розглядаємо як проблему інтердисциплінарну, що вимагає виважених інноваційних підходів і мобілізації зусиль усього суспільства.

Значний вплив на сучасні міграційні процесами має також глобалізація сучасного суспільства, яка з одного боку має позитивний вплив на людей, які змушені шукати інше місце для проживання (високий рівень європейських стандартів, комфортність життя, добре медичне забезпечення, можливість знайти добре оплачувану роботу, соціальні гарантії тощо), а з іншого – ускладнює усталений спосіб життя (мовний та культурний бар'єри, невідповідність наявних вакансій освіти людини, комунікативне відчуження тощо). Проте тенденції глобалізації в умовах сьогодення значно посилюються, що відображається й на освітньому векторі розвитку: в “Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року” наголошується, що інтеграція країни в світовий освітній простір вимагає постійного вдосконалення національної системи освіти, пошуку ефективних шляхів підвищення її якості, апробації та впровадження інноваційних педагогічних систем, модернізації змісту освіти й організації її відповідно до світових тенденцій і вимог ринку праці¹.

Інноваційність освіти як засіб розв’язання проблем мігрантів

Використання інноваційних підходів до організації сучасного освітнього середовища актуалізується через низку причин, серед яких: глобалізація, тотальна інформатизація, збільшення інтенсивності життя, міграційні процеси, зміна ціннісних пріоритетів, криза суспільства та окремої особистості. Саме тому педагогічні інновації трактуються сучасними науковцями як підґрунтя для зміни освітньої парадигми з метою удосконалення теорії та практики освіти. Так, О.В. Сухомлинська, зіставляючи стан педагогічних досліджень та інноваційної шкільної практики, визнає, що “... педагогічна наука не встигає за кардинальними змінами, інноваційними процесами, які відбуваються в роботі шкіл... Кризовий стан педагогічної науки викликав у науковців прагнення, з одного боку, знайти й аргументувати нові засади, нову парадигму своєї науки, а з іншого, – науково описати, підвести науковий фундамент під сучасні інноваційні процеси, що відбуваються в освітньому просторі України”².

Питання пошуку нової стратегії роботи сучасних освітніх закладів стали об’єктом дослідження українських учених і знайшли своє відображення у роботах В. Беспалька, Г. Селевко, І. Дичківської, В. Паламарчук, О. Пехоти, І. Коновальчука, О. Дубасенюк та ін. Систематизація і класифікація інноваційного досвіду загальноосвітніх навчальних закладів має на меті сприяти широкому ознайомленню педагогів з освітніми інноваціями та усвідомленому їх вибору. Це значно поліпшить не лише загальну картину

¹ *Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року*, <https://pon.org.ua/povnyu/2446-nacionalna-strategiya-rozvitku-osviti-v-ukrayini.html>

² О.В. Сухомлинська, *Деякі питання етимології педагогічного знання*, Шлях освіти 2001, № 1, с. 2–7.

організації освітнього середовища, але й сприятиме кращій адаптації дітей, які стали вимушеними переселенцями з причини міграційних процесів.

У новому проєкті Закону України „Про освіту”, Статті 8. визначено основні принципи сучасної освіти в Україні. Ними є:

- гуманізм;
- невтручання політичних партій, релігійних організацій в освітній процес;
- науковий характер освіти;
- інтеграція з наукою і виробництвом;
- єдність і наступність системи освіти;
- свобода у виборі форм здобуття і видів освіти;
- навчання впродовж життя;
- академічна доброчесність;
- академічна свобода;
- єдність навчання, виховання та розвитку³.

Ці принципи дозволять освіті вийти на рівень загальнолюдських аксіологічних пріоритетів, що є особливо важливим не лише для держави, а, передовсім, для окремої особистості.

Тенденція втрати ціннісних пріоритетів, заміна їх політичними, матеріальними, аморальними є характерною не лише для України. Такі тенденції спостерігаються в усьому світі і суттєво перешкоджають людині у виборі її життєвого вектора, викривляючи й освітні концепції та парадигми і спричиняючи кризу духовності, кризу цінностей, кризу особистості, кризу освіти: „Вона була обумовлена виникненням у суспільстві високорозвинених країн ціннісного вакууму, спричиненого зниженням впливу церкви, ослабленням виховної функції сім’ї та невтручанням школи в моральне виховання учнів. Криза системи освіти засвідчила розрив між різко зміненими умовами життя суспільства й наявною освітньою системою, її цілями, видами, змістом і технологіями навчання. До її найважливіших факторів належать: зростання попиту на якісну освіту, який не в змозі задовольнити існуюча школа; консерватизм сфери освіти й недостатня її адаптованість до нових потреб суспільства, цілей та умов праці; інертність систем освіти, із-за якої вони занадто повільно змінюються; неефективність традиційних педагогічних технологій навчання; необхідність нового професійного мислення, активності, самодіяльності педагогів тощо⁴.

Особливо актуальними ці принципи є для людей, які переживають певну життєву кризу. Серед них – особи, які постраждали від міграційних процесів. Для них гуманізм; інтеграція з наукою і виробництвом; свобода у виборі форм здобуття і видів освіти; навчання впродовж життя; академічна свобода; єдність навчання, виховання та розвитку стають не лише принципами освіти, а й усього життя.

Окремо наголошуємо на важливості принципу єдності навчання, виховання та розвитку. Діти, які опинилися у складних життєвих обставинах потребують гармонії навчального, виховного та розвивального впливу тому, що саме ця рівновага створить

³ *Проект Закону України “Про освіту”*, [mon.gov.ua/content/.../14-zakonoprojekt-pro-osvitu-\(2\)](http://mon.gov.ua/content/.../14-zakonoprojekt-pro-osvitu-(2))

⁴ І.І. Коновальчук, *Теоретичні та технологічні засади реалізації інновацій у загальноосвітніх навчальних закладах: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки*, Житомирський державний педагогічний ун-т ім. Івана Франка, Житомир 2015, 437 с.

підгрунтя не лише для оволодіння певними знаннями та уміннями, але й створить умови для формування базових компетентностей дитини, яка змушена виживати у складних, змінених, некомфортних обставинах життя мігранта.

Дитина як суб'єкт міграції та форми виховної роботи з нею

Криза дитини-мігранта є ще складнішою, коли дитина не лише переїжджає на інше місце проживання, але й готується стати школярем. Відомо, що підготовка дитини до школи, її адаптація у нових умовах, перехід до нового виду провідної діяльності спричиняє чимало труднощів для особистості, а для дитини-переселенця ці процеси є надскладними. У цьому сенсі слід особливо вважати на стан фізіологічної, психологічної, соціальної готовності дитини до систематичного шкільного навчання. При потребі необхідно залучати до діагностики вузьких фахівців (лікарів, психологів, соціальних працівників та ін.), здійснювати спеціальну психокорекційну та реабілітаційну роботу тощо. Підготовка до школи дитини-мігранта є непростою не лише з огляду на складність власне цього процесу для дитини, але й тими життєвими обставинами та кризою особистості, яку переживає дитина-дошкільник у час переходу від ігрової діяльності до системного навчання в школі. Дитина-мігрант пристосовується не лише до нового способу життя у школі, як новій освітньо-виховній інституції, але й

- на новому місці життя;
- в іншому колективі;
- в змінених етнічних чи/та регіональних обставинах життя;
- традиціях;
- культурі;
- влаштуванні побуту;
- зміні родинного ритму життя тощо.

Цей перелік можна продовжувати, але важливим тут є створення комфортних умов для дитини-мігранта, які б пом'якшили ці кризові явища. Вважаємо, що досконалою організацією навчально-виховної роботи та дозвілдової діяльності дітей-мігрантів може стати тією обставиною, яка дасть можливість дитині подолати складну і комплексну життєву кризу і відкрити нові можливості для продовження життя, побудови життєвих планів і подолання перешкод щодо досягнення вітальних цілей особистості.

Передовсім слід визначити специфіку навчальної роботи з дітьми-мігрантами. Вона, звичайно, підпорядковується загальним правилам шкільного розпорядку того чи іншого навчального закладу, її складність та своєрідність полягає у тому, що для дитини, яка залишила рідну школу, з'являються нові виклики, які пов'язані із традиціями, неписаними правилами, способом та укладом шкільного життя того закладу, де вона розпочала своє навчання. Особлива складність – мовний бар'єр, адже часто діти-мігранти в умовах сьогодення переїжджають на території, де українська мова є панівною, а вони, як правило, вважають рідною російську. Завданням педагогічного колективу є створення рівних і комфортних умов для усіх суб'єктів навчального процесу, усвідомлення драматизму життєвих обставин школярів-мігрантів і прагнення облаштувати їхній освітній простір так, щоб вони відчували потрібність, толерантність, перевагу європейських цінностей свободи і гуманізму. Тільки таким способом можна домогтися формування громадянина держави, яка усвідомлює важливість, неповторність

і цінність кожного свого громадянина і відстоює його права у складних і суперечливих обставинах міграційних процесів сьогодення.

Ще однією важливою і незаперечною складовою роботи з дітьми, які постраждали від міграційних процесів – виховна робота. Її сутність полягає у тому, щоб цілісно, культуро- і природовідповідно впливати на формування такої моделі поведінки дитини, яка б відображала загальнолюдські, національні, патріотичні, громадянські, сімейні, валео-екологічні та інші цінності цивілізованого суспільства. Для реалізації виховних завдань слід застосовувати широкий арсенал виховних форм та засобів, які імпонують школярам різного віку. Наш досвід дозволяє віднести до них екскурсії, походи, зустрічі, КВК, прес-конференції, розважальні вечори, брейн-ринги, дискусії, змагання, турніри, виставки, етнофестивалі, концерти, широкий спектр інтерактивних методів тощо. Такі заходи повинні організовуватися із широким залученням дітей-мігрантів для того, щоб вони відчували себе невід'ємною частиною колективу навчального закладу; могли презентувати свої уподобання і таланти; відчували дух колективу і позитивне ставлення до себе; вчилися відстоювати власну думку і поважати чужу тощо.

Українськими вченими та педагогами-практиками запропоновано різноманітні форми та методи організації культурно-дозвіллевої діяльності школярів, які можна успішно використовувати для роботи з дітьми-мігрантами, оскільки вони можуть забезпечити не лише активний відпочинок дитини, але й сприятимуть їхньому вихованню, розвитку й соціалізації. Серед таких форм організації культурно-дозвіллевої діяльності школярів сьогодні виділяють такі основні методи:

1. Методи гри й ігрового тренінгу. Гра – самостійний і законний для учнів, дуже важливий вид їхньої діяльності. Гра виявляє знання, інтелектуальні сили. Вона показує рівень організаторських здібностей учнів, розкриває творчий потенціал кожного учня.

2. Методи театралізації. Дозвілля учнів має нескінченну безліч сюжетів і соціальних ролей. Метод театралізації реалізується через особливий словник спілкування, обряди, ритуали. Театралізація знайомить учнів з різноманітними сюжетами життя.

3. Метод змагання. Змагання – внутрішня „пружина” розкручування творчих сил, стимулювання до пошуку, відкриття, перемог над собою.

4. Метод рівноправного духовного контакту. Він заснований на спільній діяльності дітей і дорослих „на рівних”. Педагоги-організатори, соціальні педагоги, учні – рівноправні члени шкільного клубу, драмгуртка, творчих об'єднань, заснованих на демократичному, гуманізованому спілкуванні.

5. Методи ситуацій, що виховують, тобто покликаних до життя процедур, самореалізації, довіри, уявної довіри, недовіри, організованого успіху та ін. Ситуація, яка виховує, – це ситуація що спеціально створюється вихователем.

6. Імпровізація – дія, не усвідомлена й не підготовлена заздалегідь, експромт. Імпровізація виводить на практичну й творчу заповзятливість. Мистецтво імпровізації – це породження спокуси творчого зусилля. Імпровізація базується на синдромі наслідування з привнесенням свого авторського початку⁵.

Наголошуємо на важливості вирішення передовсім питань соціалізації та адаптації до нового освітнього простору дітей-мігрантів. Складний перехід від звичного мирного, комфортного та спокійного життя до жахливих реалій війни спричиняє відчай,

⁵ *Інноваційні методи та форми організації дозвілля учнівської молоді*, http://osvita.ua/school/lessons_summary/upbring/37216/

страх, зневіру, беспорядність, психічне напруження. Перед суспільством, державою, школою та громадою постають питання задоволення освітніх і культурних проблем, саме тому освіта у цьому сенсі повинна відіграти пріоритетну роль.

Висновки

Отже, низка складних обставин життя сучасного українського суспільства, серед яких війна на сході України та потужна хвиля новітньої міграції вимагає перегляду усталених підходів до організації навчально-виховної роботи в усіх освітніх закладах. Особливо важливими для дитини-мігранта є навчання, виховання, розвиток та соціалізація. Ці процеси потребують інтердисциплінарного підходу і пошуку більш ефективних форм роботи, які б сприяли розв'язанню проблеми входження дитини-мігранта в освітній простір нового навчально-виховного закладу. Така робота активно ведеться українськими педагогами і вимагає від педагогічного колективу перегляду усталених, традиційних форм роботи.

У новому проекті Закону України „Про освіту” визначено основні принципи сучасної освіти в Україні, які дадуть можливість удосконалити освітнє середовище на всіх його рівнях і створити сприятливі умови для кожної особистості. Доводимо, що діти, які опинилися у складних життєвих обставинах потребують гармонії навчального, виховного та розвивального впливу. Наголошуємо також на складності процесу підготовки до школи дитини-мігранта і вказуємо, що слід особливо вважати на стан фізіологічної, психологічної, соціальної готовності дитини до систематичного шкільного навчання. Соціалізація при цьому може відіграти ключову роль. Пом'якшити кризу особистості у період її міграції може також добре організована виховна та рекреаційна робота з дітьми, яка зосереджується на комфортному спілкуванні, творчості, розвивальних технологіях, психотерапевтичних практиках, ігрових методах. Усе це в комплексі дасть можливість пом'якшити кризу, спричинену міграцією і визначить нові життєві пріоритети для дитини-мігранта.

Бібліографія

- Інноваційні методи та форми організації дозвілля учнівської молоді*, http://osvita.ua/school/lessons_summary/upbring/37216/
- Коновальчук І.І., *Теоретичні та технологічні засади реалізації інновацій у загально-освітніх навчальних закладах.: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки*, Житомирський державний педагогічний ун-т ім. Івана Франка, Житомир 2015, 437 с.
- Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року*, <https://pon.org.ua/novyny/2446-nacionalna-strategiya-rozvitku-osviti-v-ukrayini.html>
- Проект Закону України “Про освіту”*, [mon.gov.ua/content/.../14-zakonoproekt-pro-osvitu-\(2\)](http://mon.gov.ua/content/.../14-zakonoproekt-pro-osvitu-(2))
- Сухомлинська О.В., *Деякі питання етимології педагогічного знання*, Шлях освіти 2001, № 1, с. 2–7.

SUMMARY

Тетяна Ігорівна Пантюк

Education of children who have suffered as a result of recent migration processes in Ukraine

This article analyses the issues related to the social crisis affecting the modern Ukrainian society, conditioned by a number of unfavourable circumstances (e.g. the war in eastern Ukraine, a powerful wave of modern migration). The author focuses on the most vital issues connected with migration, which include the search for a new dwelling, employment or medical support. The problem of migration, especially from the point of view of children's education, is viewed as an interdisciplinary one.

The basic principles of modern education in Ukraine are substantiated. They enhance improvements on all levels of education as well as creating favorable conditions for all students. It has been proved that children facing difficult living conditions due to migration require harmonious educational and developmental influences. The author also emphasizes how complex the process of preparation of a migrant child for schooling is and points out that special attention should be paid to physiological, psychological and social preparation of such children. Socialization could play a key role here.

Key words: migration, education, children, schooling, socialization, educational work.

Data wpływu artykułu: 7.09.2017 r.

Data akceptacji artykułu: 7.11.2017 r.

Tatiana Sawina (Татьяна Савина)
Ministerstwo Zdrowia Ukrainy (Министерство здоровья Украины)
e-mail: stv72@ukr.net

Введение системы управления качеством здравоохранения Украины как составляющей государственной кадровой политики

STRESZCZENIE

Wprowadzenie systemu zarządzania jakością ochrony zdrowia Ukrainy jako jednego z elementów państwowej polityki kadrowej

W artykule zostały poddane analizie standardy systemu zarządzania jakością, które stawiają wymagania i dają rekomendacje co do procesów zarządzania, między innymi w polityce kadrowej jako jednym z elementów polityki kadrowej państwa. Odnotowane zostało, iż na Ukrainie systemy zarządzania jakością na podstawie międzynarodowych lub zgodnych z nimi krajowych standardów są wprowadzone tylko w pojedynczych prywatnych placówkach ochrony zdrowia. Nie rozciąga się to natomiast na sferę budżetową, z której korzysta większość obywateli Ukrainy. Zaakcentowano konieczność stworzenia nowego systemu ochrony zdrowia z wysokiej jakości obsługą medyczną, co wymaga gruntownych zmian przede wszystkim na poziomach prawnym i ustawodawczym.

Słowa kluczowe: państwowa polityka kadrowa, system zarządzania jakością, międzynarodowe i krajowe standardy.

Среди ценностей, положенных в основу здравоохранения и задекларированных уставом ВОЗ в 1946, Европейской социальной хартией стран-членов Совета Европы в 1996, Декларацией тысячелетия ООН в 2000 г., Положениями европейской политики «Здоровье-2020» в 2012 г., наряду с доступностью, социальной справедливостью и солидарностью, одной из главных определено качество оказания медицинской помощи, выступает определяющим фактором в реализации государственной кадровой политики в сфере здравоохранения.

В соответствии с международными подходами, Концепцией управления качеством медицинской помощи в области здравоохранения в Украине установлено, что качество медицинской помощи выступает основной целевой функцией и одновременно критерием эффективности системы здравоохранения.

Однако, несмотря на активную деятельность по совершенствованию нормативно-правового регулирования и разработки механизмов обеспечения качества – лицензирование медицинской практики, аккредитации учреждений здравоохранения, сертификации

специалистов, – реализация задач в области менеджмента качества медицинской помощи остается актуальной проблемой, которой занимались такие ученые, как В. М. Лехан, О. Л. Зюков, С. А. Надюк, В. Ф. Москаленко, Л. И. Галиенко, А. П. Корнейчук.

Благодаря этим исследованиям достигнута высокая степень научной разработки отдельных составляющих проблемы, однако их результатов недостаточно для внедрения новых форм управления социальными, организационными, медицинскими, правовыми и экономическими аспектами медицинской помощи с целью удовлетворения потребностей пациентов.

Актуальность исследования в значительной мере усиливается реальными шагами Украины на пути к евроинтеграции, что обуславливает необходимость использования международных стандартов во всех сферах общественной деятельности.

В частности, стандарты системы управления качеством устанавливают требования и рекомендации к управленческим процессам, в том числе в кадровой политике как составляющей общей системы управления предприятием и дают возможность на высоком уровне удовлетворить потребителей медицинскими услугами, повысить эффективность кадрового обеспечения системы здравоохранения и улучшить функционирование медицинской отрасли в целом, что подтверждается положительным опытом использования в системах здравоохранения развитых стран мира.

Неотложной задачей нынешнего времени в Украине является реформирование, фактически – создание новой системы здравоохранения с качественной медицинской помощью. Это требует существенных изменений на законодательном уровне. Качественное медицинское обслуживание – это обслуживание, ради которого ресурсы организуются таким образом, чтобы максимально эффективно и безопасно удовлетворять потребности тех, кто нуждается в помощи, проводить профилактику и лечение без лишних затрат, в соответствии с требованиями и возможностями современного уровня развития науки.

Внимание к вопросам качества товаров и услуг и удовлетворения потребностей их потребителей растет во всем мире. Считают, что сущность понятия «качество» в III веке до нашей эры рассматривалась Аристотелем как философская категория, что позволило отличать предметы друг от друга и распределять их по признакам «хорошие» – «плохие». Г. В. Ф. Гегель (XIX в.) объяснял качество как подвижную категорию, придает вещам определенную определенность, неповторимость, и тесно связана с их количеством. По китайской версии, понятие качества тождественно сумме двух элементов: равновесия и денег, а известные исследователи качества прошлого века – В. Шухарт, К. Исикава и Дж. М. Джуран – основной характеристикой качества признавали ее способность удовлетворять потребности потребителей¹.

Уточнение современной терминологии относительно качества представлены в ГОСТ (Государственный Стандарт Украины) ДСТУ ISO 9000: 2007 – аналога международного стандарта ISO (International Organization for Standardization) серии 9000: 2005 «качество (quality) – степень, до которой совокупность собственных характеристик удовлетворяет требования»².

¹ Н. С. Вергай, *Очерк основных категорий и законов науки логики Гегеля и их комментарию*, Черкассы, 2010, с. 21.

² ДСТУ IWA 1:2007. Системи управління якістю. Настанови щодо поліпшування процесів в організаціях охорони здоров'я: (IWA 1:2005, IDT); надано чинності 2008-01-01, К.: Держспоживстандарт України, 2008, с. 34.

В Украине системы управления качеством на основе международных или гармонизированных с ними национальных стандартов введены только в единичных учреждениях здравоохранения частной формы собственности. Они не получили своего распространения на бюджетный сектор здравоохранения, в котором получает медицинскую помощь большинство населения.

Тема улучшения качества медицинской помощи сегодня является одной из самых популярных, которые рассматриваются учеными и практиками в области управления качеством, государственного управления и здравоохранения. Ей посвящаются диссертационные исследования, материалы специализированных изданий и научно-практических конференций³.

Руководство по улучшению процессов в организациях здравоохранения представлены в документе ISO IWA 1 (International Workshop Agreement), подготовленном группой ASQ/AIAG. IWA 1 развивает положения документа HC-1 (Health Care), который в общей форме рекомендовал заведениям здравоохранения выполнять требования по улучшению медицинской помощи в части установления диагноза и назначения лечения, а также безопасности и эффективности всего медицинского оборудования, диагностических приборов и оборудования, используемых для указанных целей⁴.

Стандарты ISO серии 9000 нашли применение в учреждениях государственного и частного медицинских секторов, и распространились во многих европейских странах: в Чешской республике, Греции, в Соединенном Королевстве, на Кипре, в Дании, Польше, Ирландии, Венгрии, Испании, Нидерландах. Следует подчеркнуть, что при внедрении указанных стандартов для надлежащего функционирования процессов оказания медицинской помощи существуют определенные сложности, а именно: необходимость достаточной теоретической подготовки руководителей и исполнителей; разработка соответствующего методического обеспечения; адекватная экономическая поддержка (обеспечение ресурсами).

Отечественный опыт применения стандартов в области здравоохранения (клиники «Исида», «Борис», медицинский центр «Интерсоно», перинатальный центр г. Киев, фармацевтическая компания «Маркет Универсал» и некоторые другие) показал, что наличие системы менеджмента качества, соответствующей международным стандартам, предоставляет возможностей за счет тесного сочетания организационной и лечебно-диагностической составляющей в рамках системы обеспечить: качество кадровой политики, четкость и прозрачность деятельности; предупреждение проблем; существенное повышение эффективности лечения; снижение его стоимости; повышение удовлетворенности пациента медицинским обслуживанием.

Необходимость развития стандартизации отечественных организационных технологий обоснована приказами Министерства здравоохранения Украины от 1 августа 2011 г. № 454 «Об утверждении Концепции управления качеством медицинской помощи в области здравоохранения в Украине на период до 2020 года» и от 19 сентября

³ В. В. Горачук, *Управління якістю медичної допомоги в закладі охорони здоров'я: монографія*, Вінниця: ТОВ «Меркьюрі – Поділля», 2012; А. Б. Зіменковський, *Наукове обґрунтування концептуальної моделі управління якістю в охороні здоров'я України шляхом системного розвитку медичної стандартизації*, Автореферат на здобуття д-ра. мед. наук зі спеціальності 14.02.03 – соціальна медицина, К, 2007, с. 6; В. Ф. Москаленко, *Принципи побудови оптимальної системи охорони здоров'я: український контекст: монографія*, К.: Книга-плюс, 2008.

⁴ ДСТУ IWA 1:2007. Системи управління якістю..., оп. cit., с. 47.

2011 г. № 597 «Об утверждении Отраслевой программы стандартизации медицинской помощи на период до 2020 года». В Концепции управления качеством медицинской помощи, в частности, утверждается, что административно-командный подход к обеспечению качества в системе здравоохранения, основанный на принципах контроля, действовавший до недавнего времени, не соответствует организационно-правовым и экономическим условиям функционирования отрасли и требует замены подходом, основанным на принципе управления процессом.

Процессный подход как метод управления качеством закреплен в положениях международных стандартов International Organization for Standardization (ISO) серии 9000. Обязательным для руководителя в области качества является использование метода системного подхода – для установления взаимодействия всех процессов в системе.

Международные стандарты являются источником важнейшей информации, поскольку в них собраны нормы и правила, основанные на достижениях в различных областях техники, новейших технологиях, практическом опыте. Стандарты признаются методом консенсуса, поскольку в работе над ними во Всемирной федерации национальных организаций по стандартизации ISO принимают участие специалисты из более чем 160 стран, а в целом ISO поддерживает связи с почти 400 международными организациями, работающими над вопросами стандартизации.

Данные Европейской обсерватории ВОЗ по системам здравоохранения показали разнообразие подходов стран мира к построению систем управления качеством на основе существующих моделей в зависимости от объемов и форм государственного регулирования, степени привлечения качественного кадрового состава к управлению качеством и политики из постоянного улучшения его качества⁵.

Стратегии по вопросам обеспечения качества и безопасности медицинской помощи, определены ВОЗ, в частности, для стран Европейского региона. Они направлены на эффективное кадровое обеспечение системы медико-санитарной помощи, ее учреждения, медицинские препараты и технологии, на пациентов и организации, финансирующие медицинские учреждения⁶.

В большинстве стран, по данным вышеупомянутой обсерватории, реализация стратегий в области качества регулируется законодательством. Наиболее длительный опыт стратегического планирования и ответственности за качество предоставления специалистами медицинской помощи населению приобрели правительства США, Финляндии, Франции, Германии, Италии, Испании, Швеции.

В США еще в начале прошлого века, а в остальных странах – с 80-х годов государственная поддержка качества определялась в соответствующих национальных стратегиях, политиках, законодательстве, государственных программах и других последовательных шагах. Постепенно управления качеством на государственном уровне распространилось в Австрии, Бельгии, Нидерландах, Великобритании, Дании, других странах Европейского Союза.

⁵ *Анализ систем и политики здравоохранения. Краткий аналитический обзор* [Электронный ресурс] / Всемирная организация здравоохранения, 2008, и Всемирная организация здравоохранения от имени Европейской обсерватории по системам и политике здравоохранения, 2008, 42 с., Режим доступа : http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0005/76424/E93413R.pdf, с. 14.

⁶ А.В. Гук, *Стратегічні напрямки забезпечення якісної медичної допомоги*, Главный врач, 2002, № 8, с. 55–60.

Например, законодательством Германии регламентировано лечение в соответствии со стандартами, обязательное сравнение деятельности стационаров и ее результатов с установленными стандартами, разработка национальных руководств с позиций доказательной медицины, а также предусмотрена ответственность медицинского персонала за проведение ненадлежащего и нелегального лечения.

В Нидерландах действует закон об обеспечении качества в лечебных учреждениях, который дает возможность пациентам принимать участие в мероприятиях по разработке клинических протоколов и руководств, возлагает на медицинских специалистов обязанность постоянно совершенствоваться в знании новейших технологий по предоставлению качественной медицинской помощи, декларирует формирование и предоставление медицинскими учреждениями ежегодных отчетов по качеству.

В Швеции действует закон об охране здоровья и медицинских услугах, основными положениями которого является направление усилий на постоянное улучшение кадрового потенциала, качества медицинских услуг, внедрение практики доказательной медицины, управления рисками, оценку результатов деятельности.

В странах Восточной Европы процесс государственного регулирования качества начался в конце XIX – начале XXI в. В мировом измерении организационные модели управления качеством медицинской помощи представлены, по выводам экспертов ВОЗ и ученых, образцами на основе базовой индустриальной: моделью управления качеством, изложенной в международных стандартах ISO серии 9000 на системы менеджмента качества, моделями деловой (организационной) совершенства, а также аккредитации⁷.

Модель управления технологиями профессиональной деятельности основана на экспертной оценке качества лечебно-диагностического процесса, а не производительности системы. Международные стандарты ISO серии 9000 версии 2000 устанавливают требования и рекомендации к управленческим процессам как составной части государственной кадровой политики. Разработка международных стандартов происходит экспертами Международной организации ISO, созданная еще в 1947 и является Всемирной федерацией национальных органов по стандартизации. Эксперты представлены специалистами из более чем 160 стран мира, а в целом ISO поддерживает связи с почти 400 международными организациями, работающими над вопросами стандартизации⁸.

Эксперты США, Японии, Германии, Великобритании при разработке международных стандартов активно используют собственный национальный опыт. Стандарты признаются методом консенсуса и признаны источником важнейшей информации, поскольку в них собраны нормы и правила, основанные на достижениях в различных областях техники, новейших технологиях, практическом опыте⁹. Украина является членом ISO с 1993 г., а членом Совета ISO – с 2004

Национальные государственные стандарты (ГОСТ) Украина гармонизирует

⁷ Ю. В. Вороненко, А. М. Сердюк, О. П. Минцер [та ін.], *Визначення компетенції в оцінці якості підготовки фахівців у системі безперервного професійного розвитку лікарів*, Україна. Здоров'я нації, 2007, № 1., с. 39–40.

⁸ *Анализ систем и политики здравоохранения...*, *op. cit.*, с. 23.

⁹ Annual Report 2008. ISO standards. Integrated confidence. [Електронний ресурс] / ISO Central Secretariat. Genève 20 Switzerland., 2009., 28 с., Режим доступу: http://www.iso.org/iso/ru/annual_report_2008.pdf.

с требованиями этой организации¹⁰. По свидетельству специалистов¹¹, результаты гармонизации нельзя оценивать с позиции немедленного экономического эффекта, поскольку это длительный, но необходимый процесс. Вместе с тем, соблюдение национального стандарта позволяет разрабатывать и внедрять систему управления качеством как составную часть общей мировой системы управления в сфере здравоохранения.

Теория управления качеством предлагает изучать качество в системе медицинской помощи за 8 характеристиками: профессиональная компетентность, доступность, экономическая эффективность, личные отношения, результативность, непрерывность и последовательность, безопасность, удобство¹².

1. Профессиональная компетентность определяется уровнем навыков и умений кадрового состава, который предоставляет медицинские услуги, в деятельности руководства и обслуживающего персонала.

2. Доступность медицинской помощи оценивается степенью, в которой медицинская помощь может беспрепятственно предоставляться независимо от географических, экономических, социальных, культурных, организационных или иных факторов.

3. Результативность – это степень, в которой лечение пациента способствует улучшению его состояния или желаемому результату.

4. Личные взаимоотношения касаются качества взаимодействия между руководством и провайдером по вопросам поставок оборудования и лекарств, медицинскими работниками и местными жителями, то есть пациентами.

5. Экономическая эффективность определяется соотношением потребности в обслуживании и существующих ресурсов для оказания помощи. Эффективность достигается путем предоставления оптимального объема медицинской помощи населению, то есть больше помощи лучшего качества, что возможно достичь при имеющихся ресурсах (кадровых и материальных).

6. Непрерывность и последовательность отражает степень, в которой пациент получает необходимое ему медицинское обслуживание без перерывов, остановок или лишних повторений обследований или лечения.

7. Безопасность определяется степенью, в которой система медицинской помощи снижает риск повреждений, инфицирования, побочных явлений или иных убытков в процессе оказания медицинской помощи.

8. Удобство является той характеристикой медицинского обслуживания, которая непосредственно не относится к клинической эффективности, но может положительно повлиять на степень удовлетворенности пациента качеством обслуживания.

Как свидетельствуют оценки ученых, в Украине на низком уровне остается интегральный показатель качества лечения (56%) и структурной эффективности здравоохранения (36,0 – 44,0% в зависимости от региона). Неадекватным клиническому состоянию пациента лечение признано в случае с 40,1 – 83,0% больных стационарных учреждений, а место лечения – неподходящим в 30,0 – 50,0% случаев госпитализации. Значительная часть врачей не используют в работе действующие стандарты медицинской помощи.

¹⁰ А. В. Гук, *op. cit.*, с. 6.

¹¹ В. Ф. Москаленко, *op. cit.*, с. 128.

¹² А. В. Гук, *op. cit.*, с. 59.

По заключению экспертов Европейской обсерватории по системам и политике здравоохранения, лицензирования и аккредитация в Украине носят преимущественно формальный характер и не привели к значительным положительным сдвигам в состоянии индивидуального и популяционного здоровья. Данные Института социологии НАН Украины свидетельствуют о неудовлетворительной оценке 71,5% населения состояния системы здравоохранения.

Указанное соответствует выводам ВОЗ о том, что большинство причин низкого качества кроется в недостатках системы организации медицинской помощи, а не в отдельных поставщиках медицинских услуг.

Сегодня международные стандарты ISO серии 9000 версии 2000 приняты в качестве национальных всеми развитыми странами мира. В частности, стандарт ISO 9001:2008 широко используется как универсальная модель управления предприятием и является своеобразной «визитной карточкой качества» организации любой сферы деятельности, в том числе в системе здравоохранения. Особенностью международных стандартов ISO серии 9000 версии 2000 выступает тесное сочетание фундаментальных принципов менеджмента качества, сформированных Концепцией всестороннего менеджмента качества, требованиям стандартов.

К основным стандартам ISO серии 9000 версии 2000 относятся:

- ISO 9000: 2005 «Системы менеджмента качества. Основные положения и словарь», который устанавливает принципы и основные понятия управления качеством, предоставляет описание содержания серии стандартов и перечень терминов и их определений, используемых в документах ISO, необходимых для избегания недоразумений при их использовании в любой организации¹³;

- ISO 9001: 2008 «Системы менеджмента качества. Требования»- определяет требования к системам менеджмента качества в случае, если организации необходимо продемонстрировать способность удовлетворить требования потребителей и органов власти; это единственный стандарт, рекомендуется применять третьей стороной сертификации систем управления качеством¹⁴;

- ISO 9004: 2009 «Управление для поддержания успеха организации – подход к управлению качеством» содержит руководство по достижению устойчивого успеха организации в сложной, требовательной и постоянно изменяющейся среде, ее эффективности и результативности с целью удовлетворения и превышения ожиданий всех заинтересованных сторон систематическим и постоянным улучшением деятельности организации. Однако стандарт ISO 9004 не предназначен для сертификации, регламентирования или для заключения контрактов¹⁵.

Стандарты ISO 9001: 2008 и ISO 9001: 2009 были разработаны как согласованная пара стандартов на системы менеджмента качества для дополнения друг друга, но каждый из них может применяться и самостоятельно; ISO 19011 «Руководящие ука-

¹³ *Quality management systems. Fundamentals and vocabulary* (ISO 9000:2005), Third edition, Reference number ISO 9000:2005, Geneva, 2005. с. 21.

¹⁴ Системи управління якістю. Вимоги. (ISO 9001:2008, IDT) : ДСТУ ISO 9001:2009. — [Чинний від 2009-09-01], К.: Держспоживстандарт України, 2009, (Національний стандарт України) [Електронний ресурс]., Режим доступу: <http://nads.gov.ua/control/uk/index>.

¹⁵ Annual Report 2008. ISO standards..., op. cit.

зання по аудиту систем менеджмента качества и (или) экологического управления» – забезпечує керівництво по плануванню і проведенню аудитів якості¹⁶.

Таким образом, ISO 9001 – являється общемировим стандартом вимог, а ISO 9000, ISO 9004, ISO 19011 розкривають механізм і процедури їх виконання. Разом вони утворюють узгоджений комплекс стандартів на системи менеджмента якості, здатний забезпечити взаєморозуміння і взаємозгодженість в національній і міжнародній державній політиці, в тому числі стандартів кадрового забезпечення в сфері охорони здоров'я.

Из вышесказанного следует, что применение ДСТУ ISO 9001: 2009 в сфере здравоохранения Украины позволит обеспечить на высоком уровне удовлетворенность потребителей медицинскими услугами, повысить эффективность кадрового обеспечения системы здравоохранения и улучшить функционирование медицинской отрасли в целом. Ведь внедрение и сертификация системы управления качеством в реализации государственной кадровой политики области здравоохранения в соответствии с требованиями ДСТУ ISO 9001: 2009 является дополнительным подтверждением высокого уровня организации работы на всех этапах оказания медицинской помощи.

Использованная литература

Анализ систем и политики здравоохранения. Краткий аналитический обзор [Электронный ресурс], Всемирная организация здравоохранения, 2008, и Всемирная организация здравоохранения от имени Европейской обсерватории по системам и политике здравоохранения, 2008, 42 с., Режим доступа: http://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0005/76424/E93413R.pdf.

Вергай Н. С., *Очерк основных категорий и законов науки логики Гегеля и их комментарии*, Черкасы, 2010, 170 с.

Визначення компетенцій в оцінці якості підготовки фахівців у системі безперервного професійного розвитку лікарів, Ю. В. Вороненко, А. М. Сердюк, О. П. Мінцер [та ін.], Україна. Здоров'я нації., 2007, № 1, С. 37–41.

Горачук В. В., *Управління якістю медичної допомоги в закладі охорони здоров'я: монографія*, Вінниця: ТОВ «Меркьюрі – Поділля», 2012, 213 с.

Зіменковський А. Б., *Наукове обґрунтування концептуальної моделі управління якістю в охороні здоров'я України шляхом системного розвитку медичної стандартизації*, Автореферат на здобуття д-ра. мед. наук зі спеціальності 14.02.03 – соціальна медицина, К, 2007, 32 с. 6.

Гук А. В., *Стратегічні напрямки забезпечення якісної медичної допомоги*, Головний лікар, 2002, № 8, С. 55–60.

ДСТУ ІВА 1:2007. Системи управління якістю. Настанови щодо поліпшення процесів в організаціях охорони здоров'я: (ІВА 1:2005, ІДТ); надано чинності 2008-01-01, К.: Держспоживстандарт України, 2008, 83 с.

¹⁶ Annual Report 2008. ISO standards..., op. cit.; Guidelines for auditing management system (ISO 19011:2011) — Available at : <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:19011:ed-2:v1:en>.

Москаленко В. Ф., *Принципи побудови оптимальної системи охорони здоров'я: український контекст: монографія*, К.: Книга-плюс, 2008, 320 с.

Роль міжнародної стандартизації в економічному розвитку України, О. Бікбулатова, Б. Гриньов, Ю. Даниленко [та ін.], Стандартизація, сертифікація, якість, 2012, № 1, С. 3–10.

Системи управління якістю. Вимоги. (ISO 9001:2008, IDT): ДСТУ ISO 9001:2009. — [Чинний від 2009-09-01], К.: Держспоживстандарт України, 2009, (Національний стандарт України) [Електронний ресурс], Режим доступу: <http://nads.gov.ua/control/uk/index>.

Annual Report 2008. ISO standards. Integrated confidence. [Електронний ресурс] / ISO Central Secretariat. Genève 20 Switzerland, 2009, 28 с., Режим доступу: http://www.iso.org/iso/ru/annual_report_2008.pdf.

Guidelines for auditing management system (ISO 19011:2011), Available at: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:19011:ed-2:v1:en>.

Quality management systems. Fundamentals and vocabulary (ISO 9000:2005). — Third edition, Reference number ISO 9000:2005, Geneva, 2005, 38 p.

SUMMARY

Tatiana Sawina

Implementation of the quality management system in healthcare as a complex state personnel policy in Ukraine

The article analyzes the standards of the quality management system, which establish requirements and recommendations for management processes, including personnel policy as a component of the state personnel policy. It was clarified that in Ukraine quality management systems are implemented on the basis of international or harmonized national standards only in healthcare institutions of private ownership. They have not spread to the public health sector, which provides medical care to the majority of the population. The emphasis was placed on the need to create a new healthcare system with quality medical care, which requires significant changes, first of all on the legislative level.

Key words: state personnel policy, quality management system, international and national standards, healthcare.

Data wpływu artykułu: 6.10.2017 r.

Data akceptacji artykułu: 20.11.2017 r.

Marcin Hibner

Politechnika Śląska

e-mail: m.hibner@interia.pl

Recenzja książki:

**Witold Kania (red.), *Carbo et terra, laudamus Dominum.*
Nie tylko o węglu mowa, Główny Instytut Górnictwa,
Katowice 2016, s. 142**

Monografia *Carbo et terra, laudate Dominum. Nie tylko o węglu mowa* jest efektem Interdyscyplinarnej Konferencji Naukowej, która odbyła się 9.12.2015 roku na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Śląskiego pod hasłem *Carbo et terra, laudate Dominum. Nie tylko o węglu mowa. Refleksje nas przesłaniem Encykliki papieża Franciszka LAUDATIO SI'*. Zorganizowana została przez Wydział Duszpasterstwa Ogólnego Kurii Metropolitalnej w Katowicach.

Bogactwo ziemi górnośląskiej, a jednocześnie związane z nią zagrożenia ekologiczne, w sposób naturalny skłoniły do podjęcia dyskusji nad tematami poruszonymi w pierwszej ekologicznej encyklice papieskiej.

Słowo wstępne (s. 5–9) do czytelników skierował Arcybiskup Metropolita Górnośląski dr Wiktor Skworc. Przynajmniej w nim krótką historię Górnego Śląska opartą na węglu i wskazuje, że stała się ona swoistym kołem zamachowym nie tylko ekonomii, ale także ethosu mieszkańców tej ziemi. Następnie przedstawia refleksje papieża Franciszka na temat ekologii przy wskazaniu wizji człowieka i przyrody w odniesieniu do Biblii. Ksiądz arcybiskup wskazuje na trudny do rozwiązania problem niskiej emisji spalin (PM10) oraz docenia już podjęte działania rekultywacyjne czy prace badawcze i wdrożeniowe nad ekologicznym wykorzystaniem węgla. W końcowych zdaniach wstępu wskazuje na nadzieję, iż lektura tej pracy poszerzy horyzonty dialogu społecznego dotyczącego istotnych kwestii ekologicznych.

Ksiądz dr Witold Kania wprowadza czytelnika w treść encykliki (s. 11–15) i poszczególnych rozdziałów publikacji. Na wstępie przedstawia historię terminu „ekologia” oraz zaangażowanie Kościoła katolickiego w ekologię.

Część pierwsza monografii koncentruje się na *Wybranych refleksjach teologicznych w świetle encykliki LAUDATIO SI'* (s. 12–33). Ksiądz dr hab. Sławomir Zieliński (Wydział Teologiczny Uniwersytetu Śląskiego) wprowadza czytelnika w teologię dokumentu. Wyjaśnia termin „encyklika” i metodologię dociekań teologicznych, jako że nie wszystkim znane są wyżej wymienione pojęcia ze względu na interdyscyplinarność publikacji łączącą w sobie teologię z praktyką. Autor wskazuje na publikacje, z których Papież Franciszek czerpał inspirację przy pisaniu encykliki, szczególnie w obszarze teologiczno-filozoficznym. Przedstawia wezwanie do nawrócenia i duchowości ekologicznej zaprezentowanej przez Papieża oraz wkład tradycji prawosławnej w uświadomienie ekologiczne.

Zrównoważony rozwój czy też temat nauki o zrównoważeniu w części drugiej podejmuje ks. prof. dr hab. Józef Bremer (Akademia Ignatianum w Krakowie) – *Encyklika LAUDATIO SI' w świetle normatywnej nauki o zrównoważeniu* (s. 35–49). Autor przypomina istotne różnice pomiędzy pojęciem słabego i silnego zrównoważenia. W nauce zrównoważenie jest pojęciem wieloaspektowym, które wyróżnia model termodynamiczny i cybernetyczny. Wskazano również, że dokument *LAUDATIO SI'* promuje silną wersję zrównoważenia mówiącą o niezasosowalności kapitału naturalnego.

Rozdział trzeci (s. 51–67) porusza obszar antropologii w odniesieniu do *LAUDATIO SI' – Antropologiczny fundament encykliki LAUDATIO SI' papieża Franciszka*. Według autora prof. dra hab. Krzysztofa Wiczorka (Uniwersytet Śląski) dokument oparto na spójnej wizji człowieka i świata. Według autora Ojciec Święty czerpie w tym zakresie z antropologii adekwatnej wypracowanej przez świętego Jana Pawła II. Mowa tutaj o metodologicznej zasadzie dywersyfikacji źródeł.

W części drugiej publikacji przedstawiono opinie nauk podejmujących zagadnienia ekologii od strony praktycznej

Część czwarta *Ekologia integralna papieża Franciszka, czyli wszystko jest ze sobą powiązane* (s. 69–79) dra hab. Jana Holeksa (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu) porusza temat związany z ekologią integralną – według Franciszka wszystko jest ze sobą powiązane i koncepcja ta została rozwinięta w encyklice. Autor wskazuje argumenty popierające kierunek, w którym Papież podąża, ponieważ nauki biologiczne nie potrafią dojrzeć człowieka jako istoty dążącej do prawdy i dobra. Podjęto także kwestię ocieplenia klimatu, w której dr Holeksa stwierdza, że Ojciec Święty bardzo mocno opowiedział się za jedną ze stron debaty i promuje kształtowanie tzw. „solidnego konsensusu”. Wyrażając tak wyraźne

stanowisko, Franciszek włączył się w dyskusję, która już wiele lat temu przestała być tylko sporem naukowców. Autor twierdzi, że w postaci tego dokumentu papieskiego pewne grupy otrzymały mocne wsparcie w rozpowszechnianiu swoich poglądów.

Kwestie klimatyczne a bezpieczeństwo energetyczne to tytuł piątego rozdziału (s. 81–105) opracowanego przez prof. dra hab. inż. Józefa Dubińskiego (Główny Instytut Górnictwa), w którym autor porusza kwestie klimatyczne w kontekście bezpieczeństwa narodowego. Polska jako członek Unii Europejskiej została zobowiązana do realizacji wielu zaleceń w sferze wytwarzania energii, ograniczenia emisji CO₂, zastępowania paliw kopalnych, głównie węgla, innymi źródłami energii. W artykule wskazuje się na przyczyny zmian klimatu i ukazuje interesujące dane porównawcze odnośnie Polski w Europie w zakresie bezpieczeństwa energetycznego i roli surowców energetycznych. Przedstawia przyszłość węgla w Polsce w związku z perspektywą trzech kolejnych dekad, w których dekarbonizacji podlegać ma 80% rynku energii, co dla polskiego społeczeństwa i gospodarki jest niekorzystne. W podsumowaniu autor stawia ważne pytanie, na które każdy z nas powinien sobie sam udzielić odpowiedzi: Co powinno mieć priorytet – klimat czy bezpieczeństwo energetyczne? Czy możliwy jest kompromis?

Profesor dr hab. inż. Marian Turek (Główny Instytut Górnictwa) podjął się analizy zmian zachodzących w polskim górnictwie w ciągu ostatnich 25 lat w świetle idei encykliki *LAUDATIO SI'* w rozdziale *Kluczowe zmiany w górnictwie węgla kamiennego na tle wybranych myśli papieskiej encykliki LAUDATIO SI'* (s. 107–125). Przedstawia, czym jest proces restrukturyzacji, oraz opisuje zmiany zachodzące w przemyśle węglowym w latach 1990–2015. Autor podkreśla istotną rolę czynnika społecznego w całym procesie restrukturyzacji. Osiąganie celów przedsiębiorstwa górniczego należy opierać na współdziałaniu właściciela, menadżerów i pracowników. Nie można kierować się jedynie potrzebami technologii i ekonomii ani powierzać rozwiązywania wszelkich problemów „niewidzialnej ręce rynku”. Podstawą zrównoważonego rozwoju górnictwa powinna być koordynacja trzech podstawowych obszarów: techniczno-ekonomicznego, ekologicznego i społecznego.

Publikację wieńczy artykuł poruszający popularne fakty i mity w dyskusjach dotyczących aspektów ekologicznych węgla. Temat podjęty został przez dra Zygmunta Łukaszczyka (Katowicki Holding Węglowy S.A.) w rozdziale *Węglowe fakty i mity* (s. 127–142). Pomimo deklaracji ekologicznych i polityki proekologicznej zwiększa się ilość energii używanej na globie ziemskim, gdzie w większości jest zaspokajana przez nośnik energii, jakim jest węgiel, gaz lub energia atomowa. Sytuacja niezależności energetycznej Polski jest bardzo dobra dzięki węglowi, mimo że importujemy 70% gazu ziemnego i 100% ropy naftowej. Przejście całkowicie na energię odnawialną (biomasa, wiatraki, geotermia) nie zagwarantuje bezpieczeństwa energetycznego, a zamknięcie polskich kopalń pociągnie za sobą wysokie koszty społeczne jak i ekonomiczne w obszarze miejsc pracy i obszarów kooperujących z branżą górnictwem.

Podjmując próbę krótkiej oceny prezentowanej pozycji *Carbo et terra, laudate Dominum*. Nie tylko o węglu mowa, można stwierdzić, że publikacja powinna być elementem obowiązkowym biblioteczki każdej osoby, dla której ważne są sprawy ekologii. Książka stanowi także cenny wkład w połączenie, jak by się mogło wydawać, dwóch przeciwległych obszarów: nauki technicznej i humanistycznej.

Zasady zamieszczania artykułów w Zeszytach Naukowych PWSZ im. Witelona w Legnicy

Procedura recenzowania artykułów naukowych

1. Do oceny każdego artykułu naukowego powołuje się dwóch niezależnych recenzentów spoza jednostki afiliowanej przez autora/ów publikacji, posiadających co najmniej stopień naukowy doktora, będących pracownikami nauki z obszaru naukowo-badawczego, który jest przedmiotem publikacji.

2. Artykuł przesyłany do recenzenta nie może zawierać danych identyfikujących autora/ów, ani ich afiliacji; obowiązuje zasada nie ujawniania swoich tożsamości między autorami i recenzentami (double-blind review process).

3. Recenzja artykułu ma formę pisemną i jest sporządzona na formularzu recenzji zatwierdzonym przez Radę Wydawniczą.

4. Ocena artykułu jest wyrażona w punktach.

5. Recenzja kończy się jednoznacznym orzeczeniem, czy artykuł może być opublikowany w czasopiśmie. Warunkiem opublikowania artykułu są dwie pozytywne recenzje. W uzasadnionych wypadkach artykuł może być skierowany do trzeciej recenzji.

6. Autor/rzy artykułu zamieszczanego w Zeszycie Naukowym jest zobowiązany do pisemnej odpowiedzi na recenzje i przekazanie jej do Przewodniczącego Komitetu Redakcyjnego za pośrednictwem Redaktora Tematycznego.

7. Komitet Redakcyjny Zeszytów Naukowych Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy decyduje, czy artykuł będzie opublikowany w danym numerze czasopisma.

Recenzent w arkuszu recenzji publikacji musi oświadczyć, na zasadzie wyboru, że:

- a) nie zna tożsamości Autora recenzowanej publikacji i afiliacji,
- b) zna tożsamość Autora recenzowanej publikacji i Jego afiliację, ale nie występuje konflikt interesów¹:

¹ Za konflikt interesów uznaje się zachodzące między recenzentem a autorem bezpośrednie relacje osobiste (pokrewieństwo do drugiego stopnia, związki prawne, związek małżeński), relacje podległości zawodowej lub bezpośrednią współpracę naukową w ciągu ostatnich dwóch lat poprzedzających rok przygotowania recenzji.

Instrukcja dotycząca przygotowania i struktury artykułów

1. Zapis elektroniczny (tekst w edytorze Microsoft Word) – w jednym pliku powinien znaleźć się cały tekst główny, streszczenie oraz słowa kluczowe w języku polskim i angielskim, przypisy, bibliografia, indeksy. Sporządzenie przypisów, bibliografii, indeksów oraz tłumaczenie tytułu, streszczenia i słów kluczowych na język angielski należy do obowiązków autora.

2. Tekst pracy należy pisać czcionką typu TNR 12 pkt, z odstępem między wierszami 1,5. Można stosować pogrubienie jako wyróżnienie w tekście, nie należy stosować podkreśleń liter, wyrazów i zdań oraz „twardych” spacji. Strony maszynopisu należy ponumerować.

3. Tabele, rysunki i fotografie powinny być zamieszczone w tekście jak najbliżej miejsca powołania się na nie.

4. Wielkość tabel, rysunków i fotografii wraz z tytułem i źródłem nie może przekraczać formatu B5 (12,5 x 18,5 cm). Tytuły tabel, rysunków i fotografii, źródło, tekst w tabelach należy pisać czcionką TNR 9 pkt. z pojedynczym odstępem. Należy zachować odrębną kolejność numeracji tabel i rysunków.

5. Materiał graficzny (rysunki, wykresy, diagramy itp.) powinny być przygotowane za pomocą programów pracujących w środowisku Windows, np. Corel Draw, Excel, Photoshop itp. w formie gotowej do druku z możliwością naniesienia na nich poprawek po redakcji wydawniczej.

6. Po każdej tabeli oraz podpisie każdego rysunku i fotografii należy podać źródło lub informację „opracowanie własne”, „opracowanie własne na podstawie:...”.

7. Tabele należy podpisywać na górze (przed tabelą), natomiast rysunki – na dole (pod rysunkiem).

8. Rysunki w całej pracy winny być wykonane jedną i tą samą techniką, a napisy w obrębie wszystkich rysunków – w tym samym kroju i rozmiarze.

9. Fotografie i mikrofotografie – winny być wyraźne i kontrastowe. Linie, strzałki i inne oznaczenia na fotografiach należy umieszczać czarnym tuszem na jaśniejszych polach, a białym tuszem – na ciemniejszych. Napisy w obrębie wszystkich fotografii należy wykonać z zastosowaniem tego samego kroju i rozmiaru czcionki.

10. Wszelkie przekłady z języków obcych dotyczące materiałów graficznych powinny być odpowiednio przygotowane przez autora. Wydawnictwo nie weryfikuje tłumaczeń.

11. Jednostki i pisownia – obowiązuje międzynarodowy zapis układu SI, np. $\text{g}\cdot\text{dm}^3$ (a nie g/dm^3). Wszystkie nazwy obcojęzyczne należy zapisywać kursywą, a skróty bibliograficzne stosować zgodnie z aktualnym katalogiem skrótów.

12. Należy przyjąć ogólną zasadę, że w jednej publikacji (książce, monografii, Zeszytach Naukowych) obowiązuje jeden sposób cytowania literatury, a wykaz literatury zamieszcza się na końcu publikacji.

13. Bibliografię należy zestawić w porządku alfabetycznym w następujący sposób: nazwisko autora, inicjały imion; rok wydania (gdy w danym roku jest więcej prac tego samego autora, po roku należy oznaczyć poszczególne pozycje literami a, b, c itd.); tytuł pracy (kursywą); skrót bibliograficzny wydawnictwa i miejsce wydania, numer tomu, numer zeszytu lub czasopisma oraz numer strony, np.:

Książki:

Żuk B., *Biometria stosowana*, PWN, Warszawa 1989, s. 321.

Waniowski P., *Badanie cen* [w:] *Badania marketingowe. Podstawowe metody i obszary zastosowań*, red. K. Mazurek-Łopacińska, AE, Wrocław 2002, s. 224–231.

Mazurek K.H. (red.), *Podstawowe metody badań marketingowych*, AE, Wrocław 2005, s. 25–30.

Prace z czasopism:

Pląskowska E., Matkowski I.K., Moszczyńska E., Kordas L., *Wpływ sposobu uprawy na zdrowotność pszenicy jarej*, *Zesz. Nauk.*, AR Wroc. 2002, Rol. LXXXIV, nr 445, 207–215.

Soltan A., *Światowa Organizacja Opakowań WPO – jej cele, struktura i formy działania*, *Opakowania* 1999, nr 12, 18–21.

Kowal J.A., *Perspektywy integracji europejskiej*, *Teraźniejszość i Przyszłość* 2003, nr 4, 34–41.

Wszystkie informacje można pobrać ze strony Zeszytów Naukowych – zn.pwsw.legnica.edu.pl.

Autor otrzymuje makietę pracy do korekty autorskiej, którą powinien wykonać w ciągu 7 dni. Zmiany w tekście wynikające z korekty autorskiej nie mogą przekraczać 3% zmian, w innym przypadku autor ponosi koszty ponownych prac redakcyjnych.

Wraz z tekstem artykułu zgłaszanego do opublikowania, autor/rzy jest zobowiązany: złożyć oświadczenie (Oświadczenie autora/autorów), że utwór nie był dotąd publikowany, jego treść i materiał ilustracyjny nie naruszają osobistych i majątkowych praw osób trzecich, podać swoją afiliację oraz określić opisowo i procentowo indywidualny twórczy wkład poszczególnych współautorów w powstanie utworu.

Autor przed opublikowaniem pracy zobowiązany jest podpisać autorską umowę wydawniczą. Jeśli w pracy znajdują się jakiegokolwiek cudze treści lub cudzy materiał ilustracyjny, autor przygotowywanej publikacji jest zobowiązany bezwzględnie podać źródło, a w niektórych wypadkach uzyskać pisemną zgodę posiadacza praw autorskich. Za naruszenie praw autorskich osób trzecich wszelkie konsekwencje prawne i finansowe ponosi autor.

